

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Orální historie – soudobé dějiny

Bc. Michaela Pražská

Promarněná šance? Svoboda a 90. léta v aktéřské reflexi českých mužů

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Hlaváček, Ph.D.

Praha 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 22. 11. 2022

.....

Michaela Pražská

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem svým narátorům za jejich čas, ochotu a životní vzpomínky. Bez nich by tato práce nemohla vzniknout, stejně jako bez podpory mých spolužaček, kterým tímto děkuji za poskytnuté materiály.

Velmi děkuji vedoucímu práce Mgr. Jiřímu Hlaváčkovi, Ph.D., za trpělivost, pohotovou zpětnou vazbu a neocenitelné rady při psaní této diplomové práce. Stejně tak bych ráda poděkovala i ostatním pedagogům, s kterými jsem práci průběžně konzultovala, za jejich cenné připomínky.

V neposlední řadě děkuji své rodině, především manželovi Tomášovi, za neutuchající podporu a trpělivost po celou dobu studia.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá tématem nově nabyté svobody v Československu po „sametové revoluci“ v roce 1989 v aktéřské reflexi mužů z českých krajů. Pozornost je věnována významům a využití svobody v kontextu jednotlivce, který se aktivně neúčastnil politických jednání, ale prožíval zkoumané období jako běžný občan. Práce vychází z definice sociologického termínu nazvaného Thomasův teorém a zaměřuje se na vnímání nově nabyté svobody jako nové příležitosti a to primárně v ekonomické oblasti.

Klíčová slova: svoboda, podnikání, ekonomická transformace, Thomasův teorém, orální historie

Abstract

This diploma thesis deals with the topic of the newly acquired freedom in Czechoslovakia after the “Velvet Revolution” in 1989 in reflection of the men from the Czech regions. Attention is drawn to meaning and use of the freedom in the context of an individual who did not participate in political negotiations, but lived and experienced the times as an ordinary citizen. Therefore the work is based on the definition of a sociological term called Thomas theorem and focuses on perceiving of the newly acquired freedom as a new opportunity, primarily in the economic field.

Keywords: freedom, business, economic transformation, Thomas theorem, oral history

Obsah

Úvod	3
1. Metodologie	4
1. 1. Téma výzkumného projektu	4
1. 2. Pramenná základna	6
1. 3. Metoda a sběr dat	8
1. 4. Analýza pramenů	12
1. 5. Paměť a paměť v orální historii	14
1. 6. Sociální konstrukce reality	16
2. Svoboda	17
2. 1. Svoboda, nesvoboda a demokracie	17
2. 2. Není svoboda jako svoboda	20
2. 2. 1. Svoboda ducha	20
2. 2. 2. Svoboda slova	22
2. 2. 3. Tabu	23
2. 2. 4. Svoboda volby	24
2. 2. 5. Svoboda pohybu	25
2. 3. Příliš mnoho svobody	26
2. 4. Odvaha ke svobodě a zodpovědnost	27
3. Ekonomická transformace	28
3. 1. Historický úvod	28
3. 2. Transformace	30
3. 2. 1. Privatizace	30
3. 2. 2. Restituce	34
3. 2. 3. Zaměstnání a nové příležitosti	35
3. 2. 4. Noví podnikatelé	37
4. Promarněná šance?	40
4. 1. Všichni podnikali – jak to vidí narátoři	41
4. 1. 1. Brigády	41
4. 1. 2. Kontakty	42
4. 1. 3. Ambice	43
4. 1. 4. Příležitosti	44
4. 1. 5. Riziko	45
4. 1. 6. Počty	46

4. 1. 7. Podnikavci	47
4. 1. 8. Do Německa	47
4. 1. 9. Sociologická data I.....	48
4. 1. 10. Sociologická data II.....	49
4. 2. Šance pro společnost	49
Závěr	54
Prameny a bibliografie	58
Rozhovory	58
Archivní prameny	58
Knihy	59
Odborné časopisy, články a kvalifikační práce	61
Ostatní online zdroje.....	62
Audiovizuální zdroje.....	63
Zákony.....	63
Seznam příloh	63

Úvod

Rok 1989 je právem označován jako jeden z historických milníků Československé, respektive České republiky. Sametová, či něžná revoluce, která spolu s dalšími domácími i světovými událostmi vedla k pádu komunistického režimu, přinesla nejen politickou, ale také hospodářskou, a především pak společenskou změnu. Předně mohli lidé znovu volit politické subjekty ve svobodných volbách, nikoliv již pouze jednotnou kandidátku Národní fronty bez možnosti výběru. Plánovaná ekonomika neboli centrálně plánované socialistické hospodářství bylo nahrazeno ekonomikou tržní, ve které existuje konkurenční prostředí a ceny jsou závislé na střetu nabídky s poptávkou, nikoliv uměle stanovené státem. Transformace ekonomiky otevřela dveře soukromému podnikání i přílivu zahraničního kapitálu. Cestování již nebylo omezeno devizovým příslibem a výjezdní doložkou, hranice byly otevřené pro všechny. Pro studium již nebylo třeba nezávadného kádrového posudku, kultura doháněla, co jí bylo roky odpíráno a zakazováno, filmy zavřené po léta v trezorech znovu spatřily světlo světa. Nově nabytá svoboda pohybu, volby a projevu byla doprovázená prudkým celosvětovým technologickým rozvojem, který představoval především rozvoj počítačové techniky, nástup internetu a mobilních telefonů.

Změny v Československu doprovázely i změny geopolitické. Sjednocení Německa bylo následováno rozpadem Sovětského svazu a také Jugoslávie, kde jsme však byli svědky tragického vojenského konfliktu. Česká republika se na konci 90. let také stala členem Severoatlantické aliance a započala jednání o vstupu do Evropské unie. Bylo to období vskutku turbulentní a ruku v ruce s pozitivy, které nově nabytá svoboda přinášela, však docházelo i k jevům méně pozitivním. Z majitelů členských legitimací KSČ se ze dne na den stávali obhájci demokracie. Nedokonalý právní rámec a pocit neomezené svobody dával prostor nejen podnikatelům, ale i podnikavcům, kteří zkoušeli, co vše ještě bude společnost tolerovat.

Ze společenských tabu jako byla erotika a patologických jevů jako toxikomanie, se staly problémy všedního dne. Co nebylo přímo zakázáno, bylo dovoleno. Podsvětí prorůstalo do policejních složek i politiky, což dokládá neuvěřitelný počet kriminálních kauz, které do tohoto období spadají. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést kauzu spojenou s tzv. Berdychovým gangem. „Devadesátky“ jsou tak často vnímány jako symbol korupce a kriminality včetně té hospodářské a přídomek „divoké“ jim pravděpodobně zůstane již navždy.

90. léta minulého století v Československu se jako oblast historického zájmu na první pohled mohou jevit příliš mladá pro historické zkoumání. Od 17. listopadu 1989, který změnil život všem obyvatelům v Československu, však uplynulo již 33 let. K zájmu o toto období mimo jiné tedy

nabádá i otevírání archivů, respektive zveřejňování dokumentů, které dle zákona o archivnictví nabyly „plnoletosti“ třiceti let. Zájem o toto období projevuje s jistou nostalgií i generace v „devadesátkách“ dospívající. K bilancování vedou i výročí sametové revoluce, kdy se mimo vzpomínání na toto období ptáme, co jsme udělali dobře, co špatně, co jsme mohli udělat jinak, případně co vůbec? Ptáme se jako společnost. Ptáme se ale i jako jednotlivci. Co nám tedy nově nabytá svoboda přinesla?

1. Metodologie

1. 1. Téma výzkumného projektu

Téma výzkumného projektu mé diplomové práce bylo zvoleno primárně na základě kolektivní studentské práce v Orálně historickém metodologickém prosemináři II., jejímž tématem byla otázka nakládání s nově nabytou svobodou v 90. letech minulého století. Na základě rešerší politických a filozofických konceptů svobody jsme v prosemináři pracovali především s filozofickým pojetím svobody podle Jana Sokola. Ten se konceptem svobody zabýval například v knižním rozhovoru s Josefem Beránkem *Odvaha ke svobodě*¹, konkrétněji pak v eseji *Jak vypadá svoboda?*², kde poukazuje na tři různé modely svobody. Mimo toho, jak svoboda vypadá, se věnuje také tomu, jak vypadá prostor, ve kterém se rozhodujeme.³ Stručně řečeno je to zaprvé svoboda jako absence přinucení, tedy odstranění vnějších překážek rozhodování. Druhou podobou svobody je podle Sokola možnost volby. Třetí je pak koncept hry „*jako setkání a střetnutí dvou svobod, které si navzájem tvoří a nabízejí své možnosti*“⁴. Tento třetí koncept lze považovat za nejdůležitější, jelikož vysvětluje, proč je skutečná lidská svoboda vždy nutně omezená. Na rozdíl od prvních dvou pojetí svobody, která se mohou vyčerpat a překážky odstranit, ve třetím pojetí svobody hrají podstatnou roli pravidla a jejich dodržování.⁵

Vzorek narátorů byl v rámci prosemináře vybrán mírně odlišným způsobem, než v projektu diplomové práce, jak uvádím dále. Jednalo se o muže i ženy ze všech krajů České republiky narozených v roce 1971 a dříve. Okruh otázek pro rozhovory byl pojat široce na téma každodennosti, politických a ekonomických událostí a společenských změn v 90. letech, v závěru byly rozhovory směřovány k významu svobody pro narátory a jejímu zpětnému vnímání 90. let ve smyslu promarněné šance.

---

¹ BERÁNEK, Josef a SOKOL, Jan. *Odvaha ke svobodě*. Vydání první. V Praze: Vyšehrad, 2021.

² SOKOL, Jan. *Jak vypadá svoboda?* Listy. [online] [26. 09. 2022]<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=032&clanek=020325>.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Ačkoliv jsem pro svůj výzkum původně zvažovala jiné téma - *život obyvatel na demarkační linii v Rokycancech v průběhu osvobození americkou armádou* (což je téma, které se také dotýká konceptu svobody) v průběhu prosemináře jsem si uvědomila, že mě více láká „nejmladší“ období soudobých dějin, které není významně probádané a není mu věnována taková pozornost. Také narátoři pro výzkum (i vzhledem k pandemii Covid 19) budou ve svém požehnaném věku jistě opatrnější a hůře dostupní, než narátoři pro výzkum období 90. let. Vzhledem k tomu, že role výzkumníka se do výzkumu nemůže nepromítnout, je dále nutné přiznat, že je mi téma 90. let samozřejmě také bližší, jelikož jsem v tomto období vyrůstala. Nicméně v roce 1989 mi bylo pouhých deset let, takže do tématu nemohu promítat své vlastní úspěchy, či neúspěchy (snad až v pozdější době), čímž zůstává zároveň odosobněné.

Další motivací pro výběr tématu bylo mé setkání s texty z oboru historické sociologie a to především s (pro mě ohromující) prací Eduarda Kubů *Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu*.⁶ Ta konfrontuje vývoj ekonomické transformace s dlouhodobým sociologickým výzkumem, který mapuje jak mentální stav, tak názory české společnosti reprezentované vzorkem více jak tisícovky respondentů.⁷ Kvantitativně pojatý výzkum Eduarda Kubů se však nemůže (a ani nechce) zabývat životními příběhy a motivacemi jednotlivců, což je naopak jedním z mých cílů. Pokouším se tedy o (v jistém slova smyslu) komparaci, či propojení historické sociologie a orální historie.

Zajímá mě hlubší význam svobody pro jednotlivce, pro člověka, který se aktivně neúčastnil politických jednání, ale dobu žil a prožíval jako běžný občan. Také mě zajímalo, zda a jak sami účastníci výzkumu aktivně změnu a nově nabytou svobodu využili (jako šanci, či novou příležitost), nebo s ní nějak obdobně nakládali, či se pouze tzv. přizpůsobili době – jak situaci definovali? Proto dále vycházím z definice sociologického termínu nazvaného Thomasův teorém, který říká, že pokud je nějaká situace definovaná lidmi jako reálná, stává se reálnou ve svých důsledcích.⁸ Základní hypotézou tedy je, zda byla nově nabytá svoboda narátory vnímána jako nová příležitost, jako šance a to primárně v oblasti ekonomické, konkrétně v novém podnikatelském prostředí, či ve volbě zaměstnání. Cílem práce je také odhalit, jestli narátoři tuto „šanci“ vnímají jako využitou, či promarněnou. Nejedná se o stanovení hypotézy, která má být vyvrácena, nebo potvrzena, ale spíše posílena, protože se lze obecně domnívat, že takový zlom v historii, jaký nastal

---

⁶ KUBŮ, Eduard. *Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu*. Historická sociologie. [online] 2011 [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-29-version1-4kubu.pdf>.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Thomasův teorém – sebenaplnující se proroctví je definice sociologa W. I. Thomase, která říká, že „jestliže lidé definují situace jako reálné, jsou tyto reálné ve svých důsledcích“. Lidé tedy reagují nejen na situaci jako takovou, ale přikládají jí nějaký význam, který ovlivňuje následné chování. MERTON, Robert King. *Studie ze sociologické teorie*. Překlad Jana Ogrocká. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 276 s. Most; sv. 1.

v Československu v roce 1989, byl v určitém ohledu pomyslnou šancí pro všechny. Jedná se tedy spíše o pamětnickou reflexi (obecně rozšířeného narativu) nově nabyté svobody po roce 1989.

Také mě zajímá významové pojetí slova svoboda, a čím byla v 90. letech primárně reprezentována (opět z pohledu vybraných narátorů). Svoboda je tedy ústředním tématem výzkumu, a dále se zužuje na téma svobody podnikání a volby zaměstnání až k tématu „promarněné šance“, a to způsobem, jakým tato témata vyplynula z analýzy (tzv. kódování). Téma tak jde pomyslně od obecného ke konkrétnímu.

1. 2. Pramenná základna

Téma práce bylo zvoleno i po rešerši stávajících dostupných prací na podobná témata, kdy jsem došla k závěru, že právě taková práce zde zcela chybí a tématu 90. let se dosud věnuje jen málo publikací. Z neznámějších je to práce *Sto studentských revolucí* Miroslava Vaňka a kolektivu⁹, která mapuje životní příběhy a aktivitu přímých účastníků (studentů) revolučních dní roku 1989 a následně pak navazující projekt retrospektivních vyprávění cílených na reflexi společenského a politického vývoje společnosti a reflexi vlastní aktérské zkušenosti účastníků první studie, tentokrát pojmenované *Sto studentských evolucí*.¹⁰ Projekt má i audiovizuální zpracování s názvem *Vysokoškolští studenti roku 1989 v časosběrné perspektivě - Životopisná vyprávění po dvaceti letech*¹¹ a vzešel z něj také dokument České televize *Mladí mladým: Mozaika svobody*¹².

Určitou reflexí doby je i kniha *Devadesátky* Johany Fundové¹³, která je ale spíše beletrií posilující různé stereotypy daného období vzpomínáním na „bulvární symboly“ doby prostřednictvím známých osobností, což se od mého tématu i přístupu významně liší. Podobně je psaná také kniha historika, či spíše publicisty Dušana Radovanoviče *Svobodná a divoká 90. léta: příběhy z doby, kdy bylo možné téměř vše*.¹⁴ Jedná se o soubor stručných fejetonů psaných zábavnou formou a soustředí se spíše na retro vzpomínání, opět spíše bulvární formou. Podobnou „retro“ práci věnující se tématu 90. let, avšak odborně zpracovanou je studie Veroniky Pehe *Velvet retro*, která cílí na retro estetiku v české literatuře, filmu a dalších kulturních formách a ptá se, jakými způsoby

---

⁹ VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu - životopisná vyprávění*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019.

¹⁰ VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha: Academia, 2019.

¹¹ 100 studentských (r)evolucí. *Vysokoškolští studenti roku 1989 v časosběrné perspektivě - Životopisná vyprávění po dvaceti letech*. [online] [30. 06. 2022] <http://www.studenti89.usd.cas.cz/>.

¹² *Mladí mladým: Mozaika svobody*. Česká televize. [online] [30. 06. 2022] <http://www.studenti89.usd.cas.cz/dokument-ct/>.

¹³ FUNDOVÁ, Johana. *Devadesátky!: roky nespoutané svobody*. Brno: CPress, 2019.

¹⁴ RADOVANOVIČ, Dušan, ed. *Svobodná a divoká 90. léta: příběhy z doby, kdy bylo možné téměř vše*. Praha: Radioservis, 2017.

může populární kultura strukturovat kolektivní paměť.¹⁵ Samozřejmě najdeme práce a publikace na rozličná dílčí témata (gender, ekonomie, ekologie a další) vztahující se ke zkoumanému období.

Z odborného hlediska se tímto obdobím v dílčích pracích zabývá Adéla Gjuríčová z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Ačkoliv její monografie se věnují spíše politickým dějinám (či vývoji politických elit a identit), jako je například práce *Rozdělení minulostí: Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*¹⁶, podílela se také na *Sbírce rozhovorů s poslanci Federálního shromáždění 1989-1992*¹⁷, nebo se věnuje jednomu z negativních fenoménů 90. let, konkrétně rozšíření vizualizace obnaženého ženského těla ve veřejném prostoru a boomu erotiky vůbec.¹⁸ Žádná z výše uvedených prací se ale nezaměřuje na přímé aktérské zkušenosti v souvislosti s tématem nově nabyté svobody.

Z článků, které byly také zásadní, možná i určující, pro můj výzkum je třeba zmínit studii Michala Pullmanna *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění*.¹⁹ Konkrétně narativ zlého „režimu“ a ovládnuté „společnosti“, který Pullmann kritizuje a v práci rozvádí, proč tomu tak není a ani být nemůže. Tento koncept nestál u počátku mého výzkumu, ale v průběhu do něj absolutně zapadl.

Díky práci Eduarda Kubů²⁰, kterou jsem již několikrát zmínila, jsem se dostala k bližšímu zkoumání sociologických dat a statistických údajů týkajících se právě 90. let. Vzhledem k tomu, že jsem s kvantitativními daty pracovala již ve své bakalářské práci *Vstup Turecka do Evropské unie - demokratizační proces v Turecku a práva občanů kurdského původu*²¹, nebylo pro mě zpracovávání takových dat úplnou novinkou. Na druhou stranu je třeba přiznat, že nejsem v pravém smyslu odborníkem na kvantitativní výzkum. Přesto se mi se získanými daty pracovalo velmi dobře a i přes jejich ohromné množství jsou jak v Českém sociálněvědním datovém archivu, tak Českém statistickém úřadu skvěle zpracována, roztríděna a především dostupná on-line. Pro snazší orientaci a získání těch správných dat jsem však přeci jen musela Český statistický úřad

---

¹⁵ PEHE, Veronika. Velvet retro: postsocialist nostalgia and the politics of heroism in Czech popular culture. First published. New York: Berghahn, 2020.

¹⁶ GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal – ROUBAL, Petr – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011.

¹⁷ Gjuríčová, Adéla – Roubal, Petr – Suk, Jiří – Zahradníček, Tomáš: Sbírká rozhovorů s poslanci Federálního shromáždění 1989-1992. Uloženo v COH ÚSD AV.

¹⁸ GJURIČOVÁ, Adéla: Naked Democracy: Eroticism and Nudity in Czech Public Space after 1989. In: Daniel, Ondřej – Kafka, Tomáš – Machek, Jakub (eds.): Popular Culture and Subcultures of Czech Post-Socialism: Listening to the Wind of Change. Newcastle Upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing 2016, s. 37-53.

¹⁹ PULLMANN, Michal. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. Soudobé dějiny 2008 (vol.15) 3-4: 703-717 [online] [29. 03. 2022] https://sd.usd.cas.cz/artkey/sod-200803-0010_social-history-and-the-totalitarian-history-narrative.php.

²⁰ KUBŮ, Eduard. Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu. Historická sociologie. 2011, 3(1), 41 - 62.

²¹ TRAKSLOVÁ, Michaela. Vstup Turecka do Evropské unie - demokratizační proces v Turecku a práva občanů kurdského původu. Praha, 2011. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra evropských studií. Vedoucí práce Weiss, Tomáš.

kontaktovat a nechat se navést tím správným směrem, konkrétně k souborům dat vedených pod názvem Česká republika od roku 1989 v číslech.²² Zde jsou zpracovány tabulky vývoje snad ve všech oblastech lidského života v Československu / České republice od roku 1989. Data se týkají jak vývoje v oblasti kultury (počet divadelních scén, počet sedadel v nich, kin, knihoven, muzeí a galerií, ale i koncertů, či zoologických zahrad atd.), tak v oblasti podnikání, nebo data vlastnictví osobních počítačů a internetu, vývoje vzdělanosti obyvatel, míra nezaměstnanosti, vývoje kriminality a trestných činů, počty vydávaných časopisů a novin atd. Pokud jde o data Českého sociálně vědního datového archivu, zprvu bylo náročnější se v nich orientovat, ale po pár dnech praxe jsem systém pochopila a dokázala dohledat relevantní údaje pro svůj výzkum. Důležité bylo dívat se na získaná data v logických souvislostech a nekomparovat protichůdné názory z různých období. Naopak komparovat například vývoj názorů. Občas pro mě však bylo problematické porozumět otázce, respektive jsem získala dojem, že otázka je návodná, nebo na ni nelze jednoznačně odpovědět. Takové otázky jsem ze svého výzkumu vyřadila. Odpovědi na některé otázky a výsledky šetření pro mě byly v některých případech šokující a přesně korespondovaly s teorií Pullmannova totalitněhistorického vyprávění.

Velmi mnoho inspirativních článků, esejů, ale i knih a také audiovizuálních materiálů, nebo konferencí a projektů vzniklo a bylo pořádáno v roce 2019 u příležitosti 30. výročí sametové revoluce. Za všechny uvedu především studentský projekt *Díky, že můžem*²³, konferenci Českého rozhlasu *Plus Evropa bez železné opony: 30 let svobody*²⁴, či projekt České televize *30 let svobody*.²⁵ Primární pramen výzkumu, určující téma práce i jeho jednotlivé kapitoly však představují rozhovory s narátory.

1. 3. Metoda a sběr dat

Výzkum byl veden jako kvalitativní²⁶, a to metodou orální historie²⁷, která byla doplněna a podpořena dalšími prameny (a „tvrdými daty“) jako jsou statistické, sociologické údaje a dostupné

---

²² Česká republika od roku 1989 v číslech. Český statistický úřad. [online] [20. 03. 2022]. <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech>.

²³ Díky, že můžem. Díky, že můžem, z. s. [online] [30. 06. 2022] <https://dikyzemuzem.cz/>.

²⁴ Evropa bez železné opony. 30 let svobody. Český rozhlas. [online] [30. 06. 2022] <https://plus.rozhlas.cz/o-konferenci-8078039>.

²⁵ 30 let svobody. Česká televize. [online] [30. 06. 2022] <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10997918455-mimoradne-porady-ct24/219411033390014/>.

²⁶ Kvalitativní výzkum je nenumerické šetření, tedy neměřitelné. Cílem je porozumění lidem v sociálních situacích a vytváření nových hypotéz a teorií. Má nízkou míru opakovatelnosti, ale vysokou míru validity. Zobecnění je problematické, ale je interpretativní a jde do hloubky. Viz například HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. Praha: Portál, 2016.

²⁷ Orální historie je kvalitativní výzkumná metoda užívaná ve společenských vědách. Zjednodušeně řečeno je to obraz lidské minulosti popsaný slovy. Cílem této metody není získávání faktů, ale samotný subjekt rozhovoru a jeho individuální sdělení. Soustředí se více na mikrohistorii, tedy dává prostor jinak opomíjeným vrstvám společnosti. Viz například VANĚK, Miroslav a MŮCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015.

historické materiály písemné i audiovizuální povahy. Ačkoliv práce operuje i se statistickými a sociologickými údaji, není její ambicí (a ani to není prakticky možné) zjištěné závěry jakkoliv paušalizovat či generalizovat na celou společnost. Není cílem rekonstruovat historii, či ve smyslu klasického historismu nalézt „pravdu“ a (řeceno s Leopoldem von Ranke) říct „jak se to seběhlo“.²⁸ Jedná se o pamětnickou reflexi (tj. o individuální výpověď a vnímání zástupců jedné sociální vrstvy) změn ve společnosti, zasazenou do historického rámce a údaji kvantitativními pouze podpořenou, reflektovanou z dnešního pohledu. Primárním cílem není zkoumat „objektivní realitu“, ale to, jak jsou události narátory v paměti uchované a interpretované dnes.

Práce je v prvních dvou kapitolách, věnovaných tématu svobody a ekonomické transformace, vždy rozdělena na historicky-teoretickou a empirickou část, a to pro udržení kontextu jednotlivých témat. Teoretická část pracuje s historickými prameny především písemného a audiovizuálního charakteru, empirická část je zpracována na základě orální historie, tedy získáním rozhovorů a jejich následnou analýzou a interpretací. Poslední kapitola je pak primárně interpretační povahy a věnuje se jednotlivým narátorům a jejich osudům. Rozhovory jsou konstruovány jako životopisná vyprávění, na které navazuje polostrukturovaný rozhovor s doplňujícími dotazy, vztahujícími se k vybraným okruhům tak, aby byly co nejméně návodné a daly narátorům dostatek prostoru pro vyjádření vlastních myšlenek a vzpomínek. Rozhovory byly většinou vedeny ve dvou sezeních, ve třech případech v rámci sezení jednoho, a trvají od 25 do 120 minut (nejdelší rozhovory zahrnují oba typy sezení, a to pro nedostatek času na straně narátora, v jednom případě pak hraje klíčovou roli nadšení, kdy narátor sám chtěl ve vyprávění dál pokračovat). Zkoumaný vzorek byl sestaven částečně z rozhovorů, které vznikly pro studentský projekt v prosemináři na téma svoboda, a dále je doplněný o nahrávky rozhovorů s narátory vybranými pro vyvážení vzorku.

Výběr narátorů byl proveden na základě několika parametrů. Jedná se o skupinu deseti mužů²⁹, kteří v roce 1989 již dosáhli plnoletosti a mohli tedy o své budoucnosti sami rozhodovat. Jedná se o současné padesátníky, šedesátníky. Jsou to muži s minimálně středoškolským, nebo

---

²⁸ IGGERS, Georg G. Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivity k postmoderní výzvě. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

²⁹ Genderové změny po roce 1989 a dopady společenských i politických změn na příležitosti na pracovním trhu především pro ženy, postavení žen ve společnosti a jejich diskriminace je předmětem mnoha studií, které dochází k závěru, že pro ženy došlo po roce 1989 k výrazné změně, bohužel ne k lepšímu a svoji rovnoprávnější pozici si musely časem znovu vydobýt. Muži tedy měli po roce 1989 výhodnější postavení a startovací podmínky pro využití nově nabyté svobody v rámci podnikání, ale i volby zaměstnání. Situaci mapuje a reflektuje například publikace Gender a demokracie 1989 – 2009. Zabývá se i socialistickým modelem rovnoprávnosti, kdy doslova říká, že „socialistické období nám v každém případě zanechalo vysoký standart uskutečněné rovnoprávnosti, vykoupený ovšem značným fyzickým i psychickým přetížím žen. (...) Za socialismu byly české ženy emancipované, aniž si toho byly vědomy, protože o své rovnoprávné postavení ve společnosti, na rozdíl od svých družek na západě, nemusely bojovat. To dnes [v roce 2009, poz. Aut.] znamená značnou nevýhodu, protože se o svá práva nenaučily usilovat, považují je za samozřejmost a neuvědomují si, že nic se neztrácí tak rychle jako právě ženská práva.“ SOKAČOVÁ, Linda a APPELTOVÁ, Michaela. Gender a demokracie 1989-2009. Praha: Gender Studies, 2009.

vysokoškolským vzděláním. Polovina narátorů pochází z hlavního města Prahy a polovina z měst ostatních českých krajů.

V roce 1989 to byli začínající zaměstnanci, studenti, nebo vojáci v základní službě, z nichž se během následujících let stali úspěšní, či méně úspěšní podnikatelé (a to v rozličných oblastech od maloobchodu a poskytování služeb, přes finance až po mezinárodní obchod s komoditami), zaměstnanci (v soukromém sektoru i veřejné správě), nebo odborní a výzkumní pracovníci s rozličnými koníčky, ale také se stali manželi, partnery, otci a také v některých případech dědečky. Vybraný vzorek nemá být reprezentativní (ve smyslu sociologického výzkumu), ale naopak se snaží o rozmanitost a co nejširší diverzitu tak, aby poskytl co možná nejširší spektrum pohledů na zkoumané období. Jak jsem již uvedla výše, práce si neklade za cíl přinést pohled na společnost jako celek a výsledek generalizovat, ale nabídnout rozličné životní příběhy, mnou interpretované a zasazené do historického rámce. Zároveň jsem však usilovala o vzorek kompaktní, aby měl určitou vypovídající hodnotu. Je třeba zdůraznit, že pokud bych usilovala o reprezentativní skupinu narátorů, musela bych znát nejen jejich stávající, ale i výchozí situaci v roce 1989 a mnoho dalších osobních údajů. Mnou stanovená kritéria (ekonomicky aktivní muž, který v roce 1989 dosáhl minimálně věku dospělosti) tak vytváří vzorek svým způsobem homogenní, ale zároveň rozmanitý. Rozmanitost pak spočívá v rozdílném pracovním zařazení, či oblasti podnikání narátorů v současnosti.

Po stanovení kritérií vzorku jsem vytipovala odpovídající narátory ze studentského projektu. Z toho jsem již měla k dispozici tzv. druhé, tedy strukturované rozhovory – konkrétně jejich přepisy. Pro získání tzv. prvních rozhovorů – životopisných vyprávění, jsem oslovila dané tazatele (kolegyně) s žádostí o poskytnutí rozhovorů a souvisejících materiálů. Všechny kolegyně mi vyšly vstříc a vzhledem k tomu, že mimo informovaného souhlasu, disponovaly zároveň souhlasem s poskytnutím rozhovorů a informací dalším subjektům, mi rozhovory poskytly. Sama jsem již jedním rozhovorem také disponovala. Vzorek jsem následně doplnila o další tři rozhovory získané v souladu s platnou legislativou, ale i etikou. Narátoři byly seznámeni s účelem, pro který jsou rozhovory pořizovány i s právy, které mají (autorizace, anonymizace atd.), stejně jako se způsobem uložení nahrávek a přepisů a s dalším jejich možným využitím. Vzhledem k požadavku části narátorů na anonymizaci dat a také k předchozí anonymizaci dat v rámci studentského projektu jsem u všech narátorů přistoupila k používání pozměněných jmen. Ve dvou případech jsem k tomuto kroku přistoupila i po zvážení informací, které mi narátoři poskytli, a které jsem vyhodnotila jako příliš citlivé (v bezpečnostním slova smyslu). Některé z těchto informací tak ani nejsou v práci použity, ačkoliv jsou zajímavé a mohly by doplnit historický kontext a to z důvodu

snadné identifikace narátora. Mým cílem není sběr senzací a rozhovory neslouží jako podklad k investigativní činnosti, naopak kladu důraz na etickou stránku výzkumu.

Narátory pro další rozhovory, které měly doplnit ty pořizené v prosemináři, jsem vytipovala ve svém blízkém i vzdálenějším okolí, a to za pomoci mé rodiny a přátel. Sestavila jsem seznam deseti možných narátorů, kteří odpovídali daným kritériím, a ty jsem následně začala oslovovat. Vzhledem k tomu, že první tři oslovení ihned souhlasili, nemusela jsem v oslovování dále pokračovat. Komplikovanější bylo domluvení termínů nahrávání a to pro pracovní vytíženost narátorů. Jak jsem již uvedla, dva rozhovory proto byly nahrány v jednom sezení, avšak strukturou odpovídají rozhovorům dvěma. Tedy nejprve životopisné vyprávění následované strukturovaným rozhovorem, kdy byly narátorům pokládány otevřené otázky z předem připravených tematických okruhů z oblasti každodennosti, politických a ekonomických událostí a společenských změn v 90. letech. Na rozdíl od mého prvního rozhovoru v rámci prosemináře, který byl z důvodu Covid-19 pořizen on-line a byl výrazně kratší, byly tyto rozhovory delší, než bylo původně naplánované. Všechny rozhovory v počátku nejisté a opatrné (ve dvou případech s předem připraveným scénářem ve formě životopisu narátorů) se rozvinuly v příjemné bezprostřední povídání. Určitým faktorem ovlivňujícím vývoj rozhovorů může být pozice tazatelky (ženy) a narátorů (mužů), kteří mohli mít pocit, že potřebují tazatelku „poučit“ a „předvést se“ v lepším světle.

Úskalí získaných rozhovorů vidím především v rozhovorech, které jsem sama nepořizovala, a to zejména v rovině jejich přepisů. Když jsem získala i nahrávky životopisných vyprávění, které jsem si pro své potřeby částečně sama přepisovala, uvědomila jsem si, že některé přepisy jsou zavádějící. Tón hlasu, způsob vyjadřování a podobné detaily v audionahrávce například dávaly vyjádřením v přepisu jiný smysl, či jinou váhu. O čem se narátor vyjadřuje v nahrávce posměšně, může vyznít v přepisu zcela vážně apod. Rozhovor jsem tedy poslouchala vícekrát, i proto, abych narátory „lépe poznala“ a pochopila jejich způsob vyjadřování. Toto vnímám jako určité limity, které práce s přepisy, resp. přepisy „cizích“ rozhovorů přináší.

To, že historie nemůže být „objektivní“ a že je výzkumník součástí výzkumu³⁰, jsem si také plně uvědomila až při pořizování vlastních rozhovorů, kdy jsem vstoupila do interakce s narátory. Samozřejmě tím nechci říct, že pokud bych pracovala pouze s převzatými rozhovory, že bych mohla být objektivní. Chci tím ale zdůraznit mé vnímání rozdílu mezi rozhovory. Pokud se zaměřím na paradigma subjektivity blíže, neliší se můj přístup k narátorům „adoptovaným“ a „vlastním“.

---

³⁰ YOW, Valerie. “Do I like Them Too Much?": Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa." *The Oral History Review*, vol. 24, no. 1, 1997, pp. 55–79. [online] [20. 09. 2022] JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/3675397>.

Promítání vlastních postojů do interpretace rozhovorů je její nedílnou součástí ať jde o rozhovory vlastní, či získané.

1. 4. Analýza pramenů

Následná analýza je několikerého druhu. Pro první bližší seznámení s nahrávkami jsem použila obsahovou analýzu, v níž jsem se soustředila na zkoumané období a to, kdy a jak o něm narátor hovoří. Místa, která se k tématu nijak (ani vzdáleně) nevztahují, jsem pak z dalšího zkoumání vypustila, aby nedošlo k zahlcení nerelevantními daty v průběhu kódování. Dále jsem se inspirovala metodou zakotvené teorie³¹, tedy stanovením výzkumného tématu a následným kódováním pořízených narativních pramenů a průběžným ukotvováním získaných poznatků. Analýzu jsem prováděla průběžně, abych zajistila dostatečnou saturaci dat.

Text byl rozdělen do odstavců, kterým byly v postupně přiřazovány kódy podle tématu, či obsahu sdělení – došlo ke kategorizaci údajů a pojmovému označení jednotlivých témat a událostí. Tedy například „zaměstnání“, „podnikání“, „obchod“, „změna“, „cíl“, „schopnosti“. Tyto kódy byly následně barevně rozlišeny podle pozitivního, či negativního zabarvení obsahu³² a rozřazeny do nadřazených (obecnějších) kategorií, v tomto případě „obživa“. Vzniklo tak několik kategorií (například „kultura“, „politické změny“ atd.) vztahujících se ke kategorii centrální (svoboda), které se v rozhovorech často opakovaly a mezi nimiž jsem hledala vzájemné souvislosti. Kategorie (témata), které zaujímaly ve vyprávěních největší prostor, měly, podle mé původní představy, tvořit jednotlivé kapitoly této práce. Od takto původně zamýšleného rozsahu a struktury práce, jsem však v průběhu výzkumu upustila, jelikož rozsah práce by byl několikrát větší. Zaměřila jsem se proto jen na jednu kategorii, jedno téma, které je v této práci detailně rozpracováno. Kapitoly tedy nebyly striktně stanoveny na začátku práce, ale tak říkajíc „vystoupily“ z analyzovaného materiálu. Tím jsem zabránila cílenému hledání odpovědí na vlastní, předem stanovené otázky. Zkoumám tedy následky („svoboda“) určitého příčinného jevu („revoluce“), respektive případně

---

³¹ Metoda zakotvené teorie je také kvalitativní metoda, jejímž cílem je vytvořit teorii. Není to tedy klasický postup ověřování teorie v terénu, ale metoda induktivní, odvozená ze zkoumaného jevu, ze zkoumaných dat. Metoda kritická, která rozvíjí teoretickou citlivost. Základním postupem je kódování dat a ukotvování teorie v procesu výzkumu. Jejimi autory je dvojice sociologů Anselm Strauss a Barney Glaser. Dále rozpracovaná především A. Straussem a Juliet Corbinovou. Glaserův přístup se mírně odlišuje tím, že používá i další data, nejen ta získaná rozhovorem a pozorováním, jako jsou například statistické analýzy a výzkumy veřejného mínění, nebo beletrie. V této práci ale analyzuji především získané rozhovory – tedy zajímá mě postoj narátorů, další získaná sociologická data představují postoj společnosti. Viz STRAUSS, Anselm L. a CORBIN, Juliet. Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie. Vyd. 1. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999.

³² Jako příklad mohu uvést sdělení narátora, kdy hovoří o podnikání v negativním smyslu „protože ten podnikal, ale zkrachoval“, nebo v pozitivním slova smyslu „já pořád podnikám, a mám 200 zaměstnanců. To znamená, mě to udělalo obrovskou možností.“ Viz příloha č. 2.

změny v chování narátorů v kontextu nově nabyté svobody, individuálních podmínek³³ a zvolených strategií.

Je také nutné přiznat, že tato metoda u všech rozhovorů nefungovala, a to proto, že po počáteční obsahové analýze nezůstalo potřebné množství materiálu. Na druhou stranu jsem si díky tomu uvědomila, jak byly tyto rozhovory odosobněné a informačně „chudé“, ačkoliv rozsahem splňovaly potřebná kritéria.

Metodou zakotvené teorie jsem se nechala inspirovat i poté, když jsme v Orálně historickém metodologickém prosemináři II. analyzovali obsah rozhovorů a barevně jsme vyznačovali místa, kde narátoři hovoří o „svobodě“. Všimla jsem si, že často byla takto označena místa, kde se o „svobodě“ mluví pouze explicitně, ačkoliv bylo možné téma vnímat i z dalších sdělení. Ačkoliv by snad byla možná i metoda analytické indukce, zdála se mi příliš svazující. Nechtěla jsem hledat odpovědi na mnou stanovenou otázku, ale nechat „promluvit text“. Negativem, na které jsem při praktikování metody zakotvené teorie narazila, byla nemožnost stanovení obsahu práce předem, jak už z podstaty zakotvené teorie vyplývá. Určitá kostra příběhu snad mohla být stanovena po selektivním kódování, na což jsem při seznamování se s metodou přišla až zpětně.

Z analýzy a následné interpretace jsem nevynechala ani to, co v rozhovorech řečeno není. Tedy to, co bychom mohli čekat, že v rozhovoru bude, ale z nějakého důvodu je důležitost příkládána jinému sdělení. Také jsem pracovala s „obrácením“ významu sdělení – například pokud pracuji s tezí, že lidé se najednou cítili být svobodní, logicky to znamená, že před tím se cítili nesvobodní apod.

Je třeba zmínit, v jaké situaci byly rozhovory nahrávány a čím mohly být ovlivněny. Jedná se především o celosvětovou pandemii Covid-19 a související opatření, která mohla v některých narátorech evokovat jakýsi „návrat nesvobody“. Důležitější nicméně je, že rozhovory neprobíhaly v období, kdy vypukl o období 90. let neuvěřitelný mediální zájem. Kriminální seriál České televize „Devadesátky“³⁴ a následný mediální hon na cokoliv s tímto obdobím spojené nemohl nikoho minout a kriminalita reprezentována především podsvětím se tak zdála být neotřesitelnou dominantou 90. let. Paradoxně, v nahraných rozhovorech však toto téma nijak zásadně nerezonuje. Domnívám se však, že pokud by rozhovory byly pořízeny v této době (jaro 2022) byly by tématem zvýšené kriminality (kauzy Orlických vražd apod.) velmi ovlivněné. Stejně tak druhá vážná událost, a to ruská agrese vůči Ukrajině v předjaří 2022, by mohla nepochybně významně

---

³³ Samozřejmě v souladu se zakotvenou teorií – tedy stejných „vnějších“ podmínek, ve stejném čase ze stejné příčiny. Viz Zakotvená teorie.

³⁴ Devadesátky. Krimi, Česko, 2022, Režie Peter Bebjak.

ovlivnit pamětnickou reflexi svobody. Vždyť kdo by mohl s lehkostí mluvit o svobodě cestování, podnikání či rozhodování na pozadí aktuálně probíhajícího válečného konfliktu? Tímto krátkým zamyšlením upozorňuji na skutečnost, že je vždy potřeba zvážit, a to především v analýze a interpretaci, širší společenský kontext, v němž jsou rozhovory pořizovány.

1. 5. Paměť a paměť v orální historii

„Paměť, z níž historie čerpá a již zároveň obohacuje, se snaží minulost zachránit jen proto, aby posloužila přítomnosti a budoucnosti. Čiňme tak, aby kolektivní paměť sloužila osvobození, a nikoli zotročení člověka,“ píše Jacques Le Goff ve svém díle *Paměť a dějiny*.³⁵

Paměť a historie jsou neoddělitelné, ačkoliv si to někteří klasičtí historikové nemyslí. Avšak historie čerpá z paměti a zároveň paměť čerpá z historie. Polemika o tom, co je historie, co je historický fakt vs. historický konstrukt, není předmětem této práce, ale pro uvedení do problematiky paměti pracuji, zjednodušeně řečeno, s ontologickým paradigmatem, že historická událost je fakt – tj. danost, která proběhla určitým způsobem. Její vnímání jednotlivci ale stejné není, je individuální, subjektivní, stejně jako vzpomínky na tuto událost. Stejná událost může být vnímána různě. Jako příklad můžeme uvést jakoukoliv historickou bitvu, která je jasně ukotvena v čase a má nějaký výsledek. Pro jednu stranu je prohrou, pro druhou naopak výhrou. Každý účastník jí bude vnímat různě a mít různé vzpomínky na její průběh. Tyto vzpomínky jsou pak každým individuem tříděny, selektovány a zasazovány do jeho osobního vývoje (životní dráhy). V lidské paměti tedy dochází k selekci, redukci a stabilizaci toho, co je hodné zapamatování.³⁶ V kontextu této práce existuje historický fakt (sametová revoluce jako událost zakládající změnu společenského režimu v Československu v roce 1989), který však může být vnímán mnoha způsoby. Každý člověk má jinou zkušenost. Slovy psychologa Daniela Schacter je paměť způsob převádění fragmentů zkušeností do autobiografických příběhů, které přetrvávají v čase a tvoří příběhy našich životů.³⁷ Osobní, individuální dějiny jednotlivce jsou tak vlastně tvořeny „zkreslenými“ vzpomínkami, které nemusí být nutně přímo lživé, nebo záměrně upravené, ale v myslích vypravěčů jsou často z různých důvodů pozměňované. Nejedná se tedy o vědomou falsifikaci dějinných událostí, ale o výběrovost vzpomínek spolu s požadavkem loajality vůči skupině, přičemž svou roli zde hraje také prosté zapomínání, které potlačuje nežádoucí či neadekvátní vzpomínky.³⁸ Předně je to selekce vzpomínek pod vlivem kolektivní paměti, kdy je explicitní paměť rozvíjena kolektivem, ale i četbou,

---

³⁵ LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007. Str. 112.

³⁶ ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*. 2010, 1, (9–29). str. 24.

³⁷ Cit. dle: ABRAMS, Lynn, 2010. *Oral History Theory*. New York : Routledge. str. 79.

³⁸ HLAVÁČEK, Jiří. Kolektivní paměť a orální historie ve výzkumu soudobých dějin. MEMO, Časopis pro orální historii. [online] 2012. [02. 04. 2022]. https://old.fpe.zcu.cz/export/sites/fpe/khi/Dokumenty/Memo/MEMO_2_12.pdf.

obrazem, filmem – tj. sémantickou pamětí. Nahrazování a selekce vzpomínek probíhá například z důvodu zachování vlastní sebeúcty, ať už před sebou samým (jakousi sebeobhajobou, kdy člověk by nebyl schopen sám se sebou žít)³⁹, tak před okolím, kdy je každému vrozena snaha se reprezentovat v lepším světle a příběhy podávat poněkud upravené. „Vypráví-li člověk příběh jinak, než jak se doopravdy stal, možná podvědomě vyjadřuje to, o co se snažil, po čem asi toužil a podlé té touhy jednal.“⁴⁰ Neoddělitelnou součástí paměti je proto také zapomínání. Sociolog Maurice Halbwachs definuje zapomínání především jako ztrátu sociálního rámce paměti, ve kterém byly vzpomínky ukotveny, a v podstatě popírá existenci paměti individuální. Pro kolektivní (sociální) paměť je podstatné sociální prostředí. Halbwachs dokonce říká, že lidská paměť existuje jen díky existenci kolektivní paměti, díky vzájemnému sociálnímu působení – procesu socializace individua.⁴¹ Odhlédneme nyní od problematiky individuální vs. kolektivní paměti a jejich vzájemného ovlivňování. Budeme se nadále věnovat především paměti kolektivní, s níž je úzce spjata tvorba identity, kterou chápeme jako vědomě konstruované a proměnlivé „Já“. „Byť se jednotlivé typy problematizace fenoménu identity (...) liší, společně ústí do přesvědčení, že identita je skrze identifikaci s určitým sociokulturním polem či diskursem formou subjektivizace, jejíž závaznost plyne z přitakání podmínkám konstituce této identity.“⁴² Tím se vracíme ke kolektivní paměti, a ačkoliv vzpomínky mohou být potlačeny, jistým způsobem identitu zformovaly. Jak píše Marcel Proust v *Hledání ztraceného času*: „nevybavujeme si vzpomínky z posledních třiceti let; ale celá naše bytost je prosycena jejich přítomností.“⁴³ Nabalování nových vzpomínek, jejich selekce, třídění a zapomínání pak identitu neustále dotváří a přetváří. A nakonec můžou sociální rámce paměti také přestat existovat, například pokud „přestaneme být členem určité skupiny, vzpomínky, které jsme s touto skupinou sdíleli, blednou, protože jim chybí vnější podněty.“⁴⁴ Z toho také vyplývá, že existuje mnoho „kolektivních pamětí“, obdobně jako existuje mnoho kolektivů, ačkoliv existuje jen jedna historie.⁴⁵

Metoda orální historie s pamětí nevyhnutelně pracuje od jejího vzniku, v podstatě z práce s pamětí vychází a vytváří na jejím základě nové historické prameny. Důraz je kladen na

---

³⁹ Takový pohled nabízí například kniha *Můj děda nebyl nácek*. WELZER, Harald, MOLLER, Sabine a TSCHUGGNALL, Karoline. "Můj děda nebyl nácek": nacismus a holocaust v rodinné paměti. Vyd. 1. Praha: Argo, 2010. 207 s. Historické myšlení; sv. 51 Totalitarismus a šoa; sv. 12.

⁴⁰ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy*. Praha : Karolinum, 2020. str. 18.

⁴¹ ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*. 2010, 1, (9–29). str. 13.

⁴² HLAVÁČ, Ivo. Identita jako sociální konstrukce. Pro-Fil, An Internet Journal of Philosophy [online]. 2000,4,[02. 04. 2022] <https://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil/issue/view/138>.

⁴³ PECHAR, Jiří. Proust, Marcel, Hledání ztraceného času (in Respekt). *iLiteratura.cz* [online]. 14. 12. 2013 [30. 12. 2020] <http://www.iliteratura.cz/Clanek/32697/proust-marcel-hledani-ztraceneho-casu-in-respekt>.

⁴⁴ ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*. [online] 2010, 1, (9–29) [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>.

⁴⁵ *Ibidem* str. 17.

individuální prožitek. S tím se samozřejmě pojí výtky poukazující na nevěrohodnost paměti. Podstatou metody ale není jen shromažďování vzpomínek a faktů, ale také jejich analýza a především pak interpretace, včetně jejich zasazení do historického rámce. Zajímá nás „*například jak a jakým způsobem lidé přisuzují smysl minulým událostem a prožitkům, jak spojují svou individuální zkušenost se zkušeností kolektivní, jak se věci minulé stávají součástí přítomnosti nebo jakým způsobem si lidé interpretují své životy a vůbec svět okolo sebe.*“⁴⁶ Orální historie je tedy specifická tím, že klade důraz především na význam, než na samotnou událost, přičemž ale nepostrádá určitou faktickou platnost.⁴⁷ V ideálním případě pak platnost a spolehlivost sdělení orálněhistorických pramenů v souvislosti se zasazením do historického rámce poměříme s jinými primárními zdroji.⁴⁸ To však není nutnou podmínkou, jelikož se může stát, že takový pramen – rozhovor, bude jediným, námi vytvořeným zdrojem poznání.

1. 6. Sociální konstrukce reality

Jakkoliv by tato práce měla být především historická, neobejde se bez sociologického pozadí (ostatně Maurice Halbwachs, jeden z „guru“ problematiky paměti byl také sociolog), a to konkrétně krátkým zamyšlením nad konceptem sociální konstrukce reality. Jak už bylo uvedeno výše, po roce 1989 nedocházelo jen k politickým a hospodářským, ale i společenským změnám. Pokud přijmeme definici, že společnost je objektivní realitou, kdy člověk je jejím výtvořem a zároveň tvůrcem⁴⁹, nutí to následně k zamyšlení, k jakým změnám v konstruování reality došlo následkem zániku, či vzniku nových proměnných. Například konec komunistické ideologie (ideologie jako proměnná) znamenal také konec ideologických myšlenek, které byly používány jako „zbraně“ vůči lidem, k prosazování zájmů vedoucí komunistické strany. Zároveň ale nebyla nahrazena ideologií novou (myšleno politickou ideologií prosazovanou shora). Ačkoliv by se například náhlá absence ideologie mohla zdát pro každodennost života nepodstatná, domnívám se, že tomu tak úplně není. Lidé stále prožívali své každodenní radosti a strasti, ale ve změněných podmínkách, v podmínkách svobody. Jak uvádí Peter L. Berger a Thomas Luckmann ve své přelomové práci *Sociální konstrukce reality: „sociologie vědění se zabývá vztahem mezi lidským*

---

⁴⁶ VANĚK, Miroslav a MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. 326 stran. Orální historie a soudobé dějiny.

⁴⁷ Alessandro Portelli takto uvažuje ve své esejí Proč je orální historie jiná v publikaci Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Úmrtí dělníka Luigiho Trastulliho 17. 3. 1949 při střetu s policií při odchodu z továrny při demonstraci proti vstupu Itálie do NATO byla základem pro vytvoření příběhů a legend kolektivní paměti, které obsahují imaginativní omyly vypravěčů, které vyjadřují jejich sny a mýty. Jak zde Portelli uvádí, je důležité orální zdroje nepodceňovat, ale ani nepřeceňovat! To se týká především práce s přepisem rozhovorů namísto nahrávky, ze kterých již nejsou patrné okolnosti, jako je například tón hlasu, rychlost mluvy, důraz na některá sdělení, či dokonce použití sarkasmu, což může dodat sdělení opačný význam. PORTELLI, Alessandro. Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Praha : Karolinum, 2020.

⁴⁸ HOFFMAN, Alice M. (1974) Reliability and Validity in Oral History, Today's Speech, [online] [31. 03. 2022].

⁴⁹ BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

myšlením a sociálním prostředím, v jehož rámci se toto myšlení utváří.⁵⁰ Změna sociálního prostředí má tedy za následek změnu lidského myšlení. I když se pravděpodobně neměnilo sociální prostředí jako takové (ve smyslu změny referenční skupiny jako například rodiny, či náhle ve smyslu materiálním – sociální postavení, tedy řekněme základních stavebních kamenů), měnily se vnější podmínky fungování těchto sociálních skupin a sociálního prostředí, což mělo vliv právě i na každodennost. Například zánik některých kroužků v rámci Socialistického svazu mládeže a SSM jako celku, změna výuky jazyků ve školách (kdy preferovanou ruštinu nahradila angličtina), obnovení Junáka, konec oslovování „soudruhu“, otevření se vlivům západních společností a v neposlední řadě vliv (nových) médií a konec oficiální politiky beztřídní společnosti. Ostatně pokud by tyto změny na každodennost vliv neměly, nezabývali bychom se výzkumem každodennosti v různých obdobích a mohli bychom konstatovat, že každodennost člověka je od počátku věků stejná. Změny podmínek v rámci nově nabyté svobody tedy přímo vedly ke změnám v konstrukci reality a také k novým situacím, které – v souladu s Thomasovým teorémem – lidé mohli definovat jako reálné a ty se pak staly reálné ve svých důsledcích.

2. Svoboda

2. 1. Svoboda, nesvoboda a demokracie

Co je to svoboda? Jedna jediná, správná definice svobody neexistuje. *Sociologický slovník* nabídne vysvětlení, že se jedná v nejširším smyslu o možnost jednat, jak chci⁵¹. Je to volný prostor pro možnost volby. Původem slova svoboda, se pak zabývá etymologie. Ta však neodhaluje jeho obsah a význam, ale právě původ. Původně toto slovo odlišovalo nezávislého člověka od otroka, s čímž se však v dnešní době již nelze spokojit. Filozofové i sociologové nabízejí různá pojednání o tom, co je podstatou svobody, svobodné vůle a svobodného člověka. Jean-Paul Sartre došel k závěru, že člověk už je z podstaty nutnosti neustálého rozhodování odsouzen ke svobodě.⁵² Jak je to ale v případě, že člověk nemá možnost rozhodovat o všem, o čem by chtěl? Nemá možnost výběru a rozhodnutí provádí na základě omezené (nesvobodné) vůle. Znamená to automaticky nesvobodu? Také Immanuel Kant hovoří o svobodné vůli. Mluví tedy spíše o vnitřní svobodě. Ale existuje rozdíl mezi vnitřní a vnější svobodou?⁵³ Zajímavá je v tomto směru také polemika Jana Sokola. Již název jeho knihy *Odvaha ke svobodě*⁵⁴, ve které se pojmem svoboda zabývá, napovídá, že svoboda

---

⁵⁰ Ibidem str. 12.

⁵¹ Svoboda. Sociologická encyklopedie. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [online] [29. 06. 2022] <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Svoboda>.

⁵² SARTRE, Jean-Paul. Bytí a nicota, Praha: OIKOYMENH, 2006. str. 509.

⁵³ Výkladem se zabývá například CHMELÍČEK, Jan. Problém svobodné vůle ve filosofii Immanuela Kanta [online]. Brno, 2012 [cit. 2022-10-04]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/ajq36/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Břetislav HORYNA.

⁵⁴ SOKOL, Jan. Jak vypadá svoboda?. Listy. [online] 2003, 2003(2). [26. 09. 2022] <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=032&clanek=020325>.

neexistuje sama o sobě. Pokud potřebuje být člověk odvážný, aby byl svobodný, znamená to, že ona svoboda se pojí s jistou zodpovědností, protože svobodné rozhodnutí s sebou vždy nese následky. Být svobodní tedy není jen tak. Také to znamená, že svoboda není automatická a člověk ji musí nějakým způsobem získat a nějak s ní zacházet. Co když s ní ale budu zacházet tak, že svým neomezeným rozhodováním omezím rozhodování někoho jiného? Připravím ho tak o jeho svobodu? Britský filozof John Stuart Mill říká, že svoboda jednoho končí tam, kde začíná svoboda druhého.⁵⁵ Bohužel tato hranice ale není na první pohled viditelná, vytyčená a žádá si tedy nějaké lidské, automatické, vrozené, či získané schopnosti ji nalézt. K tomu je bezpochyby potřeba vnímat, co je správné a co špatné, tj. čím činím dobro a čím zlo. Tedy morálku. Společností uznávaný soubor hodnot a norem. A přesně v takovém duchu se o svobodě vyjadřují oslovení narátoři, například David Barák říká: „*Když utlačovaný člověk dostane do ruky svobodu, tak je tam fáze seznamování s tou svobodou nutná a otázkou je, jak dlouho bude trvat (...). Já si myslím, že to je nutná etapa, že jsme v ní, a že to jede dál. Že dvacet, třicet let je málo, že prostě jsme čtyřicet let byli pod útlakem, kdy se každý bál vyslovit svůj názor, nebo veřejně se za něco postavit, a když jsme dostali do rukou svobodu, tak najednou jsme měli pocit, že můžeme všechno a ono se ukázalo, že nemůžeme všechno, ale z jiného důvodu. Nikoliv z toho, že nám to někdo zakazuje, ale protože nám to svoboda a vlastní morální kritéria neumožňují.*“⁵⁶ Shrnuje tak jednak vše výše řečené, navíc ale konstatuje, že vnímá společnost před rokem 1989 jako utlačovanou a nesvobodnou, která po roce 1989 do rukou svobodu sice dostala, ale neuměla s ní zacházet. Úryvek také přesně ilustruje limity svobody jako absence překážek podle Sokola⁵⁷. Když byly odstraněny vnější překážky rozhodování, objevily se další mantinely, které bylo (je) třeba překonat. Tím, že Barák tyto morální kritéria (jak mantinely nazývá) zmiňuje, svědčí o tom, že na ně sám narazil, uvědomuje si je a evidentně nějaká morální dilemata také sám musel řešit.

Pokud hovoříme o svobodě volby, Jan Sokol ji uvádí jako druhou formu svobody.⁵⁸ Je to volba mezi možnostmi, které jsou nám ale nějakým způsobem předkládány. Je to tedy také svoboda, která má své limity. Možnost volby se týká i volby politického řádu. Jedná se o svobodné volby zástupců lidu, vládu lidu – demokracii. Nabízí se rovnítko mezi pojmy svoboda a demokracie. Ale ani demokracie však nutně nemusí znamenat svobodu. I diktátoři mohou být zvoleni svobodně.⁵⁹ Vlastní zkušenost má Československo, kde v prvních svobodných (nerovná se spravedlivých)

---

⁵⁵ Eseje na téma hranice svobody zpracoval MILL, John Stuart. O svobodě myšlení a slova. Překlad Adam Růžička a Andrea Prinzová. První vydání. Praha: Institute H21, 2020.

⁵⁶ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16.4.2021. Osobní archiv autorky.

⁵⁷ SOKOL, Jan. Jak vypadá svoboda?. Listy. [online] 2003. [26. 09. 2022] <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=032&clanek=020325>.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Více o demokracii a svobodě např. ZAKARIA, Fareed. Budoucnost svobody: neliberální demokracie v USA i ve světě. Překlad Jaroslav Veis. Vyd. v této edici 1., V nakl. Academia 3. Praha: Academia, 2012.

poválečných volbách roku 1946 zvítězila s velkým náskokem komunistická strana a sekundovaly jí strany levicové, což lze samozřejmě přičíst konsekvencím druhé světové války, kdy celá česká společnost vykazovala výraznou levicovou politickou a intelektuální orientaci s důrazem na vysokou míru sociálního bezpečí. Výsledek voleb se následně stal nástrojem posilování pozic komunistické strany, které vyvrcholilo radikální poválečnou změnou a nastolením autoritativního režimu v roce 1948, a to za tichého souhlasu většiny obyvatelstva.⁶⁰ Tedy demokraticky. Jak upozorňuje Fareed Zakaria, „někdy může být demokracie příliš mnoho – jak se říká, příliš mnoho dobrého.“⁶¹ Pokud může být příliš mnoho demokracie, lze si položit otázku: může být i příliš mnoho svobody?

Jaké hodnoty a normy uznávala společnost na počátku 90. let? Byla to společnost svobodná? A co tedy vlastně pro pamětníky znamenala svoboda? A co když už je svobody příliš? Je to vůbec možné? Dá se svoboda změřit? Lze ji regulovat? A kde je hranice toho, že už se nejedná o svobodu? Zeptáme se stovky lidí a dostaneme sto různých odpovědí. Navíc pokud budu uvažovat ve smyslu rozšířeného narativu, že svoboda byla v roce 1989 nově nabytá, získaná zpět, znamená to, že zde musela být před rokem 1989 nesvoboda.

Jak už jsem nastínila výše, svobodu lze vykládat různě. Není to jen svoboda vyplývající z *Listiny základních práv a svobod* jako součást ústavního pořádku České republiky. Konkrétní „druhy“ svobod, které rezonovaly v rozhovorech s narátory, jsou především svoboda pohybu jako absence omezení cestování, svoboda projevu, volby vzdělání, zaměstnání či vlastní životní cesty bez jakýchkoliv omezení. Interpretace svobody podle narátorů s sebou ale nenese vždy jen pozitivní náboj, vzhledem k důsledkům veškerého myšleného svobodného jednání: „*Nadšení, že bude svoboda. Konečně! A teď jsi viděla jednu kauzu za druhou, jak se to začalo bortit. (...) Najednou se začaly objevovat informace o těch lidech, o těch politicích, že to úplně čistý není, že se tady děje tohle. Takový to bylo nadšení a znechucení zároveň.*“⁶² Tak popisuje své vnímání nové svobody Josef Studnička, obchodní zástupce z Prahy, který se toužil v 90. letech stát rockovým hudebníkem. Z jeho vyjádření však můžeme vyčíst mylnou představu o tom, co je to svoboda, když jí prezentuje do určité míry jako synonymum pro spravedlnost. Tímto způsobem si totiž narátor svobodu představuje a jeho „znechucení“ tak vyplývá spíše ze zneužití nově nabyté svobody. Navíc pokud připouští, že se objevovaly „kauzy“ a „informace“, svědčí to o tom, že zde právě ona svoboda byla, ačkoliv ve formě „dělat si co chci“.

---

⁶⁰ KUBŮ, Eduard. Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu. *Historická sociologie*. [online] 2011, 3(1), 41 - 62 [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-29-version1-4kubu.pdf>

⁶¹ ZAKARIA, Fareed. *Budoucnost svobody: neliberální demokracie v USA i ve světě*. Překlad Jaroslav Veis. Vyd. v této edici 1., V nakl. Academia 3. Praha: Academia, 2012, str. 29.

⁶² Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

2. 2. Není svoboda jako svoboda

„Jsme byli na nějaký soutěži v atletice a tam si povídali ti naši učitelé a říkali, že bude nějaký kárný řízení s mým spolužákem – nebo vlastně se spolužačkou, to už nevím, – která kdesi napsala na sloup: *Fuck off the system!* (...) Nicméně, ony jí ty události potom daly za pravdu. [Ale] ty učitelé, co předtím pranýřovali tu spolužačku, tak ty samý na tabuli psali slova: *svoboda a pryč s komunistama! Prostě otočili ze dne na den.*“⁶³ Vzpomíná David Barák. Změna okolností s sebou nesla změny chování a obrat v dosud zastávaných postojích o 180 stupňů. Tedy v postojích veřejně deklarovaných. Když se totiž podíváme na sociologická data z výzkumu názorů na společenské změny, který byl uskutečněn v roce 1993, zjistíme, že pro 90,4 % dotázaných sice bylo „důležité“, nebo „spíše důležité“ žít svobodně⁶⁴, avšak o zločinnosti komunistického režimu byla přesvědčena méně než polovina z nich.⁶⁵ Aktivně se zapojit do rozhodování a mít vliv na společenský vývoj alespoň v podobě zapojení se do veřejného života v rámci místního zastupitelstva však zvažovalo už jen pouhých 18,9% občanů, z toho navíc 14,9% odpovědělo jen „možná“.⁶⁶ Také bychom, jakkoliv to může být diskutabilní, mohli tato data interpretovat tak, že komunistický režim lidé nevnímali jako nesvobodný. Navíc z těchto dat vyplývá, že lidé očekávali, že změny „se udělají samy“ a nechtěli, nebo se báli, nést odpovědnost za ostatní, za společnost. Změna úhlu pohledu na slovo svoboda, tedy hledání opačného významu (svoboda – nesvoboda, útlak), je tedy také důležité pro pochopení toho, jak narátoři svobodu vnímali: „*Já jsem jako před tím nějakou nesvobodou netrpěl. My jsme prostě byli děti a my jsme si dělali, co jsme chtěli. Sportovali jsme, chodili do hudebky, na trempy. Neměli jsme vůbec žádný zábrany, a ta svoboda slova, ta nám zatím nějak moc jako nechyběla.*“⁶⁷ Pokračuje David Barák. Na jedné straně popírá, že by nebyl svobodný. Jako dítě nesvobodu nevnímal, protože měl možnost dělat, co ho bavilo. Zároveň ale přiznává, že neexistovala svoboda slova, která však pro něj zatím nebyla důležitá. Z předchozího úryvku Davida Baráka víme, že období před rokem 1989 chápe jako nesvobodu a útlak, ale v dětských letech nevnímal, že by se nemohl svobodně vyjadřovat, a hlavně to pro něj nebylo podstatné. Mohl svobodně žít v rámci dětských představ, tedy dělat si „co chce“. Jako dítě se tedy svobodný cítil. A „dělat si co chci“ přibližuje také jednu z definic svobody.

2. 2. 1. Svoboda ducha

Dalším druhem, nebo kategorií svobody, je svoboda vnitřní, duchovní, myšlenková, na kterou lze ale opět nahlížet ze dvou úhlů, a to jak pozitivně (v případě absence takové svobody si lidé její

⁶³ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

⁶⁴ Sociologický ústav (Akademie věd ČR). *Názory na společenské změny 1993 - data pouze ČR* [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 3. 2022]. DOI.10.14473/CSDA00121.

⁶⁵ Konkrétně 46,9% Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

důležitost uvědomují), tak negativně (získání takové svobody ji samou následně marginalizuje), jako Miroslav Němec: „Pro mě asi je důležitá taková jako vnitřní svoboda. (...) Pro mě je spíš důležité to, aby mě někdo nemohl zavřít za nějaký můj názor, aby mi někdo nezakázal číst nějakou knížku. (...) A pro mě to v tu chvíli tak bylo, cítil jsem se šťastný, protože co jsem dělal někde zakázaně, tak najednou jsem mohl.“⁶⁸ Znamená to tedy opět, že nesvoboda je to, co je zakázané? Jak totiž vyplývá z dalších rozhovorů (a týká se to nejen vnitřní svobody), jakmile padlo, co bylo zakázáno, nebo potlačováno (například náboženská, duchovní svoboda) lidé její nedostatek přestali pociťovat a dávali přednost jiné svobodě: „V těch 90. letech se všechno vrhlo na materialismus a duchovno úplně, vlastně rodina a to, všechno šlo stranou. Jenom materialismus.“⁶⁹ říká Jaroslav Kramář. Na jedné misce vah se tedy ocitá svoboda náboženská a duchovní, zatímco na druhé svoboda konzumu. Opět je to přechod od svobody jako absence překážek, ke svobodě jako možnosti volby.

Z výše uvedených dat ze sociologických šetření a ze získaných narativů lze usuzovat, že pokud politický režim člověka výrazně neomezuje a poskytuje mu dostatečnou možnost seberealizace jiným způsobem, není vnímání nesvobody nijak absolutní, čímž se také opětovně dostávám nejen ke každodennosti, ale také ke konzumu:⁷⁰ „Myslím, obecně, že u nás ta společnost byla jakoby konzumní. I v té bývalé době, samozřejmě s jinými možnostmi. Myslím, že ty ideály a ty myšlenky pro ty lidi zas tak důležité nebyly. Samozřejmě byli rádi, že můžou dojet nakoupit do Německa (...), ale myslím si, že o ty ideje tak jako nešlo.“⁷¹ pokračuje Miroslav Němec. Je důležité si připomenout, že společnost se nestala konzumní v listopadu 1989. Tlak na konzum, jak je mimo jiné vidět z rozhovorů, tu byl již za socialismu. V 90. letech pak jen gradoval. V období tzv. normalizace po neúspěšných pokusech o přijetí nejen hospodářských reforem se stát zaměřil uspokojování běžných, denních potřeb obyvatelstva. Tzv. rozvinutý, reálný socialismus. Stát podporoval obyvatele štědrými sociálními dávkami, jako byly například přídatky na děti, čímž také podpořil růst populace (tzv. Husákovy děti), poskytoval bezúročné novomanželské půjčky, uplatňoval stabilizační cenovou politiku a 100% zaměstnanost. Postupně se stíral rozdíl mezi venkovem a městem, lidé si zamilovali tramping a velkým fenoménem bylo chataření a chalupaření.⁷²

---

⁶⁸ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

⁶⁹ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

⁷⁰ Konzum jako užívání materiálních i nemateriálních statků pro plnění kulturních a ekonomických potřeb a demonstrace statusu jednotlivce, jako konečný cíl produkce. Vzhledem k nedostupnosti některého zboží v době socialismu v Československu to však není zcela přesné a jedná se spíš o konzumní kulturu.

⁷¹ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

⁷² SCHINDLER-WISTEN, Petra. O chalupách a lidech: chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017.

Melouchaření⁷³ bylo oficiálně trpěnou součástí šedé ekonomiky, výběr ze zboží na pultech nebyl ideální, ale ani nikdo netrpěl hladem.⁷⁴ Největším problémem bylo shánění nedostupného zboží.

Jak upozorňuje Martin Franc, je důležité si uvědomit, že změny neprobíhaly ze dne na den, že západní zboží se na pultech neobjevilo hned 18. 11. 1989, ale že změna byla postupná a déle trvající, vidět ji výrazněji bylo možné teprve až v roce 1992.⁷⁵ Socialistická společnost již konzumní svým způsobem byla, ale konzumovala jen to, co bylo více či méně dostupné. Na nedostupné zboží dlouho čekali, či její lidé různými pokoutnými způsoby „sháněli“, pokud na zboží měli dostatek financí, včetně valut či tuzexových bonů. Můžeme tedy hovořit spíše o konzumní kultuře. Ikonický je například film Petra Schulhoffa z roku 1976 *Zítřka to roztočíme, drahoušku!*⁷⁶ Ten konzumní kulturu tzv. normalizace navíc ukazuje jako lpění na určitém statusu. Označovat tedy 90. léta za nástup konzumu není úplně přesné. Jsou to spíše nové možnosti, nová nabídka, nové zboží, po kterém lidé prahli, protože před tím prostě dostupné nebylo. Z konzumní kultury se stala konzumní společnost. Podstata konzumu se ale nijak nezměnila.

2. 2. 2. Svoboda slova

V dospělosti byla svoboda slova (či veřejné sdílení myšlenek a názorů) pro narátory důležitá, bohužel v době předrevoluční ne úplně možná. Lidé tak hledali jiné způsoby, jak se cítit svobodně. Tomáš Pokorný vzpomíná, že: „*Tehdy to byl vyloženě únik. Člověk opravdu utekl někam do lesa, kde se třeba s těmi lidmi setkal, a tam si mezi sebou mohli říct, co chtějí, co si myslí.*“⁷⁷ Mohli bychom tak odkázat na hledání pomyslných „ostrůvků svobody“.⁷⁸ Svobodu slova nějakým způsobem zmiňuje více než polovina narátorů, i když ne vždy explicitně v tomto slovním spojení. Miroslav Němec například říká, že pro něj bylo důležité: „*Aby mi někdo nemohl zavít za nějaký můj názor.*“⁷⁹ Jaroslav Kramář pak problematiku uzavírá – i svoboda slova musí mít nějaká pravidla a nějaké hranice: „*Když si vzpomenu, můžu si jet, kam chci. Můžu si říkat, co chci (...) tedy samozřejmě zase podle zákona.*“⁸⁰ Pouze jeden z narátorů upozorňuje na to, že v České republice

---

⁷³ KNAPÍK, Jiří a kol. Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. str. 540.

⁷⁴ KALINOVÁ, Lenka. Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969-1993. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012.

⁷⁵ PEHE, Veronika. Devadesátá léta máme spojená s nástupem konzumu, zlom ale nastal už na sklonku socialismu – A2larm. A2larm – Squatujeme mediální prostor od roku 2013. [online]. Copyright © 2022 [12. 04. 2022]. <https://a2larm.cz/2021/11/devadesata-leta-mame-spojena-s-nastupem-konzumu-zlom-ale-nastal-uz-na-sklonku-socialismu/>.

⁷⁶ *Zítřka to roztočíme, drahoušku...!* Komédie, Československo, 1976, Režie Petr Schulhoff.

⁷⁷ Rozhovor s Tomášem Pokorným vedla Markéta Světlíková, 2. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

⁷⁸ VANĚK, Miroslav a kol. Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002.

⁷⁹ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

⁸⁰ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

existuje judikatura upravující například šíření poplašné zprávy,⁸¹ podněcování k nenávisti vůči skupině osob,⁸² nebo podporu a propagaci hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod člověka.⁸³ To je (i na základě citací výše) možné interpretovat tak, že svoboda slova byla před rokem 1989 natolik omezena, že její znovunabytí vede k pocitu, že „si konečně mohu říkat, co chci“, i když to není tak úplně pravda a i svoboda slova má své hranice.

2. 2. 3. Tabu

Milan Nový pak vnímá nesvobodu jako určitá tabu, tedy jevy, o kterých se dřív nemluvilo. V tomto případě je to v negativním slova smyslu, v případě prolomení těchto tabu: *„Já to řeknu, před 90. rokem to, že neexistovala prostituce, existovala. (...) ale nebyla veřejná. Jestliže jsi přišla do stánku s novinama, tam nikde na tebe nekoukaly pornočasopisy, erotika, sex, který ted'ko nás zaplavují. Je to dostupný (...) přestalo to být tabu.“*⁸⁴ Posun společnosti znamená i změnu pohledu na některé skutečnosti, například na to, co je vhodné a co ne, v tomto případě například na erotiku. Ta přestala být po revoluci tabu, a především se stala ještě výnosnějším obchodním artiklem. Tak to vnímá i Miroslav Němec, když poukazuje na vysoký nárůst erotických salonů, především v pohraničí.⁸⁵ Další patologické jevy jako kriminalita, toxikomanie či prostituce pak zmiňuje již jen Tomáš Pokorný: *„To jsou samozřejmě věci, který si myslím, že už tady byly za komunistů. Akorát se o nich moc nevědělo. To, že Češi umí vařit pervitin, to se ví. To bylo už za komunistů.“*⁸⁶

Erotika byla tedy před revolucí podle některých narátorů tabu, otázka je, jestli to byla nesvoboda. Erotika může být tabu i v rozvinutých demokraciích, které vnímáme jako svobodné. Co je v tomto směru určující, je míra její dostupnosti. Československá společnost byla v tomto případě konfrontována se změnou téměř okamžitě, a to jak prostřednictvím již zmíněných erotických či pornografických časopisů, tak i reklamy (kde byla erotika používána i v rámci prodeje zcela nesouvisejícího zboží, jako byly například pneumatiky) a později také prostřednictvím rozličných televizních pořadů.⁸⁷ Již v roce 1990 se konal první řádný sjezd politické strany, která měla erotiku přímo ve svém názvu – Nezávislé erotické iniciativy. Nutno dodat, že jakkoliv byla tato strana

---

⁸¹ Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník § 357 Šíření poplašné zprávy.

⁸² Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník § 356 Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod.

⁸³ Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník § 403 Podpora a propagace hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod člověka.

⁸⁴ Rozhovor s Milanem Novým vedla Eva Zelená, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

⁸⁵ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

⁸⁶ Rozhovor s Tomášem Pokorným vedla Markéta Světlíková, 2. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

⁸⁷ Petra Kultová, Pavel Hrabica. Divoká 90. léta: erotika přestala být tabu, zaplavila novinové stánky a pronikla i do politiky | iROZHLAS - spolehlivé zprávy. iROZHLAS - spolehlivé a rychlé zprávy [online]. Copyright © 1997 [12. 04. 2022]. https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/divoka-90-leta-erotika-prestala-byt-tabu-zaplavila-novinove-stanky-a-pronikla-i_1711221251_miz.

recesistická, přispěla k odtabuizování některých sexuálních témat.⁸⁸ Pokud jde o reklamu, sexuální téma bylo využíváno napříč nově vznikajícím podnikatelským prostředím. Jak potvrzuje Martin Franc „to je charakteristické pro tehdejší podnikání – nebyly vůbec žádné zábrany. Co si budeme povídat, byl to naprosto opojný zážitek svobody, že se může úplně všechno. Ale když se nad tím zamyslíme, tak to nemohlo vydržet dlouho, protože to do značné míry znamenalo i svobodu pro jednání v rozporu s morálními pravidly. Nějaké ty hodnotové rámce se později musely vytvořit.“⁸⁹ Nově nabytá svoboda tak současně znamenala absenci hodnotových rámců.

Pokud hovoříme o tabu před rokem 1989, Jaroslav Kramář je také zmiňuje, ale v jiné souvislosti a na opačné škále, kdy o jejich prolomení hovoří v pozitivním slova smyslu: „Ten minulý režim, to prostě všechno bylo tabu, to prostě se neřešilo. [památková péče]. Všechno se vybydlovalo, všechno se zničilo. Když to začalo padat, tak dali demoliční výměry.“⁹⁰ Tristní stav památkové péče v období socialismu⁹¹ zmiňuje z narátorů jako jediný. Všechna zmíněná tabu mají ale jedno společné. Dokládají, že pro komunistický režim bylo příznačné některé věci zkrátka neřešit, alespoň ne veřejně. Po roce 1989 pak neřešené problémy československou společnost „dohnaly“, ať už v negativním (nárůst patologických jevů), či pozitivním (oprava a ochrana památek) smyslu.

2. 2. 4. Svoboda volby

Co nesvoboda byla určitě, tím byla absence možnosti rozhodování o sobě samém, ve smyslu svobodné volby zaměstnání. Milan Nový předkládá otázku konkrétního rozhodnutí, zda jít vůbec pracovat: „Před revolucí, když si nechodil do práce, tak si byl příživník a šel si sedět. A najednou jsem nemusel. Najednou to bylo moje rozhodnutí, budeš pracovat, budeš mít peníze, anebo budeš přežívat.“⁹² Tady je nesvoboda definována hned dvakrát. Jednak v absenci možnosti rozhodování, po němž navíc v případě, že je špatné, následuje nesvoboda v podobě vězení. Podobně to vnímá i Jaroslav Kramář: „Někdo pochopil svobodu, že může všechno, že se nemusí pracovat. Mám svobodu, tak proč bych dělal. (...) Bohužel, svoboda je i taková, že zaměstnanec, přestože má pracovní smlouvu, tak nepřijde do práce. Prostě hodí klíčky na stůl, od auta: končím! Tedka nějaká výpovědní lhůta. I takhle berou svobodu. To je špatný, každý si jí vykládá jinak.“⁹³ To poukazuje i na zneužívání vědomí svobody v rámci definice „dělat si co chci“, na absenci zodpovědnosti a

---

⁸⁸ 1990 - sjezd Nezávislé erotické iniciativy • mujRozhlas. mujRozhlas • Poslouchám, co chci [online]. Copyright © [12. 04. 2022] <https://www.mujrozhlas.cz/auditorium/1990-sjezd-nezavisle-eroticke-iniciativy>.

⁸⁹ PEHE. Veronika. Devadesátá léta máme spojená s nástupem konzumu, zlom ale nastal už na sklonku socialismu – A2larm. A2larm – Squatujeme mediální prostor od roku 2013. [online]. Copyright © 2022 [12. 04. 2022]. <https://a2larm.cz/2021/11/devadesata-leta-mame-spojena-s-nastupem-konzumu-zlom-ale-nastal-uz-na-sklonku-socialismu/>.

⁹⁰ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

⁹¹ Viz například Dědictví pout zbavené: 30 - památkových obnov, let demokracie = Heritage unbound: 30 restorations in 30 years of democracy. Praha: Národní památkový ústav, 2019.

⁹² Rozhovor s Milanem Novým vedla Eva Zelená, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

⁹³ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

loajality vůči zaměstnavateli, jak o ní pojednává opět Jan Sokol – ve smyslu přijetí širší odpovědnosti.⁹⁴ V tomto případě navíc novému zaměstnavateli – podnikateli. Konkrétně svoboda podnikání a transformace ekonomiky je pak téma, které se prolíná všemi rozhovory natolik výrazně, že je třeba mu věnovat zvláštní kapitolu. Četnost v jaké se toto téma v rozhovorech opakuje a vyskytuje, naznačuje jeho vysokou důležitost pro všechny narátory.

2. 2. 5. Svoboda pohybu

Podobně důležitá byla pro narátory také svoboda pohybu, respektive nové možnosti neomezeného cestování i mimo pláže Balatonu a krásy Východního bloku. Tu zmiňují v rozhovorech téměř všichni nářeční. Opět tedy svoboda jako absence překážek: „*Tenkrát, jak jsem už říkal, to byla nádhera, to jsem si užil. Vlastně mohli jsme kamkoliv, nikde celnice, nikde hranice, takže když si chci sjet do Německa, sjedu si do Německa, když letíme támhle, tak letíme támhle (...) projeli jsme si Státy [USA], všechno bez problémů. Ideální, to je prostě svoboda.*“⁹⁵ Tato krátká citace Jaroslava Kramáře nabízí ale daleko více než jen konstatování, že bylo nově bez větších problémů možné navštívit západní státy. Není důležitý samotný akt cestování, ale důležitá je bezproblémová „možnost“ a. Tedy bez nutnosti vyjednávání výjezdní doložky a jiných písemností, které k vycestování byly před tím nutné. Samozřejmě, to neznamená bez překážek, jako byla například víza do některých zemí, jazyková vybavenost, nebo i dostatek financí (ačkoliv někteří nářeční zmiňují i cestování stopem apod.).

Cestování před rokem 1989 však nebylo zapovězeno úplně všem nářečnickům. Milan Nový k tomu například říká: „*Já jsem se za komunistů měl dobře, protože jsem de facto všechno mohl, studoval, nějak to běželo. Ano, byly zavřené hranice, nemohl jsem cestovat, bylo to svázanější. Což já jsem moc nepociťoval, protože jsem stejně cestoval, protože jsem ten zájem soustředil jenom tady na ten sport. Byl jsem rád třeba, že se změnil režim. To řeknu rovnou, to uvolnění. (...) To cestování je strašně důležitý, ty otevřené hranice.*“⁹⁶ Nový vnímá svobodu v intencích „dělat si co chci“. Všechno mohl a jako sportovec byl navíc privilegovaný i na poli cestování. Tedy on sám se měl dobře a u ostatních je mu to jedno. Neříká totiž, že by ostatní nemohli cestovat, ale že „byly zavřené hranice a nemohl jsem (teoreticky) cestovat“. Několikrát si v citátu protirečí a ten tak vyznívá přímo alibisticky, když si pak nářeční uvědomí, co „by bylo vhodné“ říkat. Nicméně opět cílí na otevřené hranice a na možnost cestování „bez problému“.

---

⁹⁴ SOKOL, Jan. *Etika, život, instituce: pokus o praktickou filosofii*. Vyd. v této podobě 1. Praha: Vyšehrad, 2014.

⁹⁵ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

⁹⁶ Rozhovor s Milanem Novým vedla Eva Zelená, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

2. 3. Příliš mnoho svobody

Nově nabytá svoboda byla zároveň šokem, který mnohým z narátorů přinesl vystřízlivění z opojení neomezenými možnostmi. To se projevilo v 90. letech ve všech oblastech: „*Jsou takové dvě odlišné pojetí svobody. Z jedné strany se zdají být 90. léta svobodnější, z druhé strany se posunuly hranice toho, co lidé můžou, bohužel k horšímu*“⁹⁷ komentuje Miroslav Němec. Opět se tak dotýkáme absence hodnotových rámců a otázky, kde začíná a končí svoboda jednotlivce: „*Najednou se mohly otevřít hospody, dělat akce a happeningy, mohlo se proti čemukoliv bojovat a bylo to dost jednoduchý. (...) Do té doby jsem se vlastně pohyboval mezi intelektuály, takže tam ta politika jako byla, ale najednou v těch devadesátkách toho bylo zase přehřel. Bylo toho všeho moc. Moc stran, moc směrů, moc všeho.*“⁹⁸ Dodává rocker Josef Studnička. Možnosti, které se lidem otevřely, ponoukaly většinu k nějaké činnosti, k zapojení se, ať už do věcí veřejných, do podnikání, k aktivitě. Všichni mohli všechno a také toho využili. Člověk „socialistický“, který na výběr většinou neměl ať v politice, tak v obchodě, byl najednou atakován neomezenou nabídkou. Ta se ale neobjevila sama od sebe. Museli to být opět lidé, kteří nabídku produkovali, na což někteří z narátorů, jako právě Josef Studnička zapomínají, jak z jeho vyprávění vyplývá. A protože byla velká poptávka, způsobená předchozím nedostatkem, následovala logicky i velká nabídka. Že to naopak byli právě lidé, kteří nabídku produkovali, si myslí Jiří Drsek: „*Byly bary a nonstopy, (...) všude se otevíraly krámky, večerky. Víš, takový, že každý se snažil okamžitě podnikat, to bylo nejmíc, nejmíc podnikatelů snad v té v té době. (...) Když jsme jeli na vodu, na každém rohu a v každé garáži někdo podnikal, prodával pivo nebo klobásy.*“⁹⁹ Ačkoliv polovina narátorů sama nepodnikala, viděli v možnostech podnikání jeden z největších přínosů, ale zároveň i úskalí. Malé krámky časem vytlačily supermarkety, mnoho lidí v podnikání neuspělo: „*Když se lidí zeptám, s čím si spojí svobodu v 90. letech, tak je to podnikání v maloobchodě, protože neexistovaly supermarkety, a když přišly, tak je to zlikvidovalo*“¹⁰⁰ komentuje Miroslav Němec. Příčinu narátoři, jako třeba David Barák, vidí vesměs v tom, že lidé nevěděli, jak s takovou svobodou zacházet, nebo kde jsou její hranice.: „*My jsme nebyli vůbec vzdělaní, my jsme byli utlačení komunistama, a najednou to bylo jako byste dala Křovákovi do ruky mobil. (...) Když utlačovaný člověk dostane do ruky svobodu, tak je tam ta fáze seznamování se svobodou nutná.*“¹⁰¹ Lidé v 90. letech začali zjišťovat, že svoboda není neomezená. Svoboda je spojena se zodpovědností, jak s takovou svobodou zacházet. Člověk musí začít používat svůj žebříček hodnot, morálku, ale ne všichni to umí. Ne všichni je mají (viz již zmiňovaný chybějící hodnotový, či morální rámec výše). A tak se mimo rozšířených možností, které

⁹⁷ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

⁹⁸ Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

⁹⁹ Rozhovor s Jiřím Drskem vedla Michaela Pražská, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁰⁰ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁰¹ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

společnost posouvají směrem k lepšímu – tj. mimo možností, které nabízejí život spokojenější, – objevují i stinné stránky svobody, jako například stoupající patologické jevy ve společnosti. Miroslav Němec k tomu dodává: „*No asi to souvisí s tou privatizací, s tou kriminalitou, s takovou tou svobodou až jako za hranu. (...) Ono se mluví o těch hezkých věcech, to je ten život v centrech městech a tak, a druhá stránka byla právě tady ta třeba kriminalita a taková ta nedostatečná kontrola ze strany institucí, že ty zákony neplatily stejně pro všechny.(...) Takže na jednu stranu jako dobrý, ale na druhou stranu to zní blbě, ale že té svobody bylo až moc.*“¹⁰² Iluze o bezstarostné společnosti žijící ve svobodě, kde se vše může, nahradilo prozření, že se to týká i oblastí, kde si člověk neomezené možnosti nepřeje. Opojení „pravdou a láskou“ nahradila „blbá nálada“. Ta byla navíc živena i politickými představiteli, jejich půtkami a kauzami, které se v 90. letech objevovaly jako houby po dešti¹⁰³. Jako by společnost měla fungovat sama od sebe. Málokterý z narátorů v uvedených úryvcích přiznává fakt, že to jsou ale opět lidé, kteří tvoří společnost. Ne někdo neviditelný, ten druhý, ti politici, jen ti ostatní – oni. „*To je v každém člověku, každý si musí k tomu životu přistoupit tak, aby on sám nebyl přežranej. Já to třeba neumím. Když mi něco chutná, já se přežeru okamžitě. Vždycky. A všeho. Nejenom jídla.*“¹⁰⁴ přiznává Josef Studnička. Narátor nám poskytuje klíč ke všemu výše řečenému. Lidé byli hladoví po svobodě, po možnostech, a tak se začali svobodou „přejídat“ a (částečně) pak prozřeli, když byli „syti“. Možná spíše přesycení. Pokud bych pokračovala v této metafoře, lze říci, že „přejedení“ vedlo k žaludečním potížím. Podobné „žaludeční potíže“ společnosti tak vyvolalo přesycení svobodou, bylo jí moc.

Pokud bychom se v tomto smyslu vrátili k eseji Jana Sokola, dostáváme se prostřednictvím vyprávění narátorů k třetí formě svobody, kterou popisuje jako hru.¹⁰⁵ Tedy „*setkání a střetnutí dvou svobod, které si navzájem tvoří a nabízejí své možnosti*“.¹⁰⁶ 90. léta je tak možné vnímat jako hru bez pravidel, přičemž jak upozorňuje Jan Sokol: „*bez pravidel se nedá hrát*“.¹⁰⁷

2. 4. Odvaha ke svobodě a zodpovědnost

Co je to tedy svoboda? Jak už bylo jednou zmíněno, sto lidí, sto názorů. Pro každého člověka znamená svoboda něco jiného, každý má jiné priority. Obecně lze říci, že v roce 1989 to byly především nové příležitosti v oblasti podnikání, vzdělání, nabídky obchodů, svobody slova, možnosti cestování. Ruku v ruce s tím jdou ale negativa, která do společnosti vnášejí lidé, kteří

---

¹⁰² Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁰³ Viz například (nejen o opoziční smlouvě) TABERY, Erik. Vládeme, neruší: opoziční smlouva a její dědictví. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2006.

¹⁰⁴ Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁰⁵ SOKOL, Jan. Jak vypadá svoboda?. Listy. [online] 2003. [26. 09. 2022]

<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=032&clanek=020325>.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem.

nevědí, nebo nechtějí vědět, kde jsou hranice takové svobody, ale i ostatní tím, že se svobodou neumí zacházet. Svoboda v podnikání neznamena, že člověk si otevře živnost, čeká na zákazníky a užívá si bezstarostného života podnikatele. Musí čelit tlaku konkurence, která svobodně využívá příležitosti. Velké supermarkety pohltnou a nahradí malé krámkové. Vydavatelé časopisů rozšíří svoji nabídku o nově vzniklá média, která se nemusí líbit všem. Rozhodující je nicméně poptávka. Růst nezaměstnanosti může být chápán i jako jeden z důsledků svobodného rozhodnutí, zda pracovat, či nikoliv.

Přemíra svobody může být nakonec důvodem nesvobody také z důvodu zavádění regulací, opatření a různých omezení. To jsou příklady toho, co narátoři vidí jako negativa. Shodují se tedy v tom, že zde před rokem 1989 byla určitá míra nesvobody, která byla ovšem nahrazena svobodou živelnou, dravou a neomezenou tak, že vedla k znechucení ze svobody. Ke svobodě se totiž váže zodpovědnost. David Barák to shrnuje tak, že: „*Svoboda je pro mě vlastně synonymum zodpovědnosti.*“¹⁰⁸ Zodpovědnost jedince, který bude se svobodou zacházet nejen ve prospěch svůj, ale i ve prospěch ostatních. Převzít za své činy zodpovědnost však vyžaduje odvahu. Odvahu ke svobodě.

3. Ekonomická transformace

Již z několika málo výše uvedených citací z rozhovorů s narátory vyplývá, že nejdůležitějším motorem ke změnám ve společnosti byla transformace ekonomická. Narativ, že „podnikal každý“ se prolíná většinou pořízených rozhovorů. Vzniklo konkurenční prostředí a opět nedokonalý právní, ale i morální rámec společnosti nenabádal nejen k odvaze ke svobodě, ale také testování právních a morálních hranic společnosti – stanovení pravidel pro hru.

3. 1. Historický úvod

Ekonomickou transformaci Československa, respektive České republiky není možné popsat bez stručného představení socialistického hospodářství. Je to základní předpoklad k tomu, abychom věděli, proč byla transformace ekonomiky nutná a nevyhnutelná.

Po druhé světové válce nejen československá společnost vykazovala silnou levicovou orientaci s důrazem na sociální politiku, tedy vysokou míru sociálního bezpečí ve prospěch většiny obyvatelstva. Takovým plánem operovala hlavně Komunistická strana Československa, která tak oslovila většinu české a částečně i slovenské společnosti. V roce 1947 Národní fronta ČSR odmítla pomoc v podobě Marshallova plánu vyhlášeného prezidentem USA Trumanem pro evropské

---

¹⁰⁸ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

demokratické země, a to na základě doporučení představitele SSSR Stalina, který oznámil, že účast ČSR na Marshallově plánu bude chápána jako čin namířený proti Sovětskému svazu. Následovalo podepsání dohody o hospodářské spolupráci mezi ČSR a SSSR a autoritativní režim po roce 1948 přepracoval pětiletý plán po vzoru centrálně direktivního modelu Sovětského svazu. Směrování Československé ekonomiky bylo víceméně dané. Představováno bylo faktickou likvidací soukromého podnikání a znárodnování s důrazem na těžký průmysl a centrální plánování. Následovala násilná kolektivizace v zemědělství, i ostatním soukromém živnostenském podnikání. Na piedestal společnosti byl postaven dělník, vzdělání bylo podceňováno, a to i ve vedoucích ekonomických funkcích, kde „na jejich místo nastoupili sovětské poradce a čs. Dělničtí kádři, proškolení na jednoročních kurzech v Moskvě“.¹⁰⁹ Těžkopádnost ekonomiky a násilné změny, které byly v oblasti hospodářství provedeny, vedly až k hospodářské krizi v roce 1962 a to navzdory tomu, že v již v roce 1960 bylo oficiálně vyhlášeno „vítězství“ socialismu (zakotvené i do ústavy ČSR) a prezident Novotný proklamoval, že ještě jeho generace bude žít v komunismu. Již hluboko v tomto období šedesátých let tak bylo evidentní, že ekonomická reforma bude nevyhnutelná. Hlavním představitelem ekonomických reforem 60. let byl ekonom Ota Šik. Prosazoval zavedení některých tržních prvků do ekonomiky a vytvoření konkurenčního prostředí v kombinaci s principem plánování. Často bývá zmiňováno, že Šikova reforma nebyla úspěšná. Je třeba ale zdůraznit, že do praxe byly zavedeny jen části rozpracované reformy, a že celkovou koncepci Šik vypracoval až po odchodu do emigrace.¹¹⁰ Reformní pokusy nejen v oblasti hospodářství však byly přerušeny a utlumeny antireformní částí československých politiků, okupací Československa Sovětským svazem a následnou tzv. normalizací (či konsolidací), tedy navrácení věcí veřejných do „normálních“ kolejí dle představ komunistického režimu po sovětském vzoru. Poslední pokus socialistického režimu o výraznější proměnu hospodářského prostředí představovala importovaná Perestrojka, neboli přestavba, kterou v SSSR prosazoval Michail Gorbačov. V Sovětském svazu mělo jít o restrukturalizaci ekonomiky a také o částečnou demokratizaci společnosti, otevřenost, tzv. glasnost, která však neznamenal demokracii, ani svobodu slova. V Československu se nejednalo o nijak výraznou reformu, natož systémovou změnu, ale jen drobné úpravy, například povolení drobného podnikání jako byl prodej zboží, či poskytování služeb (na základě povolení národního výboru) ke konci roku 1987.¹¹¹ (Toto reflektují i nářeční ve svých vyprávěních, jak bude

---

¹⁰⁹ RATAJ, Jan a HOUDA, Přemysl. Československo v proměnách komunistického režimu. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2010. str. 127.

¹¹⁰ SCHULZE WESSEL, Martin. Pražské jaro: průlom do nového světa. Překlad Zuzana Soukupová. Vydání první. Praha: Argo, 2018.

¹¹¹ 1/1988 Sb. Nařízení vlády České socialistické republiky o prodeji zboží a poskytování jiných služeb občany na z... Zákony pro lidi – Sběrka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění [online]. Copyright © AION CS, s.r.o. 2010 [13. 04. 2022]. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-1>.

uvedeno dále.) Antireformní politici pražského jara z logiky věci nemohli o výrazné reformy začít sami znovu usilovat. Na komplexní změnu systému si tak obyvatelé museli ještě chvíli počkat.

3. 2. Transformace

Hospodářská transformace Československa představovala jeden z nejdůležitějších úkolů nové vlády. Ta však nebyla v postupu jednotná a soupeřilo mezi sebou několik koncepcí různých představitelů, což historik Jiří Suk popisuje jako zápas o směřování země.¹¹² Transformace je totiž celkovou změnou systému, naproti tomu reforma je jen změna dílčí části ekonomiky. Na jedné straně tak stála koncepce týmu místopředsedy české vlády Františka Vlasáka a byla to strategie postupných přeměn (tzv. gradualistická), která předpokládala zachování určité role státu v ekonomice. Proti ní stála strategie tehdejšího federálního ministra financí Václava Klause, která měla být naopak rychlá (tzv. šoková), s co největší eliminací státních zásahů. Obě koncepce měly své klady i zápory. U strategie gradualistické, tedy pomalejší, hrozila stagnace vývoje a promarnění tzv. politického kapitálu, tedy období, kdy je společnost více nakloněná změnám. U strategie šokové naopak hrozilo, že „pokud dojde k vytvoření trhů bez ustálených pravidel a institucí, jak předpokládá liberální přístup, pak je velmi pravděpodobné, že se subjekty budou chovat nežádoucím (amorálním) způsobem.“¹¹³ Výsledkem bylo, že Václav Klaus zahrnul Vlasákovu koncepci do své, která byla jako scénář transformace v roce 1990 přijata. Transformaci představovaly čtyři kroky, kdy základním z nich byla liberalizace, tedy uvolnění tržních vztahů. Dalším byl deetatizace (omezení zasahování státu do ekonomiky), desubsidizace (konec subvencí a dotací), a konečně privatizace jako jádro transformace.¹¹⁴ Kriticky byla zdůrazňována nepřipravenost státu v legislativní oblasti. Tuto kritiku Václav Klaus dodnes odmítá s tím, že to nebylo a nikdy ani nebude reálné, že je to permanentní charakteristika, že čekat již nebylo možné, a že se jedná o útok na kupónovou privatizaci.¹¹⁵ Transformace sice neprobíhala v úplném „bezpráví“, ale legislativní rámec nebyl dokonalý ani vzdáleně a jeho úprava probíhala zároveň s transformačními kroky.

3. 2. 1. Privatizace

Pokusem o nalezení nových vlastníků podniků, jak říká Václav Klaus¹¹⁶, byla privatizace. Nejprve privatizace malá od roku 1991, kde se jednalo o převedení majetku (nikoliv závazků) provozoven

---

¹¹² SUK, Jiří. Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize: (od listopadu 1989 do června 1990). Vyd. 2. Praha: Prostor, 2009.

¹¹³ ŽÍDEK, Libor. Transformace české ekonomiky: 1989-2004. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2006. str. 5

¹¹⁴ Václav Klaus live @ NF VŠE - 01 Transformační procesy v ČR [13. 04. 2022]. Dostupné z: <https://youtu.be/ol7ZB8UwReo>.

¹¹⁵ Klaus, Václav. Má smysl ještě dnes připomínat kupónovou privatizaci? Václav Klaus [online]. Copyright © 2010, Václav Klaus. [13. 04. 2022] <https://www.klaus.cz/clanky/4811>.

¹¹⁶ Václav Klaus live @ NF VŠE - 01 Transformační procesy v ČR [13. 04. 2022]. <https://youtu.be/ol7ZB8UwReo>.

maloobchodu a služeb ve veřejných aukcích. Kapitál na pořízení poskytovaly především státní banky ve formě úvěrů. Později se přidala velká privatizace státních podniků, která byly realizována pomocí privatizačních projektů podaných zájemci, nebo také kupónovou privatizací, což bylo v podstatě podílové vlastnictví pomocí privatizačních fondů. Vzhledem k tomu, že byl veškerý majetek znárodněn, bylo třeba jej lidem nějakým způsobem zase navrátit. V této fázi, tedy v této přechodné době, kdy byly podniky zařazeny do privatizace a „staré státní struktury ztrácely na funkčnosti, se stalo typickou a velmi efektivní metodou malverzace přečerpání aktiv státních podniků do podniků soukromých. Státní podnik byl „obstoupen“ řadou společností s.r.o. vlastněných manažery státního podniku či jejich přáteli. Do nich se převáděly zakázky, pohledávky a další aktiva podniku. (...) Zkrátka objevil se nedostatečně kontrolovaný prostor pro manipulaci státním majetkem, který rezultoval v nevyčíslených, v každém případě ovšem obrovských ztrátách.“¹¹⁷ Od dob privatizace se tak historii line narativ že „se vše rozkradlo a vytunelovalo.“ Že tyto kroky byly sice nutné, ale špatně provedené je přesvědčen i David Barák: „Jaký majetky se nakradly, kolik věcí se zprivatizovalo, vlastně každá privatizace nese to, že se ten majetek vydává v nebezpečí, že ho získá někdo z jiného státu. Kolik věcí se prodalo na divoko, kolik zákonů se muselo vytvořit. To byla doba tvorby nových zákonů, protože ty lidi tak strašně podváděli, že zcela logicky na to zareagovala justice a byla to doba vzniku mnoha zákonů a mnoha pokusů a omylů. (...) Nicméně já jsem dodneška přesvědčený o tom, že bez tohoto období by se to nepohnulo dál, že to bylo naprosto nutné.“¹¹⁸ Toto sdělení navíc připomíná jednu ze součástí transformace (privatizace) v podobě přílivu zahraničního kapitálu, který nebyl vnímán vždy pozitivně. Narátor ho dokonce vnímá jako nebezpečí. Má pocit, že tím, že je majitelem cizinec stát a společnost o tento podnik přichází. Nicméně příliv zahraničního kapitálu nebyl jen rizikem, ale naopak nutností. Obavy z účasti zahraničních investorů přetrvaly dodnes, ačkoliv přinesly nejen nezbytné investice, ale i zkušenosti zahraničních manažerů, kteří na rozdíl od těch českých neřídili firmy v pokřivené ekonomice centrálního plánování, kde dodržet plán bylo jediným cílem podniku. Účast zahraničních investorů však byla v prvním kole privatizace, tedy v malé privatizaci, naprosto vyloučena a týká se tedy až dalších kol privatizace. Částečné „zkreslení“ historie, respektive nezáměrnou manipulaci s historií (plynoucí ale pravděpodobně také z neznalosti) můžeme u narátorů vnímat, když se zaměříme na konkrétní postavy a představitele doby, jak se pokusím ukázat v následujících řádcích. Hlavním představitelem transformace je samozřejmě Václav Klaus, označovaný za otce privatizace. Ve zkoumaném období ministr financí a do roku 1998 předseda vlády (ačkoliv s návrhem kupónové privatizace přišli ekonomové Dušan Tříška a Tomáš Ježek). „Byly to léta hodně divoký, byly to léta,

---

¹¹⁷ KUBŮ, Eduard. Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu. *Historická sociologie*. [online] 2011, 3(1), 41 - 62. [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-29-version1-4kubu.pdfstr.49>

¹¹⁸ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

*kdy tady byli lidi „šikovný“ jako třeba Klaus, kterej tady rozkrad všechno, co mohl a ještě se z něho stal národní hrdina v rámci privatizace. To byly zlodějiny non plus ultra,*¹¹⁹ říká například Pavel Šťastný. Rozkradení majetku Československa je tady přímo personifikováno osobou Václava Klause. Tím mu dává narátor vinu za všechny nezákonné hospodářské činy, které byly v tomto období provedeny. Je to zjednodušující tvrzení, které však jasně říká, že podle narátora je Klaus jednou z osob, která to dopustila. Navíc se s tím, například podle Josefa Studničky, nedalo nic dělat: *„Byly tady H-Systemy a kuponová privatizace, to byly všechno svinstva. A proti tomu těžko bojovat. To prostě bylo blbý.“*¹²⁰

H-System byl v 90. letech stavební projekt společnosti H-SYSTEM a.s., jenž sliboval výstavbu levných bytů v obcích severozápadně od Prahy. Společnost v roce 1997 kvůli špatnému finančnímu vedení zkolabovala, zkrachovala a o rok později padla do konkursu. Následující vývoj celé kauzy stále není ukončen. Představuje tak nejdéle se táhnoucí kauzu spojovanou s 90. lety a toho si můžeme povšimnout i ve sdělení narátora. „Byly tady H-Systemy“ – plurál. Je to označení pro všechny pochybné transakce, není to jen cílená zmínka o této jedné kauze. Zahrnuje v sobě opět celé období 90. let.

Ani jeden z těchto narátorů však nenabízí (ani nekomentuje) jiné řešení transformace a odsuzují vládní kroky jako „svinstvo“. Mohla bych se tak domnívat, že navrácení majetku lidem vidí jako nežádoucí, nebo tak ventilují svou frustraci z toho, že oni svou šanci v tomto směru promarnili.

Ne všichni ale vnímají tyto kroky Václava Klause zcela negativně a jeho práci (ačkoliv ne osobu) naopak oceňuje například František Zima: *„Klause jsem jako nějak moc rád neměl, ale to byl můj osobní názor na něj, ale myslím si taky, že udělal kus nějaký práce, když udělali tu privatizaci.“*¹²¹ Ten se, na rozdíl od předchozích narátorů, dokáže oprostít od osobní animozity vůči Klausovi možná právě z toho důvodu, že z privatizace prospěch měl, nebo ji jako prospěšnou vnímá.

To, že privatizace nepřinesla v očích narátorů úplně očekávané výsledky, může být tedy spojeno jednak s osobním (ne)prospěchem, jak dokládá třeba i Miroslav Němec: *„Výsledkem kuponové privatizace byla jedna společná dovolená ve Španělsku, tím vlastně skončily naše úspěchy v kuponové privatizaci.“*¹²² A dále, jak Němec pokračuje, s již zmiňovaným nedokonalým právním rámcem: *„Spousta věcí mi přišla hodně divokejch a myslím si, že asi to prostředí, to právo se hodně podcenilo (...) v podstatě se zhaslo a nic.“*¹²³ Někteří ekonomové, jako právě Václav Klaus, ale i

---

¹¹⁹ Rozhovor s Pavlem Šťastným vedla Michaela Pražská, 25. 1. 2022. Osobní archiv autorky.

¹²⁰ Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹²¹ Rozhovor s Františkem Zimou vedla Klára Suchá, 21. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹²² Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

¹²³ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

třeba Libor Žídek však v daném vývoji nic problematického nevidí. Dle jednoho to byla daň za úspěch, kdy pozitiva převažovala nad nedostatky¹²⁴, dle druhého tunelování není takovým tématem, neb tunelování je vyvedení aktiv, kdy se musí dokázat, že šlo o záměr, ale v mnohých případech takové jednání nebylo prokázáno a jednalo se „jen“ o špatná rozhodnutí managementu, či zneužití právního rámce.¹²⁵

Je zajímavé, že nikdo z narátorů nezmiňuje fakticky nejproblematictější část privatizace, kterou bylo založení soukromých investičních privatizačních fondů (jako byly například Harvardské fondy Viktora Koženého), skrz které bylo vyvádění majetku v největší míře realizováno. Jak píše Eduard Kubů „*mnohé fondy neměly tendenci reinvestovat v podnicích, ale odčerpat z nich prostředky.*“¹²⁶

Co v rozhovorech také zcela chybí je podíl sociálnědemokratické vlády na privatizaci, která ji dokončovala především v oblasti privatizování velkých podniků. Tedy narativ „rozprodání rodinného stříbra“, což představovaly právě velké národní podniky (jako například Škoda Plzeň), jejichž prodej spadá do období vlády Miloše Zemana. Přesto je toto období zosobněno osobou Václava Klause a nepochybně to v myslích narátorů takto zůstane. Ačkoliv měla transformace mnoho nedostatků, její výsledky nejsou tak katastrofální, jak by se z některých vyjádření mohlo zdát a její nutnost připouští i oslovení narátoři.

Jeden z pohledů na toto období nám napovídá, že transformace ekonomiky a její průběh sice byly důležité, nicméně současně méně podstatné než jiné události. Respektive, že majetek je méně důležitý, než bezpečí. Ačkoliv Jindřich Kalina jasně říká, že „se tady kradlo“, není to pro něj podstatné.: „*My jsme se během deseti let stali členy EU a NATO. To je neuvěřitelný. A jestli tady nějaký podnikatel krachne a jestli tady bylo něco špatně, něco se ukradlo, to je nepodstatný, to vůbec není důležité. To americký „safety first“ tady platí milionkrát. Takže my jsme jim proklouzli, těm parchantům ruskejm, mezi prsty. (...) Já bych to rozdělil na dvě části, za toho Havla se víc udělat nemohlo. Ovšem po tom, kdy mělo přijít to ekonomický zázemí, nebo nějaký to zlepšení, tak to určitě nastalo. Takový ty kecy, jak jsme na tom blbě, to je nesmysl, ty lidi zapomněli, jak žili, na to, jak jsme se [dřív] měli.*“¹²⁷ Narátor však, na rozdíl od předchozích dvou, hovoří z pozice úspěšného podnikatele, který svou pozici začal budovat právě v 90. letech.

---

¹²⁴ Václav Klaus live @ NF VŠE - 01 Transformační procesy v ČR [13. 04. 2022]. <https://youtu.be/ol7ZB8UwReo>.

¹²⁵ Privatizace a ekonomická transformace – Libor Žídek - YouTube. YouTube [online]. Copyright © 2022 Google LLC [13. 04. 2022]. https://www.youtube.com/watch?v=_VGz6u-POQ.

¹²⁶ Konkrétní postupy, jakými byly majetky ze společností vyváděny, popisuje například opět KUBŮ, Eduard. Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu. *Historická sociologie*. [online] 2011, 3(1), 41 - 62. [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-29-version1-4kubu.pdf>.

¹²⁷ Rozhovor s Jindřichem Kalinou vedla Michaela Pražská, 4. 2. 2022. Osobní archiv autorky.

3. 2. 2. Restituce

Důležitou součástí privatizace tvořilo i navrácení majetku původním majitelům. Tedy restituce: „*Já jsem se kupónový privatizace neúčastnil, ale někdo dostal nějaký majetky zpátky, což si myslím, že bylo dobře,*“¹²⁸ říká Miroslav Němec. Pomineme-li záměnu pojmů privatizace / restituce narátorem, vrácení majetků původním majitelům bylo podle něj tedy správné. Zpět jej dostal ale jen „někdo“. U této zdánlivě nevýznamné poznámky je důležité se pro historický kontext zastavit, jelikož připomíná (i když pravděpodobně ne cíleně), že nebyl navrácen veškerý majetek, ale pouze ten, který byl znárodněn po roce 1948, tedy po převzetí moci komunistickou stranou, ačkoliv proces znárodnění odstartoval po druhé světové válce již prezident Edvard Beneš. Pomocí dekretů byl zabavován majetek zrádců a kolaborantů, především Němců a Maďarů. Nicméně již v říjnu roku 1945 Beneš podepsal i čtyři dekrety o znárodnění klíčového průmyslu, bank a pojišťoven do rukou československé vlády. Znárodněny byly všechny podniky primárně nad pět set zaměstnanců, v některých oblastech i menší.¹²⁹ Velká část majetku tak po roce 1989 nespadla do restituce, ale do privatizace. Nicméně oba způsoby pomohly částečně zachránit například některé památky, jak připomíná Jaroslav Kramář: „*Velice mě potěšilo, [že] se i navracel ten majetek. Majetek šlechticům, který ten minulý režim všechen zdevastoval. Kdy se neštítili pustit do obývání a do reprezentativních prostor prasata (...). To prostě byly nenávratný škody. A já, když vidím ty obnovený krásný budovy, tak je to něco nádherného. A to je další svoboda, že se vrátila úcta k tomu, co nám ty generace tady přenechávaly. (...) Po revoluci se to potom nakonec buďto vrátilo v restituci, nebo prodalo, nebo to někdo koupil a jsou z toho nádherný, jakoby z prachu povstalý krásný budovy, tak jak to bylo. To je svoboda, to je nádhera.*“¹³⁰

Transformace ekonomiky bývá přes všechny své nedostatky označována jako v principu úspěšná.¹³¹ Z odborného, respektive ekonomického hlediska tomu tak pravděpodobně bude, nicméně v české společnosti narativ „všechno se rozkradlo“ přetrvává a i z výpovědí našich narátorů můžeme vidět, že jsou o tom přesvědčeni všichni. Někteří z nich sice zdůrazňují převahu pozitiv nad negativy, tím je ale nepopírají. A pokud se podíváme do Českého sociálněvědního

---

¹²⁸ Rozhovor s Tomášem Pokorným vedla Markéta Světlíková, 2. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹²⁹ Rada rodin přišla ze dne na den o všechno. V roce 1948 komunisté naplno rozpoutali znárodnění [13. 04. 2022]. <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2460688-rada-rodin-prisla-ze-dne-na-den-o-vsechno-v-roce-1948-komuniste-naplno-rozpoutali>.

¹³⁰ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky. Narátor zde nepřímou zmiňuje osud zámku Zbiroh. Původně sídlo Šternberků a Lobkoviců, kde své slavné dílo Slovanská epopej namaloval malíř Alfons Mucha, sloužilo během 2. sv. války jako sídlo německého štábu SS. Po válce zámek připadl Československu, které jej využívalo pro potřeby armády, a to primárně díky jeho výhodné poloze. Československá armáda však nechala zámek nejen chátrat, ale prováděla zde i různé necitlivé stavební úpravy. Zdemolovaný zámek po opuštění armádou získalo město Zbiroh, které ho následně prodalo soukromému investorovi. Ten zámek zrekonstruoval a otevřel veřejnosti.

¹³¹ KUBŮ, Eduard. Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu. Historická sociologie. [online] 2011, 3(1), 41 - 62. [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-29-version1-4kubu.pdf>, str. 58.

datového archivu na historická sociologická šetření, můžeme vyčíst názorovou shodu dotazovaných s našimi narátory. V roce 1993 hodnotilo postup velké privatizace kladně, nebo spíše kladně více jak 50% obyvatel a 32,7% si nebylo tímto procesem jisto.¹³² V roce 1999 už se názory vyostřily a z dat můžeme vyčíst, že téměř 70% obyvatel bylo přesvědčeno, že bez privatizace by se transformace nemohla uskutečnit¹³³, ale zároveň dle 84,3% dotazovaných existují ke způsobu privatizace odůvodněné ekonomické, případně právní, či morální výhrady¹³⁴ a jako příčinu rozsáhlého tunelování ji vidí 61% dotázaných.¹³⁵ Eduard Kubů ve své práci nabízí ještě další data, která si dovolím shrnout a reinterpretovat. V roce 1990 si 69% (resp. 75%) dotazovaných nemyslelo, že by měly být privatizované i průmyslové podniky (resp. velké zemědělské podniky), 88% si představovalo smíšenou ekonomiku a 51% dokonce podporovalo státní zásahy do ekonomiky, přičemž přetrvával názor, že společenský systém by tak měl být třetí cestou mezi kapitalismem a socialismem s pozvolna prováděnými reformami.¹³⁶ Realita průběhu transformace a získaná data nám ukazují, že názory občanů byly vládnoucí elitě „ukradené“. Společnost vykazovala silné obavy z transformace, a ačkoliv pro ni byla důležitá svoboda, hledala zároveň bezpečí. Václav Klaus však podle jeho mnohých prohlášení dodnes tyto obavy považuje za liché a „svůj“ způsob provedení za jediný možný, ideální a bezchybný.¹³⁷

3. 2. 3. Zaměstnání a nové příležitosti

V dobách předlistopadových, tedy dobách centrálního plánování nezaměstnanost oficiálně neexistovala. Nepracovat bylo totiž hodnoceno jako příživnictví, což bylo v socialistickém Československu trestným činem. Jak zní dobový bonmot, zaměstnání tenkrát měli všichni, práci však nikoliv. Přezaměstnanost byla neefektivní a lidská práce de facto ztrácela na hodnotě. I přes obavy z prudkého nárůstu nezaměstnanosti vlivem transformace se tak (alespoň do roku 1997) nestalo a nezaměstnanost se pohybovala maximálně kolem 4%.¹³⁸ Nízká míra nezaměstnanosti byla převážně důsledkem přerozdělení pracovních sil na trhu, kdy byl odliv zaměstnanců zejména z těžkého průmyslu kompenzován nárůstem v oblasti služeb, což byl v dobách socialismu velmi málo rozvinutý terciální sektor ekonomiky, který tak zažíval opětovný rozvoj. Dalším faktorem byl

¹³² Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Názory na společenské změny 1993 - data pouze ČR [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 05. 2022]. DOI.10.14473/CSDA00121.

¹³³ Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice 1999 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [13. 4. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00128.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ KUBŮ, Eduard. Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu. *Historická sociologie*. [online] 2011, 3(1), 41 - 62. [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-29-version1-4kubu.pdf>.

¹³⁷ Václav Klaus live @ NF VŠE - 01 Transformační procesy v ČR [13. 04. 2022]. <https://youtu.be/ol7ZB8UwReo>.

¹³⁸ Tab.05.01 Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil (VŠPS) (1993–2020) <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-aktualizovano-9122021> [13. 04.2022].

i úbytek ekonomicky aktivních obyvatel jako byly ženy v domácnosti, nebo (nepracující) důchodci, což nebyly skupiny v dobách socialismu tak početné. Vzhledem k nízké produktivitě československé ekonomiky však lze tato čísla interpretovat i jako důsledek příliš pomalých změn v ekonomice, především změn vedení podniků, kdy stále zůstávala vysoká míra přezaměstnanosti.

Další typickou vlastností socialistické zaměstnanosti bylo vyšší hodnocení manuální práce, takzvaně těžce pracujících, obzvláště v hornictví a hutnictví.¹³⁹ Mohlo se tedy stát, že vedoucí pracovník měl stejný, v některých případech i nižší plat než podřízený dělník. To se s nástupem tržního hospodářství také postupně měnilo, ne vždy za souhlasného nadšení všech zaměstnanců, jak vzpomíná Jindřich Kalina: „*Začala se hrozně měnit mentalita, (...) strašně se otočil ten náhled, protože dřív tam tomu šéfovala dělnická třída. Ve všech těch odborech, KSČ, všude byli taková většinou nemakačenkové a chodili na ty schůze. A oni nám ze dne na den – protože já jsem dělal vedoucího provozu v té době, já jsem měl pod sebou 800 lidí v té největší válcovně poldovský (...), já jsem měl tenkrát, abych nekecal nějakých třeba 3,5 tisíce - a oni mi to zvedli na 25.000,- ze dne na den (...) trošku ty odbory, ty soudruzi, se jim to nelíbilo, že dělnickej kádr zůstane na těch třech a půl tisících a ten kterej mu šéfuje...*“¹⁴⁰ Dělnický kádr neboli dělnická třída byla v dobách socialistického zřízení na základě přijaté Marxovi ekonomické teorie (respektive touto teorií inspirována) stavěna na roveň vedoucím pracovníkům s cílem vytvoření beztřídní společnosti.¹⁴¹ V případech horníků pak bylo jejich postavení ještě výraznější, jak připomíná Miroslav Vaněk v jednom ze svých rozhovorů: „*Horníci byli vnímáni společensky i politicky jako nebezpečná vrstva, pokud by se jim nešlo na ruku. Byli to oni, kteří mohli vyvolat nějaké nepokoje.*“¹⁴² Nicméně v dobách zavádění tržní ekonomiky měla být zodpovědnost vedoucích pracovníků výrazně vyšší a platové ohodnocení tomu začínalo pomalu odpovídat. Lidé také vnímali, že odpovědnost v zaměstnání by měla být více ohodnocena, což vyplývá z dat Sociologického ústavu ČSAV z roku 1991, kdy s myšlenkou, že lidé na sebe nechtějí brát více zodpovědnosti, pokud za to nejsou více

---

¹³⁹ https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/30-let-svobody-hornik-povolani-komunisti-historie-vekslak-bony-mzda-profese.A190323_142440_ekonomika_mato (12. 10. 2022).

¹⁴⁰ Rozhovor s Jindřichem Kalinou vedla Michaela Pražská, 4. 2. 2022. Osobní archiv autorky.

¹⁴¹ Zjednodušeně řečeno, soukromé vlastnictví výrobních prostředků vede k vykořisťování dělnické třídy kapitalistou a to z důvodu vytvoření nadhodnoty práce, která dělníkovi nezůstává (dělník dostane za práci sice zapláceno, ale pomáhá k vytváření zisku, který pak připadá kapitalistovi) a dále z důvodu nedostatku výrobních prostředků pro všechny. Tedy dělník je pak zaměstnán, protože mu nic jiného nezbyvá a sám nemá kapitál na pořízení výrobních prostředků. Zisk je tedy dle Marxe nezaplacenou prací = vykořisťování. To vede k rozporům mezi společenskými třídami a ústí ve společenskou revoluci. Dle Marxovi teorie tak byla původní primitivní společnost nahrazena otrokářstvím, ten dále feudalismem, ten následně kapitalismem, aby ten byl v závěru nahrazen komunismem, jako ideálním systémem. Viz HOLMAN, Robert a kol. Dějiny ekonomického myšlení. 4. vydání. V Praze: C.H. Beck, 2017.

¹⁴² Heslo „Já jsem horník, kdo je víc!“ je minulostí [online] [23. 05. 2022]

<https://ct24.ceskatelivize.cz/domaci/1074965-heslo-ja-jsem-hornik-kdo-je-vic-je-minulosti>

placeni, souhlasilo 82,9% dotazovaných.¹⁴³ Nicméně se v datovém archivu nachází ještě další datový soubor, který odhaluje, že ne každý, nebo stejně takové množství lidí je ochotno na sebe zodpovědnost brát, případně pracovat pod tlakem, i když za vyšší ohodnocení. Na dotaz, jestli by lidé dali přednost klidu v zaměstnání za méně peněz, nebo vyššímu platu za méně klidu, se 58,3% respondentů přiklonilo k první možnosti, tedy klidu v práci.¹⁴⁴ Klid v práci můžeme do jisté míry interpretovat jako jistotu a žádný stres. I v zaměstnání neměla tedy většina lidí přehnané ambice a přehnaná očekávání.¹⁴⁵

3. 2. 4. Noví podnikatelé

Očekávání ale měli noví podnikatelé, kteří se pokoušeli na nově vznikajícím trhu prorazit: „*Já jsem si říkal (to mi bylo záhadou), jak ty lidi ví, co mají dělat. Já jsem neznal podnikání. A oni najednou věděli, kam sáhnout, kde získat peníze, ty lidi to mají v sobě. Mně to bylo záhadou. Jsem si říkal, jak se podniká? Tak to někam asi musím nahlásit a otevřu dveře a začnu prodávat, jo? Nebo tak nějak se to dělá?*“¹⁴⁶ říká poněkud ironicky David Barák. To, že on sám podnikání neznal, svědčí buď o jeho malém rozhledu, protože jak už jsem uvedla v historickém exkurzu do období před rokem 1989, podnikání v malém rozsahu již bylo povoleno, nebo o jisté formě závisti (že ostatní to věděli, uměli a podnikali) přetavené v ironické pohrdání. V souvislosti s dalšími citacemi narátora, které budou následovat, se jedná nejspíše o druhou možnost. Upozorňuje ale zároveň na to, že zde již existovala jistá skupina osob, která věděla „jak na to“ viz dále.

V socialistickém Československu bylo (oficiální) soukromé podnikání důsledně vymýceno. Znárodnění a kolektivizace se dotýkala i pohostinství a služeb. Výjimkou byla svobodná povolání v oblasti umění, kdy byli tolerováni například profesionální hudebníci, kteří však museli být v evidenci místně příslušného úřadu, agentury. V důsledku nedostatku a nedostupnosti drobných služeb tak bylo již v 60. letech povoleno poskytování služeb a oprav podle potřeb obyvatelstva.¹⁴⁷ Na jednu stranu stát nemohl připustit zakládání soukromých provozoven, ale zároveň potřeboval pokrýt zanedbaný terciální sektor ekonomiky, především mimo velká města. Povolení bylo ale možné udělit pouze k poskytování drobných řemeslných prací a oprav (zedníci, instalatéři, truhláři apod.), nebo k poskytování osobních služeb a k drobné doplňkové výrobě z místních zdrojů surovin

¹⁴³ Sociologický ústav (Akademie věd ČR), Středisko empirických výzkumů, s.r.o. (STEM). Sociální spravedlnost 91 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [14. 4. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00118.

¹⁴⁴ Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Názory na společenské změny 1993 - data pouze ČR [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [14. 4. 2022]. DOI.10.14473/CSDA00121.

¹⁴⁵ KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016.

¹⁴⁶ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁴⁷ 20/1965 Sb. Zásady pro poskytování některých služeb a oprav občany na základě povolení národního výboru schválen... Zákony pro lidi – Sbírka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění [online]. Copyright © AION CS, s.r.o. 2010 [23. 05. 2022]. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-20>.

pro místní potřebu (např. prodej přebytků ze zemědělství) a mohli je provozovat pouze ženy v domácnosti, důchodci, osoby se změněnou pracovní schopností a pracovníci, kteří chtějí služby poskytovat vedle svého hlavního zaměstnání. Spolupracovat s nimi mohli jejich rodinní příslušníci, včetně dětí s ukončenou základní školní docházkou. To vše samozřejmě po předchozím projednání na národním výboru.¹⁴⁸ Zákon upravující poskytování drobných služeb pamatoval i na to, jakou cenu si takový drobný „živnostník“ může účtovat a jak má zisk zdanit. Kdo by si však komplikoval život na národním výboru, když mohl takové služby poskytovat i bez povolení, jako melouch, tedy načerno a za plnou cenu. Melouchy byly nedílnou součástí ekonomiky, zastupující nefungující segment služeb a byly v podstatě státem tolerovány. I komunističtí představitelé totiž potřebovali služby využívat. Již tenkrát tedy příjmy takových melouchářů byly poměrně značné a společenské postavení vysoké.¹⁴⁹ Poměrně luxusně si v podmínkách šedé ekonomiky dovedli vydělávat i různí podnikavci a šmelináři například v pohostinství.¹⁵⁰ Samostatnou kapitolou socialistické šedé ekonomiky pak byli tzv. veksláci, ilegální směnárníci valut a bonů, kteří nezřídka nabízeli i jiné nedostupné zboží, jako byly džíny, kosmetika či jiné zboží tuzexového typu. To už ale byla jiná liga podnikavců, ze které se posléze rekrutovaly i nové hvězdy kriminálního podsvětí 90. let jako byl František Mrázek, nebo Miroslav Provod.¹⁵¹

Nemalé procento „živnostníků“ a podnikavců tedy vědělo, jak se podniká. Bylo zde také procento lidí, kteří se drobnému podnikání věnovali již za socialismu a ti v něm poté pokračovali naplno. Jako důsledek zavádění perestrojky to vnímá i Jaroslav Kramář: *„Spoustu věcí bylo zakázaných, i když zase obecně tenkrát [před rokem 1989] už byly možné drobné provozovny při městském národním výboru. Takže ten udělal to, ten tohle, ten měl dopravu ten takhle. Dělal sedlák, čalouník, sedlář, klempíř. Každý měl takovou drobnou provozovnu. (...) Dalo by se říct, že to tenkrát bylo možné a ti, kteří takové ty drobné provozovničky měli, tak ti se chytli, a začali tedy jakoby stoupat.“*¹⁵²

Pro představu, jak konkrétně začali drobní podnikatelé stoupat, uvedu několik tvrdých dat. V roce 1990 bylo soukromých podnikatelů, tedy fyzických osob s povolením k podnikání a samostatně hospodařících rolníků celkem 124 455. 1. aukce malé privatizace proběhla 26. 1. 1991 a ke konci toho roku bylo soukromých podnikatelů již 898 564. Každý rok se pak toto číslo zvětšovalo zhruba

---

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ KNAPÍK, Jiří a kol. Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. str. 540.

¹⁵⁰ Blíže tuto problematiku popisuje Přemysl Houda v textu Socialistické pohostinství: ideál veřejného stravování zdevastován praxí... VANĚK, Miroslav, ed. a KRÁTKÁ, Lenka, ed. Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014.

¹⁵¹ Detailněji popisuje situaci v 90. letech například dokument České televize Polosvět Veksláků. Česká televize. [online] [30. 06. 2022] <https://www.cesktelevize.cz/porady/13811355924-polosvet/220562221970001/>.

¹⁵² Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

o sto tisíc dalších drobných podnikatelů.¹⁵³ Pokud jde o obchodní společnosti, ty vznikaly podobným tempem, ovšem v menším poměru, což je logické vzhledem k tomu, co založení obchodní společnosti oproti založení živnosti obnášelo. V roce 1990 tak v Československu fungovalo 658 obchodních společností (konkrétně akciových) a 3 505 státních obchodních společností. V roce 1991 už to bylo 23 112 obchodních společností, z toho 3 737 státních. Poměr státních společností však v čase samozřejmě v důsledku privatizace klesal. Na konci 90. let, konkrétně v roce 1999 pak situace vypadala tak, že v České republice bylo 1 528 319 soukromých podnikatelů a 188 058 obchodních společností, z toho státních podniků bylo již pouze 255.¹⁵⁴ Jak jsem již nastínila v kapitole o transformaci československé, potažmo české ekonomiky, právě růst živností a podnikatelů v oblasti služeb, měl zásadní podíl na nízké nezaměstnanosti až do recese, která započala v roce 1997. V roce 1990 byla nezaměstnanost 0,66%, v roce 1991 se mírně zvýšila na 4,13% aby v roce následujícím opět klesla na 2,57% a dále se držela kolem průměrných 3%.¹⁵⁵ Ačkoliv tedy průběžně docházelo i k restrukturalizaci podniků a propouštění zaměstnanců, nebyl to nápor, který by trh nezvládl.

Kdo další začal stoupat, byli (bývalí) ředitelé, náměstci a další předlistopadové ekonomické elity. Po transformaci státních podniků, respektive privatizaci bylo samozřejmě nutné vedení těchto podniků obsadit zkušenými manažery. Takoví manažeři ovšem nerostou na stromech a nové krve v oboru nebylo mnoho. Často tak docházelo pouze ke kosmetické výměně na nejvyšší pozici a to nahrazení ředitele například jeho náměstkem.¹⁵⁶ Změny navíc neprobíhaly tak rychle, jak bychom si dnes mohli myslet, jak uvádí i Jindřich Kalina: „*Že bychom najednou dychtivě... se nám otvíraly trhy a my jsme měli snahu někam jezdit... to furt ovládaly (ty zahraniční trhy) ty pézetka [podnik zahraničního obchodu pozn. tazat.]. A to byli samozřejmě všechno estébáci dosazený tam, prověřený, který jediný měli oprávnění obchodovat se zahraničím.*“¹⁵⁷ Na jednu stranu to bylo logické, protože nová hospodářská elita zkrátka neexistovala, nebo neměla patřičné kontakty (především v zahraničním obchodě) což byla ta nejdůležitější „komodita“.

Nejdůležitějším předpokladem, jak uvádí Pavel Šťastný, bývalý pracovník zahraničního obchodu, byla praxe: „*Já jsem měl relativně kliku, že jsem měl takové mezinárodní zkušenosti, že už v tomhle věku [28 let pozn. tazatele] jsem byl na nějakých pozicích, kde jsem musel samostatně rozhodovat.*

---

¹⁵³ Tab. 07.01 Počty jednotek zapsaných v registru ekonomických subjektů podle vybraných právních forem (1990–2021) <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-aktualizovano-1652022>.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Tab.05.07 Míra registrované nezaměstnanosti (stav k 31.12.) (1990–2012) <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-aktualizovano-1652022>.

¹⁵⁶ Osudy hospodářských elit na počátku transformace přibližuje text Miroslava Vaňka „Jak jsme budovali socialismus a potom kapitalismus,...“ Tak jste to mysleli?“ VANĚK, Miroslav, ed. a KRÁTKÁ, Lenka, ed. Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014.

¹⁵⁷ Rozhovor s Jindřichem Kalinou vedla Michaela Pražská, 4. 2. 2022. Osobní archiv autorky.

(...) *Rozbíhaly se tady nové firmy včetně těch zahraničních a ty hledaly mladý lidi. Já jsem byl v té době v dobrém věku, no a byl jsem dostatečně drzej a měl jsem dostatečně zajímavé CV, takže jsem se dostal [na ředitelskou pozici].*¹⁵⁸ Pracovník zahraničního obchodu za socialismu (a zvláště ve 28 letech) ve vysoké funkci nepoplatný „režimu“ je oxymóron. Jak uvádí Lenka Krátká ve své práci věnované právě zahraničnímu obchodu *Z Prahy až na konec světa*¹⁵⁹ „je zřejmé, že vládnoucí režim potřeboval, aby do zahraničí jezdili lidé dostatečně „loajální“ – jednak kvůli zabránění případné emigraci (...) jednak kvůli tomu, aby dotyční v zahraničí socialistický stát nepoškozovali, ať již v rovině ekonomické, či propagandistické.“¹⁶⁰ Kdo chtěl v oblasti zahraničního obchodu uspět, musel mít víc než jen „kliku“. Tyto další předpoklady narátor nezmiňuje, z jeho slov je však jasné, že konexe a know-how zkrátka stály po roce 1989 výš než ideály a novým nastupujícím manažerům a ředitelům se velmi hodily.

Cílem této práce není hodnotit transformaci a privatizaci velkých podniků, je třeba ale tyto příklady uvést pro pochopení toho, kde se v Československu a následně České republice podnikatelé „vzali“, jak se ptá v úvodu narátor, který s podnikáním žádné zkušenosti neměl. Svou mírně jízlivou poznámkou z úvodu, že „*ty lidi to mají v sobě*“ vše výše řečené shrnuje. Samozřejmě toto nelze generalizovat na všechny nastupující manažery.

4. Promarněná šance?

Téma podnikání se rozhovory s účastníky výzkumu line jako červená niť. Není rozhovor, který by tuto problematiku nezmínil. Jiný je však úhel pohledu na podnikání v dobách nově nabyté svobody a co je také třeba zdůraznit, že ani jeden z narátorů bezprostředně po sametové revoluci sám podnikat nezačal. I narátorům z okruhu podnikatelů (ať bývalých, či současných) trvalo několik let, než se do podnikání sami vrhli. Téma podnikání, ačkoliv se tedy vyskytuje v každém z rozhovorů, má u každého narátora jinou váhu. Každý narátor mu věnuje rozdílný prostor a z analýzy vyplynulo, že ne vždy podnikání narátoři spojují s příležitostí, která by jim „utekla“. Promarněnou, či nepromarněnou šancí tak označují (nebo je lze z rozhovoru vyčíst) i jiné události. Jak tedy jednotliví narátoři podnikání a promarněnou šanci vnímají?

---

¹⁵⁸ Rozhovor s Pavlem Šťastným vedla Michaela Pražská, 25. 1. 2022. Osobní archiv autorky.

¹⁵⁹ VANĚK, Miroslav, ed. a KRÁTKÁ, Lenka, ed. Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2014.

¹⁶⁰ Ibidem str. 253.

4. 1. Všichni podnikali – jak to vidí narátoři

4. 1. 1. Brigády

Jiří Drsek, povoláním policista z krajského města, na období nově nabytých možností vzpomíná následovně: „Všude se otvíraly krámky, večerky, každý se snažil okamžitě podnikat, to bylo nejmíc podnikatelů snad v té době. (...) Když jsme jeli na vodu, na každém rohu a v každé garáži někdo podnikal, prodával pivo nebo klobásy.“¹⁶¹ Zde se objevuje znovu narativ o tom, že „všichni podnikali“. Zajímavé je v tomto kontextu samotné označení „podnikatel“, ačkoliv se jedná o prodej klobás z garáže. Říká nám, jak silně tyto nové možnosti narátor vnímal a co si pod tím pojmem představoval. To, že lidé tuto možnost dle něj využili „okamžitě“ ukazuje na to, že má tyto nové příležitosti spojené právě s obdobím ihned po změně režimu. Toto vyplývá i z jeho další vzpomínky. „Samozřejmě radost byla, že můžeme dělat různé věci. Podnikání a to, že jsme se do toho hned začali hrnout. Tahali jsme auta z Německa a takové ty věci, takže spíš jsme to brali tak, že si můžeme vydělat nějaký prachy a že můžeme vyjet do Německa.“¹⁶² Když začal „podnikat“ sám Jiří Drsek, už to chápal spíš jako přivýdělek, brigádu. Nešlo o založení restaurace, nebo stánkového prodeje, či podnikání v oblasti dovozu automobilů. Šlo o to, že se naskytla možnost „vydělat nějaký prachy“ prodejem čehokoliv a jakoukoliv formou. Šlo o využití příležitosti, bez dlouhodobého podnikatelského záměru.

Tady by bylo vhodné upozornit na to, že ve zkoumaném období, o kterém narátor hovoří, si nikdo nedovedl představit, co bude následovat. My už dnes historii známe a víme, jak se odvíjela, ale ve chvíli, kdy ji narátoři prožívali, si nebyli (a nemohli být) jisti svým osudem. Snažili se využít daného okamžiku, tady a teď. Jednorázové či náhodné akce a brigády tak byli přivýdělkem k zaměstnání, které Jiří Drsek vnímá jako jistotu, ačkoliv s podnikáním narátor koketuje celý život. „Jednou jsem chtěl jít podnikat jako elektrikář, já si furt držím tu padesátku¹⁶³. (...) Už jsme měli dvě děti, tak jsem furt chtěl mít tu jistotu. Jistotu platu, než jít na volnou nohu. Toho jsem se docela bál (...) jakoby mám hlavní zaměstnání a u toho mám nějaké brigády. (...) Nevím, no. Asi možná dneska kdybych měl ten rozum ve dvaceti, tak jsem samozřejmě šel podnikat, ale jelikož jsem byl chycený právě ještě za těch komančů a ještě byly děti, takže jsem se jako spíš bál.“¹⁶⁴ Byly to tedy především obavy, že by strádala rodina (a narátor), že by nebyl schopen se o rodinu řádně postarat. Obavy z neúspěchu v podnikání, kde by nebyla „jistota platu“.¹⁶⁵ Není pro něj důležitá jistota

---

¹⁶¹ Rozhovor s Jiřím Drskem vedla Michaela Pražská, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁶² Ibidem

¹⁶³ Vyhláška Českého úřadu bezpečnosti práce č. 50 upravující odbornou způsobilost v elektrotechnice, familiárně označovaná jako „padesátka“. (V průběhu roku 2022 zrušena a nahrazena novým předpisem.)

¹⁶⁴ Rozhovor s Jiřím Drskem vedla Michaela Pražská, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁶⁵ Jak jsou takové jistoty vratké a pomíjivé píše ZELENÝ, Milan. Československo očima exilového ekonoma: [seriál článků vydávaných r. 1990 v Lidové demokracii]. 1. vyd. Praha: Alternativy, 1990.

seberealizace, jistota toho, že mohu být zaměstnavateli prospěšný, nebo jistota, že by mohl sám vytvářet obchodní plán. Je to jistota peněz. Klade materiální zajištění na nejvyšší místo pomyslného žebříčku hodnot a ačkoliv se provozováním „brigád“ již několik let úspěšně živí, zaměstnání neopouští. Ve výrocích tak popírá sám sebe. *„Koupil se první byt, všechno jsem kupoval za hotový. Pak jsem stavěl chalupu, pak se koupil barák a furt na to byly potřeba peníze, takže furt jsem jel, furt jsem dělal nějaký kšefty, melouchy a já nevím co všechno možný, a v té době to prostě prasklo, že jsem byl furt pryč, takže to odnesla rodina, že jsme šli od sebe.“*¹⁶⁶

Nakonec se hon za materiálním podepisuje právě na rodině, jejíž zajištění bylo prioritou. Ačkoliv narátor nikdy samostatně oficiálně nepodnikal, nedá se říct, že by v tomto směru tuto šanci nevyužil a to bez ohledu na následky. Sám sice podotýká, že kdyby měl ve dvaceti letech rozum jako nyní, podnikat by začal. To lze v souvislosti s dalším řečeným reflektovat jako výmluvu, protože možnosti nevyužil ani v pozdějším období, kdy už se situace v České republice stabilizovala. Je to tedy spíš přetrvávající strach z neúspěchu, což podporuje i tvrzením, že *„to mám v sobě, jakoby, nejsem takovej ten, že bych šel až do takovýho rizika.“*¹⁶⁷ Tento přetrvávající strach, že podnikání je riziko tak přesně definuje jeho situaci, kterou vnímá jako nereálnou a podnikat tak nikdy nezačal. Dalším podstatným faktorem je fakt, že je povoláním policista a tedy oficiálně podnikat nemůže, respektive jen velmi omezeně,¹⁶⁸ leda by se svého (evidentně vysněného) povolání a souvisejících benefitů¹⁶⁹ úplně vzdal. Nelze tedy rozhodně použít rovnítka o nevyužití šanci, kterou nově nabytá svoboda přinesla. Narátor sice sám tvrdí, že šanci nevyužil, ale „brigádníčením“ si přesto dokázal vydělat peníze na splnění svých i rodinných snů a navíc čerpá a bude čerpat „jistoty“ a benefity svého zaměstnání.

4. 1. 2. Kontakty

Pražský podnikatel v oblasti financí Pavel Šťastný (v dobách socialismu pracovník zahraničního obchodu a v době porevoluční zaměstnanec na pozici jednatele, či ředitele různých společností) se stavěl k podnikání také jako k riziku: *„Byli lidi, který byli šikovný, měli odvahu a šli do toho. Já jsem se bál. Já jsem se bál, že když půjdu do nějakýho podnikání, že to všechno nesplatím - ty dluhy, takže já jsem dal přednost tomu, že jsem šel k někomu dělat - víceméně bez rizika. A asi to byla svým způsobem chyba, protože ty devadesátky byly tak divoký, že ten kdo měl dostatek drzosti a často ani neměl vědomosti, se dokázal uchytit, dostal ty peníze, dokázal prostě je využít, dokázal*

---

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Vzdělání a podnikání příslušníků policie. Policie ČR. [online] [29. 06. 2022] <https://www.policie.cz/clanek/vzdelani-a-podnikani-prislusniku-policie.aspx>.

¹⁶⁹ Mimo nefinančních benefitů, jako je uznání či seberealizace vyplývajících z jeho postavení jsou to ale i finanční benefity. Příjem, výsluhové nároky a další benefity. Policie ČR. [online] [29. 06. 2022] <https://www.policie.cz/clanek/prijem-vysluhove-naroky-a-dalsi-benefity.aspx>.

*tím projít.*¹⁷⁰ Jeho hodnocení podnikání v 90. letech ale není jen o podstoupení určitého rizika, které se dle něj vztahovalo především k obavám ze ztráty vstupní investice. Je to hodnocení vlastního neúspěchu, kdy explicitně vnímá šanci jako nevyužitou, když říká, že bylo chybou nechat se zaměstnat.

Co z výroku také můžeme vyčíst, je frustrace, že šanci využili ti (podle narátora) „méně schopní“, kterým stačila určitá dávka drzosti. Vzhledem k tomu, že sám o sobě narátor výše tvrdil, že byl dostatečně drzý (a proto měl lukrativní zaměstnání), je tedy protimluv a dává nám jasný signál, jak moc to narátora trápí. Na druhou stranu může mít „drzost“ dva významy i vzhledem k tomu, v jakých souvislostech je toto slovo použito. Ve vztahu k ostatním je to drzost jako neomalenost, ve vztahu k narátorovi je to drzost jako zdravé sebevědomí. V každém případě jde narátorovi o udržení vlastní integrity, což je pochopitelné.

Hodnocení situace je však důležité číst i z jiného pohledu. Jako bývalý pracovník v zahraničním obchodu situaci využil jiným způsobem. Těžil ze svých kontaktů a vazeb z minulosti. V 90. letech, jak už bylo popsáno výše, nebylo nahrazování vedoucích pracovníků jednoduché, a proto měli přesně takoví lidé jako Pavel Šťastný ohromnou příležitost, které využili.: *„Na pozici, kde jsem pracoval jako jednatel (...) ten můj plat se tam pohyboval přes 300.000,- měsíčně. Myslel jsem si, že to jako bude do konce života, když mám takový výsledky. (...) Jsem prostě žil z ruky do huby a užíval jsem si a najednou prd a zájem o mě nulovej. Já jsem se hlásil na pozice za 200.000,- za 100.000,- za 30.000,- ani na to... já si tomu uzpůsobil ten životopis, prostě ne, ne.*¹⁷¹ O lukrativní zaměstnání přišel až v době finanční krize, respektive hospodářského poklesu roku 2008. Nelze tedy mluvit o promarněné šanci v pravém slova smyslu, ačkoliv sám narátor ji jako promarněnou vnímá, protože ztráta zaměstnání nebyla okamžitým následkem transformace.

4. 1. 3. Ambice

Josef Studnička, obchodní zástupce z Prahy, se také domnívá, že v 90. letech podnikatel nepotřeboval žádné zvláštní schopnosti a stačilo u podnikání „vydržet“. *„Bylo to divoký, jako víš co, já jsem neměl žádný ambice se prosadit v politice. Já jsem neměl ani ambice prosadit se jako podnikatel. (...) Všichni lidi, který začali a nebyli blbí, ale i když byli blbí, když u toho vydrželi, tak teď jezdí v mercedesech. Jsou to prostě majitelé firem. Fakt nebyl problém, cokoliv si sem dovezla, tak ti utrhalí ruce. Dal se prostě fakt vydělat balík peněz opravdu na všem možným. Já jsem na to sral, já jsem chtěl být slavný rocker. A slavný rocker chlastá. Bohužel jsem spíš než jako to chtění být slavným rockerem, chlastal.*¹⁷² Narátor spojuje podnikání s prodejem (čehokoliv), podobně

---

¹⁷⁰ Rozhovor s Pavlem Šťastným vedla Michaela Pražská, 25. 1. 2022. Osobní archiv autorky.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

jako Jiří Drsek. Potřebné schopnosti pro dlouhodobé úspěšné podnikání zcela marginalizuje. To je samozřejmě zcela zkreslená představa, ale říká nám to o narátorovi, že podnikateli z 90. let v podstatě pohrdá. Prostě kdyby tenkrát chtěl, tak by mohl. Nemůžeme mu samozřejmě zazlívat, že jeho priority byly jiné (hudební průmysl) a nelze hodnotit jeho předpoklady pro dráhu muzikanta, nicméně lze konstatovat, že v tomto směru také promarnil, co mohl, jak sám dále uvádí.

Citát také ilustruje nedostatky, kterým trpělo socialistické hospodářství a poukazuje na konzumní naladění společnosti. Zcela otevřeně také mluví o tom, že si 90. léta spíš užíval, neměl vůbec žádnou touhu podnikat, ani se aktivně angažovat. Možná podvědomě si uvědomoval, že mu příležitost utíká mezi prsty, ale jeho mysl zastřená alkoholem mu nedovolovala racionálně přemýšlet, a tak své touhy, stejně jako alkoholismus, skrývá za bohémství a cíl stát se slavným rockerem. Dnes si toho je naprosto vědom.: *„Pár lidí se zvedlo z těch hospod a šlo podnikat. Všichni, kdo tenkrát začali podnikat, tak dnes jezdí v mercedesech a mají velké firmy. Já ne, já jsem se jim smál z hospody: jsou to dementi a zbytečně ztrácej čas. Deset let poté jsem se zved a snažil jsem se taky něco málo si přivydělat. (...) No, bylo to opravdu jako trpký spolknutí. Trpký, trpký... že kamkoli jsem přišel v tom byznysu, tak to bylo: no jo no, teď jdeš do byznysu! Teď, když už je rozebráno, teď už budeš jenom čučkařit. Jó to byly před rokem, před pěti, před deseti, to byly časy, to byly byznysy...teď? Teď už se na to vyser. Teď už to nemá cenu.“*¹⁷³ Ačkoliv se Josef Studnička snaží mluvit ironicky, vtipně a situaci částečně zlehčuje, čteme z výroku jeho zklamání nad tím, že šanci promarnil a zároveň zdůvodnění jeho neúspěchu před sebou samým. Ve skutečnosti je nereálné, že všichni, kdo začali v 90. letech podnikat, mají dnes velké firmy, stejně tak nelze říct, že kdo nezačal podnikat v 90. letech, už začít nikdy nemůže a nemůže být úspěšný.

I v jeho vyjádřeních můžeme cítit rozpor. Všichni podnikali, všichni něco prodávali, ale z hospod se zvedlo pár lidí. Svůj původní výrok tedy koriguje, což značí, že si jeho nelogičnost uvědomuje. Opět je to snaha o udržení vlastní integrity, podobně jako u Pavla Šťastného. Sám se o podnikání pokusil v pozdějších letech, ale neuspěl. Neúspěch pak přikládá tomu, že příležitost již utekla. Růst počtu evidovaných podnikatelů a živnostníků tomu však odporuje. Od 90. let počet podnikatelů kontinuálně roste, jak ukáží následně na „tvrdých“ datech.

4. 1. 4. Příležitosti

Podobně vnímá situaci také podnikatel v oblasti vzduchotechniky z jižních Čech Milan Nový: *„Já jsem začal podnikat v něčem, kde jsem viděl díru na trhu a tenkrát ještě nějaký byly, ale třeba podnikat v dnešní době? Syn se ptá, co bych mu třeba mohl poradit v dnešní době, když už všechno*

---

¹⁷³ Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

*nějak běží... To už by musel mít super nápad, musel být nečím podpořenej, jinak ho bude muset prodat, nebo mu ho někdo ukradne.*¹⁷⁴ Sám začal podnikat se svým tchánem, respektive se k němu přidal v oboru, kde byla „díra na trhu“. Je zde opakující se narativ o obrovských příležitostech v 90. letech a téměř nulových příležitostech v dnešní době.

Oba příspěvky ukazují, jak velké příležitosti to byly a v podstatě všichni narátoři popisují situaci na trhu v Československu, potažmo v České republice, kdy stačilo „něco“, „cokoliv“ dovézt a prodat. Narátoři tak popisují zoufalý nedostatek zboží, samozřejmě především toho západního na československém trhu. Následné nasycení trhu dříve nedostupnými komoditami a zbožím pak evokuje pocit, že už není možné být v žádném podnikání úspěšný, protože objem zboží na trhu je již saturován. Zajímavé je, že téměř nikdo z narátorů se nezabývá nedostatkem, či nízkou kvalitou služeb.

4. 1. 5. Riziko

Jako riziko vnímal podnikání i Jindřich Kalina, stávající úspěšný obchodník, nejen se železem, a podnikatel z Kladna. Také se bál o svou vstupní investici a o to, že nebude schopen zajistit rodinu. Atmosféru a podnikatele pak rozlišuje na dvě kategorie. *„(Atmosféra) byla různá. Asi dvě kategorie. Mezi ty první patřím určitě já. Ale říkám, to trvalo ještě takových čtyři, pět let, kdy jsem chodil do továrny, tak jak jsem byl zvyklý celý život a šíleně jsem se bál udělat nějaký rozhodnutí, že bych šel podnikat, protože jsme nikdo neměli peníze. A nikdo nechtěl zastavit ten svůj barák. Říkám: ty vole, tak jediný co mám, je ten barák, teď to tady nějak prošvihnu a přijdu o to? To byla hrozná obava, alespoň v mém případě. Pak byli takový ty střelci, co do toho vlítli, a buďto uspěli, anebo ne. Takže to můžu říct, to bylo jako takový to trochu připosrání.*¹⁷⁵ Narátor v rozhovoru nemluví pouze o sobě, ale plurálem označuje celou skupinu podnikatelů spadajících do oné pomyslné první kategorie. Skupinu podnikatelů, kteří se nějakou dobu rozmýšleli a hodnotili, zda se do podnikání pustit, či ne a brali na sebe riziko ztráty veškerého majetku. Nicméně narátor definoval svou situaci (ačkoliv ne okamžitě, ale v průběhu 90. let) jako reálnou. Jako druhou kategorii označuje bezmyšlenkovité podnikatele, kteří začali s podnikáním ihned, slovy Pavla Šťastného „byli dostatečně drzí“. Tím svou pozici v podstatě obhajuje. On není „střelec“, který by riskoval střechu nad hlavou, a proto mu trvalo bezmála pět let, než s podnikáním v 90. letech začal. Jindřich Kalina nenavazuje na narativ, že každý podnikal a každý něco prodával. Z jeho vyjádření ale vyplývá to, co už jsem zmínila výše. Narátoři nemohli vědět, jak se situace v Československu bude vyvíjet. To, že my dnes víme, co v oblasti podnikání následovalo a jak se situace dál vyvíjela,

---

¹⁷⁴ Rozhovor s Milanem Novým vedla Eva Zelená, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁷⁵ Rozhovor s Jindřichem Kalinou vedla Michaela Pražská, 4. 2. 2022. Osobní archiv autorky.

je luxus, který tehdejší podnikatelé pro své rozhodování neměli a my je tedy nemůžeme soudit, či hodnotit, ale pouze se snažit pochopit jejich rozhodování.

4. 1. 6. Počty

Podobnou pozici zaujal dnešní další úspěšný obchodník a zaměstnavatel několika set zaměstnanců z menšího západočeského města Jaroslav Kramář. Ještě při zaměstnání si založil živnost, ve které se mu velmi dařilo, ale rozhodnutí plně podnikat přišlo až později. „*Prostě mě to táhlo k tomu podnikat... trošičku takový koníček, tak jsem si myslel, že bych v tom mohl pokračovat.*“¹⁷⁶ V rozhodování jej podporovala i personalistka firmy, která, jak říká, jej upozornila, že: „*Nejdu za svým cílem tak, jak bych měl jít, že to je špatně, že to není dobrý. Že by bylo dobrý, abych si ty svoje cíle začal plnit. A že budu spokojenější. Což mi samozřejmě trošičku nahlodalo, protože já jsem pořád chtěl podnikat.*“¹⁷⁷ Narátor měl k podnikání jasný postoj. Vyloženě to byl jeho životní cíl, vyhodnotil tedy situaci jako reálnou a za svým cílem šel. Neměl velké pochybnosti a k podnikání ho to „táhlo“. Co však považuje za důležité, je cílevědomost a zodpovědnost. „*Zakázek bylo obrovské množství, protože přesně to bylo období, kdy každý byl podnikatel, každý se o něco snažil. Ale já jsem zvyklý věci dotahovat do konce. (...) Každý může podnikat. Není tam ještě dovětek. Musí mít na to schopnosti. Musí mít cíl, musí mít jasný cíl a musí věci dotahovat dokonce, to už nikdo neřekne.*“¹⁷⁸ Opět zde vidíme narativ o tom, že „každý podnikal“. Počátek 90. let (ačkoliv je v současné době mnohem více podnikatelů, než jich bylo v tomto období) s sebou tento narativ nese téměř v každém vyprávění. Bohužel není možné zjistit počty osob, kteří se „pouze“ snažili, anebo kteří podnikali nelegálně, tzv. načerno. Navíc mnoho lidí s podnikáním skončilo, sotva začali. „*Takže ten začal prodávat, ten začal dopravu, protože trochu uměl, tak začal podnikat. Jenže bohužel, spousta lidí si to neumělo spočítat. Tady byl konkrétní příklad - pan zelinář. (...) První tržba pět šest tisíc, koupili si koberec. Jako už jim nedocvaklo, že z těch pěti tisíc mají jenom osm set korun nebo tisíc korun zisk. Měli pět tisíc tržbu. Druhej den pan zelinář šel do restaurace a utratil tam tisíc, dva. Prostě honorace. Pak si koupil auto na leasing. (...) A tak to pokračovalo dál, až přišel o všechno. I o dům.*“¹⁷⁹ Mimo opakujícího se narativu, že „každý“ podnikal, jde Jaroslav Kramář dále, než ostatní narátoři. Podnikat nebylo tak jednoduché, jak si někteří ostatní představují, i když zde bylo ohromné množství příležitostí. Respektive podnikat dlouhodobě a se ziskem. I když se zdá, že se svým vyjádřením Jaroslav Kramář nad ostatní neúspěšné podnikatele povyšuje a dává nám na odiv své schopnosti, jak uvidíme dále, je třeba mu dát za pravdu.

---

¹⁷⁶ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

4. 1. 7. Podnikavci

Narativ podnikal „kde kdo“ vyplývá i z dalších rozhovorů, evokuje však pocit, že ti všichni nebyli podnikatelé, ale dostává se jim pejorativního označení podnikavci: *„Já jsem to pozoroval třeba z toho našeho projektáku, kde pracoval táta, že najednou se ten projekták jakoby rozpadl a vzniklo spousta malých projekčních kanceláří. Zase jsem si říkal, jak ví ty lidi, co mají dělat? A samozřejmě, že se kradlo ve velkém. Kradly se plány. Každý kdo měl za sebou nějaký akce, tak si sebral všechny plány, protože to je to zlato v projektařině. Když máš původní plány Pražského hradu a zámku Kačina a já nevím co... Takže kdo měl ruce a nohy, ten se prostě sebral a začal podnikat. Ne všichni, ale těch podnikavců bylo hodně.“*¹⁸⁰ říká David Barák z Prahy, profesí projektant. Znovu se ve svém rozhovoru dotazuje, jak lidé, kteří s podnikáním začínali, věděli, co mají dělat a zároveň si na otázku odpovídá konstatováním, že kradli. Výrok koriguje tím, že ne všichni, ale že jich určitě bylo mnoho. Sám je ovšem projektantem v soukromé firmě. Je zaměstnancem nějakého podnikatele ve stavebnictví. Výrok musel korigovat, jinak by v podstatě přiznal, že i on sám pracuje pro nějakého „podnikavce“ a využívá toho, že se nějaký podnikavec obohatil. A to by, vzhledem k tomu, jak často káže o morálce, bylo pro pana Baráka nepřipustné.

4. 1. 8. Do Německa

Mimopražský badatel a spisovatel Miroslav Němec hodnotí jako rizikové nejen podnikání, ale i zaměstnání v zahraničí, což byla další nová příležitost, kterou nově nabytá svoboda přinesla: *„Pro mě nikdy nebyla prioritou peníze, samozřejmě chtěli jsme žít pěkně život, ale nebyl jsem ochotnej pro to dělat natolik, abysme žili nějak nadstandardně. Takže jsme žili takovým nějakým normálním životem. (...) Samozřejmě v těch 90. letech hodně lidí chodilo pracovat do Německa, protože to bylo blízko, ale nikdy jsem neudělal ten krok, že bych do toho Německa šel. (...) Možná, že jsem byl trošku zbabělej, jak jsem už asi naznačil v tom předchozím rozhovoru, tak jsem se zmínil mezi tou zodpovědností a nějakýma dobrodružnýma touhama. V té době hodně vítězila zodpovědnost. Že sice nikdy nebudu bohatěj, ale že zároveň nevystavím rodinu nějakým rizikům nebo výkyvům. Zpětně si myslím, že jsem třeba mohl být odvážnější, ale zpětně mohu říkat, co chci.“*¹⁸¹ Narátor měl strach a obavy udělat rozhodující krok. Vyhodnotil situaci jako nereálnou, nejen v podnikání, ale i v zaměstnání. Dnes vnímáme práci v pohraničí i v zahraničí jako něco naprosto běžného, jako práci v jiném českém městě. Na počátku 90. let to však znamenalo dobrodružství. Svůj krok sice sám zpětně vidí, jako zbabělý, nicméně se snaží pro zachování tváře označit své počínání jako správné. Ze svého pohledu potlačil své dobrodružné touhy pro dobro rodiny a svůj život označuje jako normální, běžný, pěkný, kdy není třeba plnit si nadstandardní (opět ze svého pohledu) sny.

¹⁸⁰ Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁸¹ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

Strach z kroku do neznáma byl silnější, než „jistota“. Můžeme z vyjádření číst odpověď na dotaz ve výše uvedeném sociologickém šetření, kdy byl klid v práci přednější, než plat. Narátor to však neříká s nijakou hořkostí, nebo závistí, či jako výtku vůči ostatním jako někteří jiní narátoři, ale vztahuje toto konstatování k sobě samému.

4. 1. 9. Sociologická data I.

Pokud se podíváme na data ze sociologických výzkumů, dostaneme ucelenější obrázek o tom, že „všichni podnikali“, případně že všichni podnikat chtěli. V roce 1993 na otázku „jaký je váš vztah k soukromému podnikání“ odpovědělo, že podniká v hlavním nebo vedlejším poměru, případně se na podnikání připravuje 17,1% dotázaných. Tedy méně než čtvrtina. Vážně o podnikání pomýšlelo ještě 3,9% a zvažovalo jej 12,8% dotázaných. Celých 66,3% dotázaných pak odpovědělo, že podnikat spíše, určitě, nebo nikdy nebudou.¹⁸² Podobně v neprospěch podnikání vyznívá i další dotaz a to „jakou důležitost pro Vás osobně má hodnota možnost soukromě podnikat?“ Důležité, nebo spíše důležité je možnost soukromého podnikání v roce 1993 pro 41,8% dotázaných.¹⁸³ Tedy pro 58,2% respondentů je bytí jen pouhá možnost soukromého podnikání spíše, nebo velmi nedůležitá. Ještě jednou se také podíváme na tabulku jednotek zapsaných v registru ekonomických subjektů. Pokud budu uvažovat soukromé podnikatele a vyloučím akciové společnosti, družstva a státní podniky, pořád se jedná o největší nárůst podnikatelů mezi lety 1990 a 1991. Ze 124 455 zapsaných podnikatelů v roce 1990 na 898 564 v roce 1991. Ke konci 90. let, konkrétně v roce 1999 to pak bylo 1 528 151 podnikatelů.¹⁸⁴ Pro srovnání v roce 2020 bylo zapsaných podnikatelů 2 010 927.¹⁸⁵ Získané informace vyplývající z rozhovorů s narátory a data ze statistických údajů a datových řad můžeme interpretovat několikerým způsobem. Ačkoliv je zřejmé, že ne „všichni podnikali“, je nutné si položit otázku, proč to tak většina narátorů vnímá. Jak už jsem předestřela výše, vzhledem k nedokonalému právnímu rámci v počátku 90. let je možné, že ze statistik uniká větší množství neregistrovaných podnikatelů, jako třeba narátor, který tak úplně nepodnikal, ale měl „brigády a melouchy“. Z rozhovorů také víme, že množství podnikatelů nebylo úspěšných a počáteční nadšení se rychle přetavilo ve zklamání ať už vlastní vinou, protože si „to neuměli spočítat“, nebo podnikání vnímali jako velké riziko a s podnikáním tak koketovat rychle přestali. V neposlední řadě je tu faktor, kdy nárůst z (plus mínus) 0 podnikatelů před rokem 1989 na téměř milion během prvních 90. let působí jako ohromné množství a může vyvolat dojem, že „podnikal kde kdo“. Posledními faktory pak jsou přeměna

---

¹⁸² Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Názory na společenské změny 1993 - data pouze ČR [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [17. 5. 2022]. DOI.10.14473/CSDA00121.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Tab. 07.01 Počty jednotek zapsaných v registru ekonomických subjektů podle vybraných právních forem (1990–2021) <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech>.

¹⁸⁵ Ibidem.

podnikatelů a transformace trhu, vliv nových technologií a vstup velkých hráčů na trh (jako například supermarkety). Tedy změna profesí a oborů. Nejpravděpodobnější příčinou tohoto narativu pak bude kombinace všech čtyř výše uvedených faktorů a spíše než že „podnikal kde kdo“ tak z rozhovorů vyplývá, že „prodával kde kdo a kde co“.

4. 1. 10. Sociologická data II.

Co z rozhovorů dále vyplynulo, je postoj narátorů nejen k podnikání, ale i k bohatství. Pro nikoho nebylo zbohatnutí prioritou, kterou by v rozhovoru přiznal. Bohatství ostatních často vnímají s jistou mírou nedůvěry. Názory narátorů variují od toho, že lidé bohatli, protože bylo jednoduché začít až po názor, že lidé bohatli, protože nebyli poctiví. Data z výzkumu veřejného mínění z roku 1991 nám pomohou obraz společnosti, respektive názor na příčiny bohatství, spolu s rozhovory zarámovat. Nepoctivost byla jako příčina bohatství označena v 72,4% případů jako častá, nebo velmi častá. Dalších 19% dotázaných si myslelo, že je to příčina jen občasná.¹⁸⁶ V roce 1991 se konala teprve první aukce malé privatizace, velká a kupónová privatizace ještě ani nezačala. Podnikatelé byli na startovní čáře. Abychom se nenechali zmýlit, že šlo tedy o následky bohatnutí z dob socialismu, podíváme se na data z roku 1998, která však nejsou o nic lepší, ba naopak. K tomu, že „u nás“ lidé bohatnou určitě, nebo spíše nepoctivě se přiklání celých 81,6% respondentů.¹⁸⁷ Další příčiny bohatství, jako jsou například lepší podmínky vstupu do života, nebo dobré známosti a styky vidí velmi často, nebo často 50% respektive 74,5% dotázaných.¹⁸⁸

4. 2. Šance pro společnost

Jestliže se na nově nabytou svobodu v 90. letech díváme jako na novou příležitost, či šanci, nejedná se pouze o šanci pro jednotlivce, ale i šanci pro společnost. To také vyplývá z pořízených rozhovorů. Tato šance je na první pohled vnímána narátory rozdílně, ale při hluboké analýze rozhovorů opět můžeme najít společné téma, kterým je politická situace v obdobích po roce 1989. Narátoři o společenské změně, či šanci pro společnost hovoří z mnoha různých pohledů, aby se nakonec všichni pozastavili nad tím, kam naše společnost zatím dospěla. I to nám může říct mnohé o tom, zda byla 90. léta pro narátory promarněnou šancí, protože společnost je tvořena jednotlivci. Nelze dělit společnost na „já“ a „oni“ a cokoliv řečeného o společnosti tedy vypovídá i o jednotlivých vypravěčích.

---

¹⁸⁶ Sociologický ústav (Akademie věd ČR), Středisko empirických výzkumů, s.r.o. (STEM). Sociální spravedlnost 91 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [17. 5. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00118.

¹⁸⁷ Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Ekonomická očekávání a postoje 11 (1998) [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [17. 5. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00035.

¹⁸⁸ Sociologický ústav (Akademie věd ČR), Středisko empirických výzkumů, s.r.o. (STEM). Sociální spravedlnost 91 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [17. 5. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00118.

Jindřich Kalina například říká: „Co se týče národa, tak tam je to pro mě celkem jasný. Tak jak jsme měli našlápnuto, co jsme mohli mnohem víc dokázat, tak těch prvních 10 let (těch havlovských), to co bylo potřeba – EU, a ještě teda důležitější je NATO, tak to oni zmákli. Za tuhle dobu to Havel s Albrightovou a s těmahle lidma prosadili, že jsme těm Rusákům stačili utéct v okamžiku, kdy oni řešili vnitřní spory. (...) A my jsme toho využili tak, že my jako republika jsme toho víc využít nemohli.“¹⁸⁹ Poukazuje na „jelcinovská“ 90. léta v Rusku, která se vyznačovala především pokusem o ekonomickou reformu, která dopadla katastrofálně.¹⁹⁰ Rusko, pejorativně označované jako „Rusáci“, se tak zrovna „dívalo stranou“. Tato šance se podle narátora už znovu nemusela naskytnout. Úspěch také personifikuje do dvojice osobností Havel – Albrightová a zasazuje do prvního porevolučního desetiletí. Když se na souhrn řečeného podíváme dnešní optikou, tuto šanci společnost opravdu nepromarnila.

Jindřich Kalina ale také jedním dechem dodává, že ho trápí, kam se (nejen naše) společnost dál posouvá.: „Já vidím úpadek Ameriky, to je co mě trápí. (...) Jsme s nimi dělali, dělám s nimi do dneška, a já prostě cítím, jak oni jdou dolů, rok co rok. Pak z toho máš ten důsledek, že tam vyhraje Trump. Ta lůza zvolí tohohle člověka, jako si tady zvolí Paroubka, nebo Babiše, tyhle ty strašný lidi, tak oni si zvolí Trumpa. To by před těma 25 lety, nebo když jsem s nimi začínal, nikdy nebylo.“¹⁹¹

Ve zdánlivě nesouvisejícím výroku o stavu ve Spojených státech, výsledcích tamních prezidentských a českých parlamentních voleb čteme, že podle Jindřicha Kaliny úroveň společnosti nevysvětlitelně klesá, a to v obou případech. Narátor hovoří o tom, že on by tyto představitele nezvolil a kdo jim hlas ve volbách dal, je lůza a nese odpovědnost za upadající stav společnosti. Pokud se blíže podíváme na zmíněné politické představitele, můžeme je označit (jakkoliv může být toto označení problematické) za politiky populistické. Tedy takové, kteří se snaží oslovit člověka, který se domnívá, že jeho zájmy jsou přehlíženy a je nespokojený a snaží se mu nabídnout rychlá a líbivá, avšak většinou (ekonomicky) nereálná řešení, a to pod jednoduchými hesly. Většinou cílí kritiku na vládnoucí elity, ne na systém a nevysvětlují tak řešení, pouze používají hesla jako například „Make America Great Again“, nebo „Bude líp“. Ačkoliv se z principu každý politik snaží „svému“ potenciálnímu voliči zalíbit, populistický cíl na „každého“ potenciálního voliče a není ani výjimkou změna původního voličstva a ideologie strany, kdy například hnutí ANO nejprve cílilo na nespokojené podnikatele a řekněme pravicově orientované voliče, ale v současnosti cílí spíše na voliče důchodového věku a voliče levicově orientované. Také z narátorovi výpovědi čteme

---

¹⁸⁹ Rozhovor s Jindřichem Kalinou vedla Michaela Pražská, 4. 2. 2022. Osobní archiv autorky.

¹⁹⁰ DVOŘÁK, Libor. Šílené ruské devadesátky. O proměnách sovětské ekonomiky po Putinovu oligarchii. [online]. Český rozhlas. [27. 9. 2022]. <https://plus.rozhlas.cz/silene-ruske-devadesatky-o-promenach-sovetske-ekonomiky-po-putinovu-oligarchii-8504841>.

¹⁹¹ Rozhovor s Jindřichem Kalinou vedla Michaela Pražská, 4. 2. 2022. Osobní archiv autorky.

personifikaci a hodnocení jednotlivých období, kdy při použití spojení „jméno Havla“ projevuje vážnost, či obdiv, a tedy pozitivní hodnocení doby ale „tyhle strašný lidi“ představují období úpadku. Není cílem této práce dobírat se k tomu, proč se tak děje, či rozebírat politickou situaci v zemi, nicméně hodnocení směru, jakým se společnost ubírá, se projevuje i v dalším rozhovoru: „Co vnímám jako bolestně, že to prvotní nadšení se změnilo v takovou jako apatii, rozladěnost, která je posílená všemi událostmi, které jsou u nás. Takže to nadšení a takovej ten elán se proměnil v takový názor, že nemá smysl chodit k volbám a podobně, s čímž já hluboce nesouhlasím. A ono to je jako začarovanéj kruh totiž, když lidi jsou otrávený, tak to přenášej na druhý a pak vzniká taková divná nálada.“¹⁹² David Barák vidí důvod společenského vývoje v apatii, tedy nezájmu občanů o věci veřejné tam, kde z počátku vládlo nadšení. Proč ale z rozhovoru nevyplývá. Můžeme to číst jako zklamání a také jako povzdech nad vlastní neschopností s tím něco dělat. Tedy začarovaný kruh nadějí a aktivizace společnosti a následné zklamání a apatie. O „blbě náladě“ ostatně hovořil již v 90. letech i Václav Havel.

Tato divná nálada a apatie pak mohou vést k hledání příčiny problému, kterou například Josef Studnička vidí v tom, že sametová revoluce byla pouhé divadlo: „Myslím, že to ani není o veřejnosti, ale o klikách těch mocných. Podle mě celá sametová revoluce po těch letech - to asi nevěděl nikdo, ale teď, když se o tom ty informace dostávají, a ony se dostávají, protože už to je každému jedno - tak si vlastně uvědomuješ, že i tenkrát vlastně to žádná revoluce nebyla. To byla prostě normálně jenom dohoda. Zjednodušeně. Dobře, my půjdeme od válu, ale naše děti budou mít pořád ten vliv. Ekonomickéj. Ne politickéj, ale ekonomickéj. No a přes tu ekonomiku si koupíš tu politiku. Takže v podstatě to bylo jako předání moci mladší generaci s tím, že má kolem toho nějaký marketing sametovej. Takhle bych to jako viděl, naturalisticky řečeno. Lidi obyčejný tomu věřili. Jenže obyčejný lidi věří všemu.“¹⁹³ Tento úryvek představuje mnoho narativů, na které můžeme ve veřejném prostoru v současné době narazit, a které nemají daleko k různým konspiračním teoriím a dezinformacím.

Diskuzi na toto téma však přinesl i bývalý premiér Petr Pithart, který pojem revoluce nahrazuje termínem „předání moci“.¹⁹⁴ Zde můžeme najít počátek narativu, který používá právě i Josef Studnička. Ten jej však přebírá z veřejného prostoru již upravený, jako „předem domluvené předání moci“. A to jsou dvě velice odlišné věci. Petr Pithart mluvil o klidném a nenásilném vyjednávání, které probíhalo mezi již bezmocnou komunistickou stranou a Občanským fórem o novém směřování země a o ustavení nové vlády a proto jej podle něho není možné považovat za

---

¹⁹² Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁹³ Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁹⁴ Petr Pithart: Listopad nebyla revoluce, režim se zhroutil sám. Česká televize. [online] [25. 06. 2022] <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1010106-petr-pithart-listopad-nebyla-revoluce-rezim-se-zhroutil-sam>.

revoluci. Narátor hovoří o „klíce mocných“, která předem dojednala předání moci pro získání ekonomického vlivu mladší generaci, k čemuž prokazatelně nedošlo (už jen co se té mladší generace týká). Popírá tedy samotný historický zlom, na který dle něj veřejnost, a tedy ani on sám, neměla žádný vliv. Navíc se ujišťuje o vlastní výjimečnosti, že on je ten, který tento „tah“ prokouknul a není obyčejným a hloupým člověkem, který sedl na lep klíce mocných, ať už je to kdokoliv. Snaží se tak vysvětlit vlastní i společenský neúspěch. Jak naznačuje – on neměl na dění žádný vliv. Na druhou stranu také přiznává, že: „*Spoustu věcí jsem promarnil. Fakt jo. Po všech stránkách životních. Promarnil. Prostě promarnil. Co s tím teď už? Nic. Je to pryč, no.*“¹⁹⁵

Ještě dál do minulosti pro hledání příčiny toho, kam se naše společnost posunula, jde Tomáš Pokorný: „*Mohlo to být lepší, mohli jsme se posunout jinam. Myslím, že v těch letech je spousta těch věcí zakořeněných. Taková ta závist, maloměšťáctví. Takový věci, který ty komunisti v nás tehdy ještě jako vypořádávali. To jsou věci, který nezměníš. Když je ti třicet a komunikuješ s padesátiletým člověkem, který třeba čtyřicet let žil za komunistů, nebo komunismu, tak to se asi neshodnete. Asi jako starý a mladý dneska. Je to asi generační věc.*“¹⁹⁶ Dotýká se tak problematiky mentality společnosti, jejího kolektivního postoje a myšlenkové struktury, jak o ní hovoří například Peter Burke, tedy jako aktérsky nereflektované, podprahové, vázané ke kolektivitě a k době (či epoše), kterou lze hodnotit s odstupem času.¹⁹⁷ Čas je v tomto případě reprezentován generačně a také právě změnou, či změnami, které rok 1989 přinesl. Problematika historie mentalit je samozřejmě komplikovanější disciplína, ale pro nedostatek jiných pojmů, kdy se narátor snaží zdůvodnit proč a kam se naše společnost (ne)posunula je toto označení poměrně přiléhavé. Vzhledem k narátorově věku jde tato kritika ale také za ním. Označuje svou generaci jako zatíženou určitým negativním dědictvím, které je příčinou následného (částečného) neúspěchu po roce 1989.

K apatii a poklesu nadšení podle dalšího z narátorů, Miroslava Němce, nedocházelo ve společnosti jen v oblasti politické, či ekonomické, ale i v každodenním životě.: „*Protože jsme měli rádi foglarovky, tak vznikaly třeba Sdružení žlutého kvítka a jezdili jsme a hráli jsme si na Vonty. Děti to strašně bavilo, byla spousta nových aktivit, zajímavých, vrátily se některý organizace, který komunisti udusili. To jsem asi vítal poměrně pozitivně a asi i s radostí, s nějakou euforií. Na druhou stranu si uvědomuju, že ta počáteční euforie poměrně rychle vyprchala, a že ta angažovanost lidí s těma přibývajícima rokama ochabovala. Lidí se více soustřeďovali na konzumní věci, než na spolky.*“¹⁹⁸ Dotýkáme se tedy opět konzumu, dalo by se možná říct návratu ke konzumu. Jak jsem

---

¹⁹⁵ Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁹⁶ Rozhovor s Tomášem Pokorným vedla Markéta Světlíková, 2. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

¹⁹⁷ BURKE, Peter. Variety kulturních dějin. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.

¹⁹⁸ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

již předestřela v předchozích kapitolách, konzum, či konzumní způsob života nebyl charakteristikou 90. let, ale již let normalizačních. Nabízí se úvaha, zda můžeme vnímat jistou paralelu mezi lety 1968 a 1989, respektive mezi lety následujícími, kdy v obou případech došlo k aktivizaci obyvatel s následným zklamáním a vyprcháním euforie, kdy se lidé přiklonili ke konzumu výměnou za nemožnost ovlivňovat dění ve společnosti. Je zde ale jeden podstatný rozdíl, a sice v tom, že po roce 1968 byly veškeré snahy o změny zastaveny násilně, shora, kdežto po roce 1989 ze změny ve společnosti zpomalovaly, či zastavily jakýmsi samospádem (zdola), jak dodává Miroslav Němec: *„Protože třeba já i ostatní lidi jsme si mysleli, že ta transformace bude rychlejší, že stačí převést z toho Západu ty normální věci, systém financování zdravotnictví, fungování obchodu, policie, soudu, jako že to je přece jako strašně jednoduchý, že se vytvoří ty instituce, co jsou tam a ono to bude fungovat. Jenže u nás se šlo různěma oklikama, výjimkama, který neplatily pro všechny. Najednou člověk cítil, že to trvá strašně dlouho, a že ty věci se moc nezlepšují.“*¹⁹⁹ Narátor vidí změny, které bylo nutné v Československu provést značně zjednodušeně a v ačkoliv poukazuje na „Západ“, tedy kapitalismus, vnímá je stále „socialisticky“, kdy očekává, že bude direktivně shora nařízeno, co a jak má fungovat – například v ekonomice. Také je oprávněné se domnívat, že například systém financování zdravotní péče dle západních vzorů – tedy s vysokou účastí občanů, by se mu (v kontextu rozhovoru) vůbec nezamlouval. Citace ilustruje, že ve skutečnosti neměl narátor absolutně představu o tom, jak by měla transformace probíhat. Nicméně je třeba přiznat, že transformace byla pomalejší, než bylo očekáváno. Její rychlost byla hodnocena jako pomalá i podle dat sociálněvědního datového archivu, konkrétně ji jako pomalou vidělo 53,6% respondentů, jako dostatečné její tempo označilo 12,2% dotázaných a jako spíše dostatečné pak 33,7%,²⁰⁰ a to i přes fakt, že byla vládnoucími činiteli zvolena rychlejší (tzv. šoková) forma transformace ekonomiky. Lidé tedy očekávali, že se změny začnou dít ještě rychleji. Byli nedočkaví, a jak konstatují narátoři výše, zdánlivá pomalost vedla k apatii. *„Já bych nechtěl hodnotit, jestli by se to posunulo někam jinam. Nevím, asi je to přirozený vývoj, nějak to dopadlo. Asi by to dopadlo vždycky stejně. Posunout se to k lepšímu vždycky mohlo. Že těch rozhodnutí spoustu bylo špatných, tak to víme, ale říkám, nejsem z těch, který by řekl, že vím, který by bylo lepší.“*²⁰¹ Říká Milan Nový. Toto vyjádření tak shrnuje celou kapitolu věnovanou šanci pro společnost. Z pohledu našich narátorů, ale i z pohledu sociologických dat čteme velká, ale nenaplněná očekávání, doprovázená zklamáním z vlastní bezmoci, či bezradnosti.

---

¹⁹⁹ Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

²⁰⁰ Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Ekonomická očekávání a postoje 6 (1993) [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [22. 05. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00030.

²⁰¹ Rozhovor s Milanem Novým vedla Eva Zelená, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

Když se na sociologická data podíváme blíže a do různých let s důrazem na otázky týkající se právě společnosti a probíhajících změn, vidíme, že již v roce 1991 si lidé mysleli, že se veřejní činitelé nestarají a nezajímají o to, co si lidé myslí. Konkrétně tento názor zastávalo 65,4% dotázaných²⁰². V roce 1993 se pak 95,9% respondentů domnívalo, že se u nás zvětšily, či spíše zvětšily, sociální nerovnosti²⁰³ (což samozřejmě nelze hodnotit primárně negativně) a s celkovou situací po roce 1989, respektive s vývojem, který od té doby v naší zemi proběhl, bylo nespokojeno, či spíše nespokojeno, celkem 65,7% dotázaných.²⁰⁴ Vývoj demokracie v Československu tak dostal negativní hodnocení již po čtyřech letech od svého počátku, nicméně jako svobodnější hodnotilo společnost stále mnoho lidí a to i v letech následujících. Například v roce 1999 hodnotilo 79,1% respondentů svobodu jednotlivce od roku 1989 jako zvýšenou, či spíše zvýšenou.²⁰⁵ Zajímavé ovšem je, že 7,2% dotázaných se domnívalo, že se svoboda za deset let snížila, či spíše snížila.²⁰⁶

Ze všech získaných údajů tedy vyplývá, že hodnocení situace je pozitivní ve smyslu nabytí nové svobody, ale negativní ve smyslu zacházení s ní, ve smyslu dalšího směřování společnosti, kdy však zároveň nároční nedokáží odpovědět na to, zda by sami situaci zvládli lépe, či jinak. Tato frustrace pak vede k hledání viníků, kde se na prvním místě objevují vládní činitelé, a to i podle získaných dat. V roce 2019 při hodnocení společenského vývoje s úvahou, že politici a lídři v posledních třiceti letech většinu věcí zkazili, souhlasilo či spíše souhlasilo 65,3% respondentů.²⁰⁷

Závěr

Nově nabytá svoboda v roce 1989 přinesla do Československa velké množství změn, s nimiž se lidé byli nuceni vypořádat. A to jak v negativním, tak i v pozitivním slova smyslu. Z deseti životopisných vyprávění a následných strukturovaných rozhovorů, respektive z jejich analýzy, vyplývají až zarážejícím způsobem podobné postoje, kterým je v jednotlivých tématech přikládána různá váha. Rozhodně nelze říct, že by měli výrazně jiné postoje a vzpomínky muži z hlavního města a z měst ostatních českých krajů. Toto kritérium tedy vůbec neuvažují. Mírně rozdílné postoje zaujímají nároční k tématu transformace ekonomiky a svobodě podnikání, kdy stávající podnikatelé či

---

²⁰² Sociologický ústav (Akademie věd ČR), Středisko empirických výzkumů, s.r.o. (STEM). Sociální spravedlnost 91 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 5. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00118.

²⁰³ Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Názory na společenské změny 1993 - data pouze ČR [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 3. 2022]. DOI.10.14473/CSDA00121.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice 1999 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [22. 05. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00128.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Český rozhlas. Česká společnost 2019 - Rozdělená společnost, výzkum Českého rozhlasu [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2020[22. 05. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00252.

podnikatelé v 90. letech logicky zaujímají jiné postoje, než zaměstnanci. V tématech svobody a šance pro společnost se narativy překrývají. Referovaná témata pak byla vybrána jako nejvíce rezonující a zároveň na sebe vhodně navazující, a to na základě průběžné analýzy rozhovorů metodou zakotvené teorie. Jsou rozpracována od obecného tématu svoboda, která přinesla nutnost transformace ekonomiky a svobodu podnikání, což se stalo pro narátory příležitostí, kterou využili, či nikoliv, což ale neznamena promarněnou příležitost, jelikož někteří tuto novou příležitost ani využít nehodlali a měli jiné ambice. Jaké příležitosti pro narátory, ale i pro společnost nově nabytá svoboda přinesla je pak poslední kapitolou práce. Negativum v metodologii představoval původně příliš široce a volně zvolený záběr, kdy bylo nutné některá zajímavá témata opustit a upravit tak předběžný záměr práce a také nezkušenost s metodou zakotvené teorie, což znamenalo především těžkosti při stanovení předběžného obsahu práce, respektive kostry příběhu.

Svoboda a příležitost zůstaly centrálním tématem a narátoři samozřejmě nově nabytou svobodu kvitují. Například nově nabyté svobodě slova, jak z rozhovorů vyplývá, přikládají menší váhu než například svobodě pohybu, respektive novým možnostem cestování do zahraničí. Volnost pohybu se v rozhovorech objevuje několika násobně vícekrát. Také jsou rozhovory orientovány více na konzum než na ideály. Na tomto místě je nutné připomenout práci s pamětí. Od vzpomínaných událostí uplynulo více než třicet let a události tohoto období a současná pozice narátorů i stav současné společnosti ovlivňují, jak o nově nabyté svobodě narátoři vyprávějí a čemu přikládají význam. Ideály sametové revoluce reprezentované étosem Václava Havla (řekněme určitou morální autoritou, tvůrcem, či inspirátorem nových hodnotových rámců) tak zůstaly v pozadí každodenní reality „obyčejného života“. Nadšení z nově nabyté svobody se rychle přetavilo v prozření o nutnosti velké dávky zodpovědnosti, jak s touto svobodou zacházet. Živelná svoboda 90. let tak sice přinesla zdánlivě neomezené možnosti, současně však začala narážet na hranice morálky a absenci hodnotových rámců společnosti. Za důležité považují taktéž zmínit, že to nebyla společnost nová, která se zrodila s nově nabytou svobodou, ale byla to pořád táž „stará“ socialistická společnost, jen v nově konstruovaných podmínkách neomezené svobody. I ze sociologických výzkumů vyplývá, že lidé si nově nabyté svobody velmi cenili, ale na druhou stranu nebyli ochotni příliš měnit své dosavadní návyky a postoje. Z dat pramenů tak vyplývá, že stále dávali přednost sociálním jistotám, báli se podstoupit riziko spojené například se změnou zaměstnání a nebyli ochotni se podílet na věcech veřejných. Čekali, že se o ně „někdo postará“. Takové tendence můžeme vnímat ale i v současnosti, a proto je třeba si uvědomit, že sama podstata společnosti – tj. lidé se nezměnili. Nebo alespoň nijak podstatně. Vždyť například studentským vůdcům sametové revoluce je v současnosti kolem padesáti let. Změnily se jen vnější

podmínky, kterých někteří více, či méně využili. Výsledný dojem z nově nabyté svobody je pak ten, že šlo o pocit opojný a událost důležitou, ale současně do té doby „nesvobodná“ společnost nevěděla, jak s takovou svobodou nakládat a lidé si ji mylně vysvětlovali jako možnost „dělat si co chci“ v nejširším slova smyslu. Svobody bylo najednou příliš, což s sebou neslo také možnosti jejího zneužití a z toho vyplývající následné zklamání některých narátorů.

Vztáhnu-li závěry mé práce k Sokolově pojetí svobody, lze je interpretovat ve stejných intencích. Svoboda, jako absence překážek byla opojná. Tuto „pubertální“²⁰⁸ fázi svobody prožívala československá, resp. česká společnost v raných 90. letech a v rozhovorech je prezentována oním „dělat a říkat si co chci“. Je to svoboda jako absence vnějších překážek a omezení, svoboda v té nejjednodušší formě. Následující forma svobody se projevuje v první polovině 90. let, kdy společnost mírně „vystřízlivěla“ a začala svobodu chápat více jako možnost volby. Také je třeba opět zopakovat, že tehdy nikdo nevěděl, jak se bude porevoluční situace dál vyvíjet a nelze nikomu vyčítat pomalé, či dokonce žádné, aktivní kroky ve smyslu okamžitého využití nově nabyté svobody. Někteří lidé logicky vyčkávali a nedělali unáhlená rozhodnutí. V rozhovorech lze toto období vnímat v úsecích, kdy se narátoři rozhodují o svém dalším směřování. Také do tohoto období spadají narátoři, kteří začínají v 90. letech podnikat. Následně se objevuje nutnost dát svobodě řád. Různé druhy svobod na sebe narážejí, střetávají se a nabízejí své možnosti. Je to svoboda jako hra a jak říká Jan Sokol, „bez pravidel se nedá hrát“. Možná i proto, že „je skutečná lidská svoboda vždycky ‘omezená’, protože potřebuje pravidla“²⁰⁹, dochází ve společnosti v 90. letech k jistému útlumu prvotního nadšení a možná až k apatii a kritice systému. Lidé pochopili, že svoboda volby se vztahuje k odpovědnosti a něco jako „můžu si dělat co chci“ neexistuje.

Podnikání bylo jednou z nových příležitostí, které nově nabytá svoboda přinesla. Ovšem jak vyplývá z rozhovorů, narátoři jako podnikání označují spíše prodávání, respektive pře prodej téměř čehokoliv, od grilovaných klobás v garáži rodinného domu, přes dovoz ojetin z Německa po prodej zboží ze západního sortimentu, které zde na trhu chybělo (což bylo v podstatě cokoliv). Nově vznikající krámky, obchůdky a snahy lidí o drobné podnikání narátoři kvitují a vyzdvihují, avšak je třeba neplést si toto nadšení z drobných živnostníků a jisté aktivizace společnosti s úspěchy celé ekonomiky.

Transformace ekonomiky, která soukromému podnikání otevřela dveře je většinou narátorů vnímána spíše negativně, a to na škále od nezájmu, přes „mohlo se to udělat lépe“ až po názor, že šlo o rozkradení majetku v kupónové privatizaci. Personifikováno je toto období osobou Václava

---

²⁰⁸ SOKOL, Jan. Jak vypadá svoboda?. Listy. [online] 2003. [26. 09. 2022]

<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=032&clanek=020325>.

²⁰⁹ Ibidem.

Klausa, ať už přímo slovy „on to rozkradl“, nebo obviněním, že „rozkradení“ umožnil, ačkoliv Václav Klaus kupónovou privatizací nevymyslel (jakkoliv se tak sám prezentuje) a u podstatné části velké privatizace nebyl hybatelem on, ale vláda Miloše Zemana. Nicméně absence právního rámce je to podstatné, co jako příčinu nevalného úspěchu transformace (ve smyslu „rozkrádání“ majetku) naši narátoři vidí a také jsou si vědomi, že sami by jiné řešení nenašli a transformace jako proces byla v každém případě nutná. Jsou to velmi rozporuplné výpovědi, které poukazují na velmi těžkou orientaci v prostředí demokratické společnosti. Jeden z narátorů pak vnímá jako důležitější než nepovedenou transformaci ekonomiky ukotvení České republiky ve strukturách Severoatlantické aliance a Evropské unie, respektive přikládá větší váhu bezpečí, které tyto organizace poskytují (čímž výrok o negativěch transformace neztrácí na významu). Narátoři tak v podstatě kopírují názor většinové společnosti, který potvrzují údaje ze sociologických průzkumů – tj. většina společnosti si byla nutnosti reformy vědoma, ale kritizovala způsob jejich provedení, ačkoliv sama neviděla jiné (lepší) řešení.

Transformace a nově nabytá svoboda však přinesla novou příležitost v oblasti podnikání, ale i zaměstnání. Absence podnikatelů v dobách socialismu a jejich nástup v novém tržním prostředí evokovaly pocit, že „podniká každý“, ačkoliv tomu tak ani vzdáleně nebylo. Jak vyplývá z rozhovorů, ale i z ostatních dat, lidé se snažili spíše o přivýdělek, a to nejčastěji drobným prodejem. Sami narátoři ve většině případů (kdy není otázka explicitně položena) vyloženě promarněnou příležitost přímo nezmiňují, ale lze ji z rozhovorů vyčíst mezi řádky. Thomasův teorém je tak ve všech případech více než naplněn. Ti z narátorů, kteří viděli v podnikání pro sebe příležitost, ačkoliv měli také obavy z rizika, které podstupují, definovali situaci jako reálnou, stejně jako narátoři z řad zaměstnanců, kteří se ale také svým způsobem chytili nové příležitosti, kterou vyhledali, byla jim nabídnuta. Podnikání pro ně bylo rizikem, které nehodlali podstoupit a situaci tak vyhodnotili jako nereálnou. V devíti z deseti případů tak můžeme nově nabytou svobodu hodnotit jako nepromarněnou příležitost, i když ne všech devět narátorů to tak třeba otevřeně hodnotí. Například pracovník v socialistickém zahraničním obchodě sice sám po revoluci podnikat nezačal, protože to viděl jako riziko, ale své kontakty beze zbytku využil pro získání lukrativního zaměstnání. Jen v jednom případě narátor šanci vyloženě promarnil, což přikládá své zálibě v alkoholu a jeho nenaplněné touze stát se rockerem. Jako promarněnou šanci však narátoři vidí to, kam se posunula (či spíše neposunula) celá společnost a kam dále směřuje. Tím je například nárůst nechuti účastnit se voleb, růst populismu v politice, i růst nezájmu o veřejné dění, jistá apatie společnosti přeházející do „blbé nálady“ a označování sametové revoluce za podvod. Příčiny těchto narativů pak můžeme hledat v absenci právních i hodnotových, respektive morálních, rámců společnosti v 90. letech.

Prameny a bibliografie

Rozhovory

Gjuričová, Adéla – Roubal, Petr – Suk, Jiří – Zahradníček, Tomáš: Sběrka rozhovorů s poslanci Federálního shromáždění 1989-1992. Uloženo v COH ÚSD AV.

Rozhovor s Josefem Studničkou vedla Marie Patová, 14. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Davidem Barákem vedla Eliška Baklová, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Miroslavem Němcem vedla Markéta Hradecká, 27. 3. 2021. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Jaroslavem Kramářem vedla Michaela Pražská 13. 11. 2021. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Tomášem Pokorným vedla Markéta Světlíková, 2. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Milanem Novým vedla Eva Zelená, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Pavlem Šťastným vedla Michaela Pražská, 25. 1. 2022. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Jiřím Drskem vedla Michaela Pražská, 16. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Jindřichem Kalinou vedla Michaela Pražská, 4. 2. 2022. Osobní archiv autorky.

Rozhovor s Františkem Zimou vedla Klára Suchá, 21. 4. 2021. Osobní archiv autorky.

Archivní prameny

Sociologický ústav (Akademie věd ČR), Středisko empirických výzkumů, s.r.o. (STEM). Sociální spravedlnost 91 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [14. 04. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00118

Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Názory na společenské změny 1993 - data pouze ČR [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [14. 04. 2022]. DOI.10.14473/CSDA00121

Sociologický ústav (Československá akademie věd). Ekonomická očekávání a postoje 1 (1990) [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 03. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00025

Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Ekonomická očekávání a postoje 11 (1998) [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 03. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00035

Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice 1999 [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 03. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00128

Český rozhlas. Česká společnost 2019 - Rozdělená společnost, výzkum Českého rozhlasu [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2020 [20. 03. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00252

Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Ekonomická očekávání a postoje 6 (1993) [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2005 [20. 03. 2022]. DOI 10.14473/CSDA00030

Česká republika od roku 1989 v číslech. Český statistický úřad. [online] [20. 03. 2022]. <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-aktualizovano-1652022>

Knihy

ABRAMS, Lynn, 2010. *Oral History Theory*. New York : Routledge. ISBN13: 978-0-415-42755-5

BERÁNEK, Josef a SOKOL, Jan. *Odvaha ke svobodě*. Vydání první. V Praze: Vyšehrad, 2021. 329 stran. ISBN 978-80-7601-411-4.

BERGER, Peter L. a LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Překlad Jiří Svoboda. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 stran. ISBN 80-85959-46-1.

BURKE, Peter. *Variety kulturních dějin*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. 251 s. Klasikové společenských věd. ISBN 80-7325-081-0.

Dědictví pout zbavené: 30 - památkových obnov, let demokracie = Heritage unbound: 30 restorations in 30 years of democracy. Praha: Národní památkový ústav, 2019. 270 stran. ISBN 978-80-7480-141-9.

FUNDOVÁ, Johana. *Devadesátky!: roky nespoutané svobody*. 1. vydání. Brno: CPress, 2019. 288 stran. ISBN 978-80-264-2794-0.

GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal – ROUBAL, Petr – SUK, Jiří – ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Rozdělení minulostí: vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011. 415 s. Edice Knihovny Václava Havla, sv. 4. ISBN 978-80-87490-03-7.

GJURIČOVÁ, Adéla: *Naked Democracy: Eroticism and Nudity in Czech Public Space after 1989*. In: Daniel, Ondřej – Kafka, Tomáš – Machek, Jakub (eds.): *Popular Culture and Subcultures of Czech Post-Socialism: Listening to the Wind of Change*. Newcastle Upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing 2016.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. 437 stran. ISBN 978-80-262-0982-9.

IGGERS, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 177 s. Knižnice Dějin a současnosti; sv. 16. ISBN 80-7106-504-8.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969-1993*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012. 396 s. Historie. ISBN 978-80-200-2043-7.

KNAPÍK, Jiří a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. 2 sv. Šťastné zítřky; sv. 5. ISBN 978-80-200-2019-2.

KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. 222 stran. ISBN 978-80-87912-62-1.

LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2007. 264 s. Historické myšlení; sv. 36. ISBN 978-80-7203-862-6.

- MERTON, Robert King. *Studie ze sociologické teorie*. Překlad Jana Ogrocká. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. 276 s. Most; sv. 1. ISBN 978-80-86429-70-0.
- MILL, John Stuart. *O svobodě myšlení a slova*. Překlad Adam Růžička a Andrea Prinzová. První vydání. Praha: Institute H21, 2020. 59 stran. Na ramenou obrů. ISBN 978-80-907820-0-6.
- PEHE, Veronika. *Velvet retro: postsocialist nostalgia and the politics of heroism in Czech popular culture*. First published. New York: Berghahn, 2020. x, 177 stran. Worlds of memory; volume 2. ISBN 978-1-78920-628-9.
- PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy*. Praha : Karolinum, 2020. ISBN 978-80-246-4550-6
- RADOVANOVIČ, Dušan, ed. *Svobodná a divoká 90. léta: příběhy z doby, kdy bylo možné téměř vše*. Vydání první. Praha: Radioservis, 2017. 167 stran. ISBN 978-80-87530-15-3.
- RATAJ, Jan a HOUDA, Přemysl. *Československo v proměnách komunistického režimu*. Vyd. 1. V Praze: Oeconomica, 2010. 455 s. Vysokoškolská učebnice. ISBN 978-80-245-1696-7.
- SARTRE, Jean-Paul. *Bytí a nicota*, Praha: OIKOYMENH, 2006, ISBN 80-7298-097-1, str. 509
- SCHINDLER-WISTEN, Petra. *O chalupách a lidech: chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. 210 stran. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-3613-9.
- SCHULZE WESSEL, Martin. *Pražské jaro: průlom do nového světa*. Překlad Zuzana Soukupová. Vydání první. Praha: Argo, 2018. 275 stran. ISBN 978-80-257-2514-6.
- SOKOL, Jan. *Etika, život, instituce: pokus o praktickou filosofii*. Vyd. v této podobě 1. Praha: Vyšehrad, 2014. 260 s. Moderní myšlení. ISBN 978-80-7429-223-1
- STRAUSS, Anselm L. a CORBIN, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. 196 s. SCAN; 2. ISBN 80-85834-60-X.
- SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize: (od listopadu 1989 do června 1990)*. Vyd. 2. Praha: Prostor, 2009. 507 s., [12] s. obr. příl. Obzor; sv. 76. ISBN 978-80-7260-219-3.
- TABERY, Erik. *Vládeme, neruší: opoziční smlouva a její dědictví*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2006. 300 s. ISBN 80-7185-446-8.
- VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu - životopisná vyprávění*. Vydání druhé, rozšířené. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. 839 stran. ISBN 978-80-246-4450-9.
- VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Vydání první. Praha: Academia, 2019. 3 svazky (1596 stran). Historie. ISBN 978-80-200-3027-6.
- VANĚK, Miroslav a MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie. 2.*, přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. 326 stran. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2931-5.

WELZER, Harald, MOLLER, Sabine a TSCHUGGNALL, Karoline. *"Můj děda nebyl nácek": nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2010. 207 s. Historické myšlení; sv. 51 Totalitarismus a šoa; sv. 12. ISBN 978-80-257-0228-4

ZAKARIA, Fared. *Budoucnost svobody: neliberální demokracie v USA i ve světě*. Překlad Jaroslav Veis. Vyd. v této edici 1., V nakl. Academia 3. Praha: Academia, 2012. 275 s. XXI. století; sv. 14. ISBN 978-80-200-2037-6

ZELENÝ, Milan. *Československo očima exilového ekonoma: [seriál článků vydávaných r. 1990 v Lidové demokracii]*. 1. vyd. Praha: Alternativy, 1990. 74 s. Alternativy.

ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2006. ix, 304 s. Beckova edice ekonomie. ISBN 80-7179-922-X.

Odborné časopisy, články a kvalifikační práce

HLAVÁČ, Ivo. Identita jako sociální konstrukce. Pro-Fil, An Internet Journal of Philosophy [online]. 2000,4,[02. 04. 2022] ISSN: 1212-9097.

<https://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil/issue/view/138>

HLAVÁČEK, Jiří. Kolektivní paměť a orální historie ve výzkumu soudobých dějin. MEMO, Časopis pro orální historii. [online] 2012, 1 ISSN 1804-7548 [02. 04. 2022]

https://old.fpe.zcu.cz/export/sites/fpe/khi/Dokumenty/Memo/MEMO_2_12.pdf

HOFFMAN. Alice M. (1974) Reliability and Validity in Oral History, Today's Speech, [online] [31. 03. 2022]

https://is.muni.cz/el/1421/podzim2017/HIB0463/um/04_Hoffman_Reliability_and_validity_in_oral_history..pdf

CHMELÍČEK, Jan. Problém svobodné vůle ve filosofii Immanuela Kanta [online]. Brno, 2012 [04. 10. 2022]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/aj36/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Břetislav HORYNA.

KUBŮ, Eduard. Obraz české transformace v zrcadle sociologického výzkumu. Historická sociologie. [online] 2011, 3(1), 41 - 62. ISSN 1804-0616. [02. 04. 2022]

<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-29-version1-4kubu.pdf>

PULLMANN, Michal. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. Soudobé dějiny 2008 (vol.15) 3-4: 703-717 [online] [29. 03. 2022] https://sd.usd.cas.cz/artkey/sod-200803-0010_social-history-and-the-totalitarian-history-narrative.php

SOKOL, Jan. Jak vypadá svoboda?. Listy. [online] 2003, 2003(2). ISSN 1210-1222. [26. 09. 2022] <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=032&clanek=020325>

ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. Historická sociologie. [online] 2010, 1, (9–29). ISSN: 1804-0616, E-ISSN: 2336-3525 [02. 04. 2022] <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>

TRAKSLOVÁ, Michaela. Vstup Turecka do Evropské unie - demokratizační proces v Turecku a práva občanů kurdského původu. Praha, 2011. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra evropských studií. Vedoucí práce Weiss, Tomáš.

YOW, Valerie. "Do I like Them Too Much?": Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa." *The Oral History Review*, vol. 24, no. 1, 1997, pp. 55–79. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/3675397>. Accessed 29 Oct. 2022

Ostatní online zdroje

1990 - sjezd Nezávislé erotické iniciativy [online][13. 04. 2022]

<https://www.mujrozhlaz.cz/auditorium/1990-sjezd-nezavisle-eroticke-iniciativy>

DVOŘÁK, Libor. Šílené ruské devadesátky. O proměnách sovětské ekonomiky po Putinovu oligarchii. [online]. Český rozhlas. [27. 9. 2022]. <https://plus.rozhlas.cz/silene-ruske-devadesatky-o-promenach-sovetske-ekonomiky-po-putinovu-oligarchii-8504841>

Díky, že můžem. Díky, že můžem, z. s. [online] [30. 06. 2022] <https://dikyzemuzem.cz/>

Evropa bez železné opony. 30 let svobody. Český rozhlas. [online] [30. 06. 2022]

<https://plus.rozhlas.cz/o-konferenci-8078039>

KLAUS, Václav. Má smysl ještě dnes připomínat kupónovou privatizaci? [online][13. 04. 2022]

<https://www.klaus.cz/clanky/4811>

KULTOVÁ, Petra Kultová. HRABICA, Pavel. Divoká 90. léta: erotika přestala být tabu, zaplavila novinové stánky a pronikla i do politiky | iROZHLAS - spolehlivé zprávy. iROZHLAS - spolehlivé a rychlé zprávy [online]. Copyright © 1997 [12. 04. 2022]. https://www.irozhlaz.cz/zivotni-styl/spolecnost/divoka-90-leta-erotika-prestala-byt-tabu-zaplavila-novinove-stanky-a-pronikla-i-1711221251_miz

PEHE, Veronika. Devadesátá léta máme spojená s nástupem konzumu, zlom ale nastal už na sklonku socialismu – A2larm. A2larm – Squatujeme mediální prostor od roku 2013. [online]. Copyright © 2022 [12. 04. 2022]. <https://a2larm.cz/2021/11/devadesata-leta-mame-spojena-s-nastupem-konzumu-zlom-ale-nastal-uz-na-sklonku-socialismu/>

PECHAR, Jiří. Proust, Marcel, Hledání ztraceného času [in Respekt]. iLiteratura.cz [online].

14.12.2013 [30. 12. 2020] <http://www.iliteratura.cz/Clanek/32697/proust-marcel-hledani-ztraceneho-casu-in-respekt>

Petr Pithart: Listopad nebyla revoluce, režim se zhroutil sám. Česká televize. [online] [25. 06. 2022]

<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1010106-petr-pithart-listopad-nebyla-revoluce-rezim-se-zhroutil-sam>

Rudí vyvolení. Za totality bohatly protežované profese, ale i překupníci. *Idnes.cz*[online] [25. 06. 2022]

https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/30-let-svobody-hornik-povolani-komunisti-historie-vekslak-bony-mzda-profese.A190323_142440_ekonomika_mato

Řada rodin přišla ze dne na den o všechno. V roce 1948 komunisté naplno rozpoutali

znárodnování. Česká televize. [online] [25. 06. 2022]

<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2460688-rada-rodin-prisla-ze-dne-na-den-o-vsechno-v-roce-1948-komuniste-naplno-rozpoutali>

Vzdělání a podnikání příslušníků policie. Policie ČR. [online] [29. 06. 2022]

<https://www.policie.cz/clanek/vzdelani-a-podnikani-prislusniku-policie.aspx>

Audiovizuální zdroje

100 studentských (r)evolucí. Vysokoškolští studenti roku 1989 v časosběrné perspektivě - Životopisná vyprávění po dvaceti letech. [online] [30. 06. 2022]

<http://www.studenti89.usd.cas.cz/>

30 let svobody. Česká televize. [online] [30. 06. 2022]

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10997918455-mimoradne-porady-ct24/219411033390014/>

Devadesátky. Krimi, Česko, 2022, Režie Peter Bebjak

Mladí mladým: Mozaika svobody. Česká televize. [online] [30. 06. 2022]

<http://www.studenti89.usd.cas.cz/dokument-ct/>

Privatizace a ekonomická transformace – Libor Žídek - YouTube. YouTube [online]. Copyright © 2022 Google LLC [23. 05. 2022]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=_VGzz6u-POQ

Transformační procesy v ČR. Václav Klaus live @ NF VŠE - 01 Transformační procesy v ČR [cit. 13.04.2022]. Dostupné z: <https://youtu.be/ol7ZB8UwReo>

Zítřka to roztočíme, drahoušku...!. Komédie, Československo, 1976, Režie Petr Schulhoff

Zákony

Zákon č. 20/1965 Sb. Zásady pro poskytování některých služeb a oprav občanů na základě povolení národního výboru schválen.... Zákony pro lidi - Sbírka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění. [online] Copyright © AION CS, s.r.o. 2010 [23. 05. 2022] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-20>

Zákon č. 1/1988 Sb. Nařízení vlády České socialistické republiky o prodeji zboží a poskytování jiných služeb občanů Zákony pro lidi - Sbírka zákonů ČR v aktuálním konsolidovaném znění. [online] Copyright © AION CS, s.r.o. 2010 [23. 05. 2022]. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-1>

Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník § 357 Šíření poplašné zprávy

Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník § 356 Podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod

Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník § 403 Podpora a propagace hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod člověka

Zákon č. 361/2003 Sb. O služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů

Seznam příloh

Tabulka č. 1 – výzkumný vzorek

Tabulka č. 2 – ukázka kódování

Tabulka č. 1 – výzkumný vzorek

Základní údaje o narátorech					
Jméno	roč. nar.	region	vzdělání	profese (90. léta)	profese (současnost)
Jiří Drsek	1967	Ústecký kraj	SŠ	strážník	ředitel městské policie
Tomáš Pokorný	1971	Praha	SŠ	zaměstnanec v tiskárně	zaměstnanec v tiskárně
Miroslav Němec	1968	Středočeský / Plzeňský kraj	VŠ	badatel	badatel, spisovatel, nakladatel
David Barák	1965	Praha	VŠ	projektant ve stavebnictví	vedoucí pozice ve stavebnictví
František Zima	1970	Ústecký kraj / Praha	VŠ	různé funkce v rodinné formě (sklářství)	zástupce ředitele v rodinné firmě (sklářství)
Milan Nový	1971	Jihočeský kraj	SŠ	pozice ve stavební firmě	pozice ve stavební firmě
Josef Studnička	1965	Vysočina / Praha	VŠ	student	obchodní zástupce
Jindřich Kalina	1958	Středočeský kraj / Praha	VŠ	vedoucí zaměstnanec	podnikatel maloobchod / velkoobchod
Jaroslav Kramář	1966	Plzeňský kraj	VŠ	zaměstnanec	podnikatel v maloobchodu a službách
Pavel Šťastný	1957	Praha	VŠ	vedoucí zaměstnanec	podnikatel v oblasti financí